

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ETNOLOGIJU I KULTURNU
ANTROPOLOGIJU
AK. GOD. 2014./2015.

Nina Vojnović

**Kinematografija na razmeđu ideologija: geneza Pulskog filmskog
festivala**

Diplomski rad

Mentor: dr. sc. Ivona Grgurinović

Zagreb, 2015.

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad "Kinematografija na razmeđi ideologija: geneza Puskog filmskog festivala" izradila potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentorice dr. sc. Ivona Grgurinović. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Vlastoručni potpis studentice

Sadržaj

1. UVOD.....	1
2. PULSKI FILMSKI FESTIVAL: POČETAK JEDNOG <i>FENOMENA</i> I TRADICIJE	3
2.1. Kulturna, gospodarska i politička situacija u Puli neposredno prije nastanka filmskog festivala.	3
2.2. Tko je bio Marijan Rotar?.....	6
2.3. Kada i kako je sve započelo?	8
2.4. Pulski filmski festival 1950-ih	15
2.5. Pulski filmski festival 1960-ih	17
2.6. Pulski filmski festival 1970-ih	20
2.7. Pulski filmski festival 1980-ih	25
2.8. Pulski filmski festival 1990-ih	28
2.9. Pulski filmski festival 2000-ih	36
2.10. Kratak rezime.....	57
3. PULSKA PUBLIKA	61
4. ZAKLJUČAK	74
5. POPIS PRILOGA	77
6. PODACI O KAZIVAČIMA:	79
7. POPIS LITERATURE:	80
7.1. Internetski izvori:	85

Sažetak

Pulski filmski festival je najposjećenija je i najstarija filmska manifestacija na našem području. Osnovan je 1954. godine na inicijativu Marijana Rotara s ciljem da se popularizira i predstavi gledateljima jednogodišnja jugoslavenska filmska produkcija. Festival će postati najvažniji filmski događaj u Jugoslaviji posebice nakon što je predsjednik Josip Broz Tito prihvatio 1955. godine pokroviteljstvo nad Festivalom i dovodio svoje goste u Arenu. Zahvaljujući velikoj posjećenosti i kvalitetnijim jugoslavenskim filmovima, Festival će narednih desetljeća doživjeti svoje zlatno doba i dobiti razna međunarodna priznanja koja će se odraziti i na kulturni i društveni život grada Pule, koji postaje simbol dometa i jugoslavenske kinematografije. Nakon raspada Jugoslavije Festival u neovisnoj Hrvatskoj gubi jugoslavenski karakter i bilo ga je teško održati vitalnim, s obzirom na to da su mu popularnost i posjećenost bile u konstantnom padu zbog ratne situacije u zemlji i zastoja filmske proizvodnje. Nakon kriznih 1990-ih, dvijetisućite predstavljaju prekretnicu za hrvatsku kinematografiju, a zahvaljujući novim (međunarodnim) programima i lokacijama veliki se broj gledatelja ponovno vraća u Arenu te se obaraju svi rekordi gledanosti.

Ključne riječi: Pulski filmski festival, kinematografija, film, ideologija, publika

Summary

Pula Film Festival is the most popular and oldest film festival in the area. It was founded in 1954 on Marijan's Rotar initiative and the aim was to popularize and introduce to the audience the annual Yugoslav film production. The Festival became the most important film event in Yugoslavia, especially when the President Josip Broz Tito accepted the sponsorship of the Festival and brought famous guests to Arena. Thanks to the large attendance and the undeniable quality of Yugoslav films, the Pula Film Festival experienced its peak and golden age in the 1960s and over the following years received various international awards. All these factors had been reflected in the cultural and social life of the city of Pula, which became a symbol of Yugoslav cinematography. The Pula Film Festival lost its Yugoslav character after the breakup of Yugoslavia and it was very difficult to maintain its vitality in the independent Croatia. Its popularity and attendance had been in constant decline due to the war years and the stagnation of the Croatian film production. The 2000s represented a turning point for Croatian cinema: new (international) film programs and locations increased the number of spectators in Arena, with record-breaking viewership year after year.

Key words: Pula Film Festival, cinematography, film, ideology, audience

1. UVOD

Evo smotre koja se sasvim spontano rodila iz entuzijazma, čistog i naivnog, evo festivala koji je čak i u momentima najdubljih kriza i zakulisnih obračuna zadržavao nešto od te strasne, kolektivne privrženosti filmu (Munitić 1978:8)

Ljubav Puležana i Puležanki prema filmu seže puno prije Pulskog filmskog festivala. Pula je fascinirana filmom već 118 godina, a prilog tomu ide činjenica da su "prve projekcije prikazane već 21. studenog 1896. godine" (Kosanović 1988:17) u kazalištu Ciscutti¹ i to samo jedanaest mjeseci "nakon prve filmske projekcije braće L. i A. Lumièrea u Parizu"². Pula će do kraja Prvog svjetskog rata imati bogatu i razvijenu mrežu kinematografa koja će se nadopuniti novim kinima u sljedećim desetljećima, a pulski će Giardini postati popularno (kulturno i kultno) odredište za sve ljubitelje sedme umjetnosti.

U međuvremenu je jugoslavenska kinematografija nakon Drugog svjetskog rata doživjela preporod i počela iz godine u godinu proizvoditi sve veći broj filmova zahvaljujući "ideološko-političkim potrebama komunističke države" (Škrabalo 1998:9) te se, shodno tome, počela osjećati potreba za njihovim prikazivanjem većem broju gledatelja, "za prosvjećivanje i dobrobit naroda"³.

Sudbina Pule i jugoslavenske te kasnije hrvatske kinematografije vrtoglavo se mijenja nesvakidašnjom odlukom Marijana Rotara da se jednogodišnja domaća filmska proizvodnja počinje prikazivati u "najljepšem kinu na otvorenom": u rimskom Amfiteatru. Pulski filmski

¹ Današnji INK

² ORBANICH, G., ĆURIĆ, M. "Kinematografija", *Istarska enciklopedija*, URL: <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1351> (posjećeno 28.10.2014.)

³ Dokumentarni film *Cinema Komunisto* (2010, M. Turajlić), 56:42min

festival predstavljao je "pojam za glamur na socijalistički način"⁴, a aktivna i masovna publika fenomen kakav priželjkuju i drugi (filmski) festivali.

Ovim se radom htjelo analitički i kritički prikazati okolnosti nastanka i (burnog) razvoja najstarijeg filmskog festivala na našem području koji je u svojih šezdesetak godina postojanja promijenio dvije države i ideologije te doživio nekoliko drastičnih preinaka. Jedan od ciljeva rada jest također ukazati kako se isprepletenost politike i filmske umjetnosti odrazila na sam Festival, povijest naše kinematografije, godišnju proizvodnju filmova te naposljetku odluke žirija. Posljednje poglavlje rada posvećeno je dosad nedovoljno istraženom fenomenu pulske publike.

Razgovori s kazivačima vođeni su tijekom festivalskih dana i nekoliko mjeseci nakon toga, a njihove izjave (namjerno) nisu gramatički dotjerane kako bi se dobila veća vjerodostojnost vođenog razgovora i da ne bi došlo do krive interpretacije s moje strane⁵.

Odgovornost za sve (moguće) krive interpretacije i podatke u radu isključivo je moja.

⁴ *NLO nad Pulom*, URL: <http://arhiv.pulafilmfestival.hr/ea/program/nlo-nad-pulom/> (posjećeno 5.3.2014.)

⁵ ista stvar vrijedi i za sve one koji su komentirali online članke putem *Facebook komentara*

2. PULSKI FILMSKI FESTIVAL: POČETAK JEDNOG *FENOMENA I TRADICIJE*

Svakoga tko je prisustvovao makar i jednoj festivalskoj večeri u Areni uzbudila je ta slika ljepote i snage koja ga je odasvud okruživala. Samo još mašta može dočarati impozantniji prizor... Večer tiha, zvjezdana. Reflektori- dva sjajna mjeseca u noći bez mjesečine. Dolje, na stepeništu amfiteatra, giba se, treperi i žamori mnoštvo, a topli mediteranski vjetar donosi miris mora, koje je tu, podno nas (...). Svjetla se gase, a na velikom ekranu kinooperater počinje da projicira jedan drugi život. I tek tada, zapravo, zaboravljamo gdje smo... (Ostojić 1973:47-48).

2.1. Kulturna, gospodarska i politička situacija u Puli neposredno prije nastanka filmskog festivala

Godine 1945. Pulom je upravljala Anglo-američka vojna uprava, a siromaštvo i teški uvjeti života osjećali su se podjednako u društvu, gospodarstvu i zdravstvu. Stanje sukoba, kaosa, nasilja, nesigurnosti i netolerancije vladat će dvije godine (do 1947.) i to između "dvije sukobljene idejno-nacionalne opcije: *komunističko-hrvatsko-jugoslavenske* i one *građansko-talijanske*" radi državno-pravnog statusa Istre i Pule te društveno-političkog sustava (Dukovski 2011:212). Navedene društvene promjene dovest će koncem 1946. god. do egzodusa većeg dijela stanovništva Pule, a taj će bolan gubitak i demografski pad pretvoriti Pulu u "napušteni *habitat*"⁶ koji će 15. rujna 1947.g. postati dio Hrvatske i Jugoslavije (ibid.,232). U gradu će se naseliti stanovništvo iz okolice Pule, Istre, Hrvatske, ali i iz drugih dijelova Jugoslavije, koji će "donijeti neke nove vizije razvoja grada i društvenog ponašanja" (Dukovski 2004:71) i na taj način pridonijeti gospodarskom razvitku, ali i složenijoj socijalnoj i kulturnoj dinamici grada. U samo će nekoliko godina Pula postati najrazvijeniji i najveći istarski grad. Pulski povjesničar Igor Duda tvrdi da je *nova* Pula oblikovana u prvim

⁶ Usp. BERTOŠA, M. 2007. *Kruh, mašta & mast: prizori i memorabilije o staroj Puli (1947.-1957.)*. Zagreb: Durieux, str: 48-59. Prisjećajući se egzodusa Josip Orbančić tvrdi da je Pula u to vrijeme izgledala "stravično": svakodnevicu su činile puste ulice, razrušene kuće i zatvorene trgovine. "Grad je ostao pust i prazan. Pun napuštenih mačaka i pasa lotalica. Prolazeći ulicama nisi vidio poznato lice, a ako bi kojim slučajem nekoga sreo, međusobno bi se pozdravili: *Još si tu?*" (Orbančić 2006:114).

desetljećima socijalizma nakon što su procesi modernizacije i urbanizacije pridonijeli "stvaranju društva blagostanja" (Duda 2004:43)⁷.

Bez obzira na krizu i neimaštinu kulturni život grada Pule ipak nije (u potpunosti) zamro. Dukovski objašnjava da su se prije egzodusa u gradu održavali plesnjaci, kulturne manifestacije i razni glazbeni programi kod Portarate, ali i Politeami Ciscutti (današnji INK), a u prosincu 1946. osniva se Zajednica Talijana⁸ (Dukovski 2001:297-303). Nakon pripajanja Hrvatskoj oživit će gradski kulturni život, a tom su se prilikom izvodili programi koji su – samorazumljivo - imali "hrvatski i opće jugoslavenski nacionalni karakter" (ibid.). Koncem 1947. Pula se postepeno pretvara u kulturno središte Istre, a "poratna će kulturna djelatnost u Puli sve do konca 1950-ih nositi jak pečat politizacije i ideološke indoktrinacije" (ibid.,295). Autor naglašava da je kultura bila izravno povezana s prosvjetom, a film je - kao "idealni medij kulture" – upotrijebljen za (lakši i brži) prijenos socijalističkih vrijednosti⁹.

Otvorenje Narodnog kazališta (1949.) obogatilo je i pridonijelo kulturnom uzdizanju, a u Areni počeli su se 1952. održavati operni festival(i) (Dukovski 2001:303). Zahvaljujući inicijativi, organizaciji i entuzijazmu direktora Kinematografskog poduzeća Pula, Mari(jan)a Rotara i njegovom snu o ljetnom kinu na otvorenom, godinu dana kasnije u Areni je održana prva¹⁰ revija stranih filmova u razdoblju od 13. do 23. kolovoza 1953. godine¹¹. Veliki odaziv publike iznenadio je i samog organizatora koji je komentirao da je "unatoč lošem ozvučenju, i nizu nedostataka, publika oduševljeno primila Arenu kao velebnu kino-dvoranu" (Bizjak 2006:52). Neočekivani uspjeh filmskih projekcija u Areni¹² kao i razne podrške i ponude za suradnju dovele su Rotara do ideje da se sljedeće godine (1954.) priredi *Prvu reviju domaćih filmova*¹³. Prema riječima Marijana Rotara, revija stranih filmova bila je neka vrsta eksperimenta kojim se htjelo utrijeti put prikazivanju domaćeg filma (Klapčić 1973:40). "A

⁷ Cilj je bio povećati životni standard građana - radilo se o "puljskom planu postizanja sreće" (Duda 2004:46-47).

⁸ Poznatiji kao *Circolo* (puni naziv je: *Circolo Italiano di cultura*), u kojoj se danas nalazi festivalski centar. Vidi: Dukovski (2011:268-269) i *Lokacije 61. Festivala*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/61-film-festival-in-pula/lokacije-2/> (posjećeno 2.12.2014.)

⁹ Dukovski iznosi zanimljiv podatak da je u Pazinskom kotaru 1948. održana *kino-turneja*, ne bi li se film što više približio (lokalnom) stanovništvu. Često su kinooperateri tumačili filmove publici i održavali kraća predavanja na tu temu. Gledatelji su tijekom projekcija aktivno sudjelovali i otvoreno iznosili svoje emocije (Dukovski 2001:298).

¹⁰ Prva se filmska projekcija održala u Areni 18. lipnja 1938.g. Vidi: *Kronologija festivala*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/61-film-festival-in-pula/povijest/> (posjećeno 30.11.2014.)

¹¹ Prikazivali su se talijanski, američki, japanski i francuski filmovi (ibid.).

¹² Uspjeh je tim veći ako uzmemo u obzir poslijeratno stanje u Puli kojeg je najbolje opisao Rotar prilikom jednog intervjua za časopis *Filmska kultura*: "Grad je još 1953. bio pun ruševina; u neposrednoj blizini Arene [...] stršili su u vis skeleti bivših kuća, ruševina je bilo više nego zgrada. Stanovnika malo. I zabave je, naravno, bilo malo [...]. Tada još ljudi u Istri nisu dobro znali ni svoj materinji hrvatski jezik; skoro trideset godina pod fašizmom nisu smjeli hrvatski govoriti..." (Klapčić 1973:40).

¹³ Ibid.

film je, vjerovao sam i vjerujem, ipak snažno sredstvo u rukama društva, ako se ispravno koristi..." (ibid.). Prema sjećanjima Miroslava Bertoše¹⁴ kino je pulskoj publici bila jedna vrsta eskapizma od tmurne sadašnjice i mjesto "snova i nadanja"¹⁵: "tada nam je bilo najvažnije vidjeti i doživjeti nešto (bilo što!) samo da je različito od gustoga deprimirajućeg sivila svakodnevnice" (Bertoša 2007:250). Bertoša tvrdi da su se nerijetko gledali i ideološki sovjetski revolucionarno-boljševički filmovi, a publika se pokušavala poistovjetiti s likovima u filmu čak iako se situacije iz filma nisu mogle usporediti s pulskom stvarnošću; "Nije nas, dakako, zanimala prizemna promidžbena poruka filma, već dramatika slike, zvuka i riječi, stalni pokret i osjećaj da smo bili svjedoci važnog odsječka nečijega života punog obrata i neizvjesnosti" (ibid.,268).

Škrabalo objašnjava da su na početku filmski radnici bili pomalo skeptični prema domaćoj inačici revije, s obzirom na to da nisu vjerovali da bi njihovi filmovi – a u to ih je vrijeme doista bilo malo – mogli privući masovnu publiku i napuniti monumentalnu pulsku Arenu (Škrabalo 1984:174). "U situaciji kada se činilo da je film prepušten sam sebi, jer ga država više nije smatrala svojom prioritetnom brigom, logično je bilo ovo instinktivno okretanje publici; jedino je ona mogla pružiti realnu podršku, jedino bi se u njenom posvjedočenom interesu moglo naći opravdanje za društvenu korisnost filma i argumenti za njegov opstanak"¹⁶ (ibid.).

Kriza ne samo da nije obustavila snimanje igranih filmova, već je djelovala i kao promotor za nastanak i nicanje novih ideja i inicijativa, jedna od kojih je i nastanak filmskog festivala u Puli. Važno je naglasiti da je ideja o Festivalu proizašla spontano i *odozdo* te "iz potreba i stanja duhova u bazi kinematografije" (Škrabalo 1984:174).

¹⁴ Hrvatski povjesničar, diplomat, angažirani intelektualac i profesor emeritus (UNIPU). Vidi: *Professor emeritus Miroslav Bertoša*, URL: <http://www.unipu.hr/index.php?id=431> (posjećeno 9.12.2014.)

¹⁵ Ibid.,269

¹⁶ Promjene u gospodarstvu, društvu i u politici krajem 1940-ih/početkom 1950-ih oslabile su malo veze između države i filma, odnosno "država nije više kinematografiju smatrala tako prioritetno kao ranije" (Škrabalo 1984:161) što je dovelo do smanjenja proizvodnje filmova. Zanimanje za domaći film je opadao, a razlog tomu bila je zasićenost publike ratnim filmovima (temama); stoga su se autori počeli okretati novim i "svježijim" žanrovima kako bi ugodili i nanovo pridobili publiku (ibid.). Prema Danielu Gouldingu ovo je razdoblje (1951.-1960.) značajno za jugoslavensku, ali i hrvatsku kinematografiju jer se eksperimentiranjem novim stilovima realizma i raznolikošću žanrova napustio "propagandistički kalup" što je dovelo do povećanja tematske kompleksnosti, ali i većeg psihološkog razvoja likova (Goulding 2004:x-xi).

2.2. Tko je bio Marijan Rotar?

Marijan¹⁷ Rotar rođen je 1927. godine u Trbovlju, Sloveniji. Nakon smrti oca i majkine preudaje rano se osamostalio i sa sedamnaest godina se sa sestrničnom učlanio u Savez komunističke omladine Jugoslavije, a upravo će ga partizanski put dovesti u Pulu¹⁸. Martin Bizjak¹⁹ (Bizjak 2006:48-49) objašnjava da je Rotar bio u vojsci član vojnog orkestra Četvrte armije u Pazinu, a zajedno sa skupinom oficira bataljuna Pino Budicin otišao je 1948. na ljetovanje u Pulu i tu će, neplanirano, ostati čitav život²⁰. Naime, pukim je slučajem upoznao sekretara Komiteta partije koji mu je ponudio posao u Gradskom narodnom odboru Pule u kojem se neće dugo zadržati, s obzirom na to da ga je njegov interes prema turizmu doveo do upravljanja ugostiteljsko-hotelijerskim poduzećem u Puli (ibid.). Bizjak opisuje Rotara kao svestranog, ambicioznog i upornog čovjeka koji je s uspjehom dovršavao kojeg god se posla dohvatio otvarajući si tako nove poslovne prilike, a uz sve je to bio politički i društveno aktivan: "bio je svestran sudionik društvenih zbivanja, od saveznih do lokalnih, dobrovoljnih radnih akcija..." (Bizjak 2006:49-50). O njegovom doprinosu gradu Puli i nadasve društvenoj angažiranosti dovoljno govori činjenica da je bio zadužen i za rad sportskih organizacija, osnovao je gradsku limenu glazbu i amaterski podučavao orkestar. Sve je društvene inicijative preuzimao na vlastitu odgovornost (ibid.,50). Fotograf Duško Marušić Čiči²¹ opisao ga je kao velikog čovjeka i "božju česticu Pulskog festivala"²².

Pula je 1950-ih bila u stanju neimaštine i "oskudijevala u mnogočemu, ali ne u kinima"²³, kojih je tada bilo pet²⁴, a Pulsko kinopoduzeće "izdavalo je Mjesečni informativni

¹⁷ Često su ga ljudi zvali Mario, stoga se u raznim izvorima mogu pronaći obje inačice.

¹⁸ *Marijan Rotar (1927.-2003.)*, URL: <http://www.regionalexpress.hr/site/more/marijan-rotar-1927.-2003> (posjećeno 30.11.2014.)

¹⁹ Martin Bizjak akademski je slikar rođen 1929.g. u Sloveniji (Hrastnik); bio je direktor Festivala jugoslavenskog igranog filma od 1975.-1984. Vidi: *Martin Bizjak*, URL: <http://www.gallerymilotic.hr/martin-bizjak-3/> (posjećeno 1.12.2014.)

²⁰ "Čest slučaj u poratnoj Puli...jednom dođeš i zauvijek ostaneš...". Vidi: *60. Festival igranog filma u Puli-plakati igranih filmova/ o Rotaru, Valli, festivalu i Puli/ dio 1.*, URL: <http://tiber-pula.blogger.index.hr/post/60festival-igranog-filma-u-puli---plakati-igranih-filmovao-rotaru-valli-festivalu-i-puli-dio-1/22474485.aspx> (posjećeno 1.12.2014.)

²¹ Dobitnik nagrade *Marijan Rotar* 2012. godine na 59. *Filmskom festivalu u Puli*. Vidi: *Festivalske novine 59. Festivala igranog filma u Puli*, 26.7. 2012., broj 6

²² Ibid.

²³ *Kino*, URL: <http://www.istrapedia.hr/hrv/1476/kino/istra-a-z/> (posjećeno 17.1.2015.)

list (MIL) s preciznim repertoarom svih kina te s podacima o autorima, glumcima i sadržaju svih filmova"²⁵. Zbog povećanog broja gledatelja trebalo je poboljšati kapacitet postojećih kina i tehničke uvjete prikazivanja s čim se Rotar uhvatio u koštac 1952. kada je postao direktor Kinematografskog poduzeća u Puli: "Najprije se pozabavio kapacitetom sjedala i prostorom za prikazivanje filmova. Uspio je uskoro dvjema postojećim dvoranama dodati još dvije. U svima je poboljšao tehničke uvjete prikazivanja novim projektorima i ozvučenjem" (Bizjak 2006:50). Zbog važne uloge koje je film imao u društvu, Rotar ga je odlučio približiti svim slojevima društva tako što je "uveo i stalnu pokretnu kino službu koja je svakodnevno obilazila pulska naselja i okolna sela" (ibid.,51).

Marijana Rotara pamtit ćemo prije svega po njegovoj zamisli da u antičkom spomeniku organizira ljetno kino na otvorenom u kojem bi se prikazivali najuspješniji filmovi koji bi "raskošnom slikom i glazbom ispunili prostor Arene i osvojili publiku" (ibid.,51). Radilo se o nimalo lakom pothvatu kako s tehničke tako i s organizacijske strane, budući da se morao suočiti sa skeptičnošću kulturnih institucija i gradskih dužnosnika. Iako je bio idejni začetnik Festivala, Rotar će 1957. napustiti Organizacijski odbor Festivala jugoslavenskog (igranog) filma i Gradsko kinematografsko poduzeće te se ponovno posvetiti turizmu²⁶, kojim će se baviti sve do mirovine. U intervjuu za *Filmsku kulturu* 1973. god., Rotar je objasnio razloge odstupanja iz organizacije Festivala: "Ne, ne, nisam odmah otišao. Deset sam pulskih festivala otpratio aktivno radeći na njima. Ne, nisam nikada bio 'prva ličnost', iako sam stalno bio prvi radnik. Dok sam ja tu sjedio, društvo oko mene stalno je tražilo direktora sa zvučnim imenom ili titulom; ja sam bio suviše običan, nepoznat, suviše malo ime. [...] Mislim da je ta glad za zvučnim imenima više nego treba okupirala ljude i ometala razvoj Festivala, a u konačnici dovodila uvijek do toga da se svaki čas raspravlja o tome treba li Festival ostati u Puli ili ne" (Klapčić 1973:44-45).

Godine 2003. slavila se pedeseta obljetnica Filmskog festivala, a tom su prigodom organizatori izostavili ime Marijana Rotara kao utemeljitelja Festivala. Fadil Hadžić je propust komentirao ovim riječima: "Pratio sam i svečano otvaranje Festivala na televiziji nestrpljivo očekujući da se na pozornici pojavi jedan meni dragi čovjek... Čovjek kojeg sam očekivao na jubilarnoj sceni nije se pojavio. Taj čovjek Puljanin, toliko da se zna, posijao je

²⁴ "Usporedbe radi, pet puta veća Ljubljana tada je imala samo dva-tri kina više". Vidi: *Kino*, URL: <http://www.istrapedia.hr/hrv/1476/kino/istra-a-z/> (posjećeno 17.1.2015.) i *Giardini*, URL: <http://www.pulainfo.hr/hr/kamo-ici/pulski-parkovi/35/giardini/390/> (posjećeno 28.1.2015.)

²⁵ *Kino*, URL: <http://www.istrapedia.hr/hrv/1476/kino/istra-a-z/> (posjećeno 17.1.2015.)

²⁶ Iako napušta Organizacijski odbor Festivala narednih će nekoliko godina aktivno sudjelovati i raditi na njemu.

sjeme iz kojeg je izrastao ovaj festival. [...] Vjerujem da bi Marijan Rotar te večeri dobio jedan od najglasnijih aplauza svojih sugrađana..." (Fadil Hadžić u: Bizjak 2006:57). Još je 1973. Rotar za *Filmsku kulturu* istaknuo da ga Pula često zaboravlja prilikom dijeljenja raznih priznanja i obilježavanja jubileja: "Sad me za Festival veže – samo pažnja novih direktora. Svake mi godine pošalju ulaznicu za Arenu. To je lijepo, ali mislim da je nedovoljno. Jer, i ja bi Festivalu mogao dati više nego mu dajem, ali on to izgleda ne želi. Ne, ni Pula se nije sjetila svoga građanina koji je 'izmislio' Festival. Pula svake godine nagrađuje svoje zaslužne građane, ima mnogo tih jubileja koji se proslavljaju, priznanja koja se dijele, ali mene se nije sjetila. Da, to mi je neugodno..." (Klapčić 1973:45).

Marijan Rotar preminuo je u prosincu iste godine nakon kraće bolesti (Bizjak 2006:58). Sljedeće godine (2004.) Grad Pula osniva njemu u spomen nagradu *Marijan Rotar* koja se "dodjeljuje pojedincima i ustanovama koji su podjednako svojim idejama i djelima spojili Pulu i film"²⁷ (*Statut Pulskog filmskog festivala*).

2.3. Kada i kako je sve započelo?

Prva revija domaćih filmova održala se od 24. do 30. lipnja 1954. godine uz organizaciju Gradskog kinematografskog poduzeća Pule (čiji je direktor bio Marijan Rotar), Jadran-filma i Udruženja kinematografa NR Hrvatske (Ostojić 1983:1). Kako je izgledalo prvo otvorenje Festivala opisala je za *Filmsku kulturu* Marija Marinčić-Majdak ovim riječima: "Filmski festival u Puli otpočeo je u 21 čas paljenjem festivalskih baklji na vrhu zidina Arene, intoniranjem državne himne i govorom predsjednika Narodnog odbora grada Pule" (Marinčić-Majdak 1973:57). Marijan Rotar tvrdi da se *Reviji* pridavala kulturna, ali i politička važnost²⁸,

²⁷ U biltenu 54. Pulskog filmskog festivala (12.-21.7.2007.) naglašava se da je Rotar "stvorio jedinstvenu formulu koja traje do danas", a tom se nagradom Pula zahvaljuje svima koji su "slijedili tu viziju i stvarali ovu manifestaciju". Vidi: Višković-Vukić, Z. 2007. "Martin Bizjak – začinjavac i vizionar". *Bilten 54. Festivala igranog filma u Puli* (12.-21.7.2007), br. 6, str. 11., URL: <http://www.pulafilmfestival.hr/downloads/zadnjewebi.pdf> (posjećeno 2.12.2014.)

²⁸ Budući da je Istra priključena Hrvatskoj tek 1947. "U vremenu u kojem su još trajali sporovi s Italijom oko pograničnih pitanja, posebice u Istri, ovakav je uspjeh doživljen kao još jedan dokaz o pripadnosti Pule i čitavog poluotoka tadašnjoj Jugoslaviji". Vidi: KURELEC, T. 2013. *Kratka povijest*. URL: <http://pulafilmfestival.hr/61-film-festival-in-pula/o-festivalu/> (posjećeno 4.12.2014.).

s obzirom na to da je predstavljala "prvu općejugoslavensku manifestaciju na ovom tlu" (Klapčić 1973:41) koja će obogatiti kulturni život Pule.

Budući da film zauzima sve značajnije mjesto u kulturnoj, propagandnoj i zabavnoj djelatnosti tog razdoblja²⁹, *Prva revija domaćeg filma* pokrenuta je s ciljem da propagira domaći film i prikaže razvoj jugoslavenske kinematografije³⁰ (Ostojić 1988:6). U tih je tjedan dana na festivalu prikazano pet domaćih igranih filmova, 16 dokumentarnih i dvije koprodukcije igranih filmova, a festival je zamišljen prije svega kao *narodni* u kojem publika ima glavnu riječ, budući da u to vrijeme nije postojao službeni žiri (ibid.,41-42). Festival je od samog početka zamišljen skromno i bez težnje za spektaklom (Marinčić-Majdak 1973:57), što potvrđuje i Stevo Ostojić: "ovde [*u Areni, op.a.*] nema smokinga i raskošnih toaleta, nema šarenila i sjaja jednog renomiranog inostranog filmskog festivala" (Ostojić 1983:7). Festival će narednih 37 godina biti "najvažniji društveni događaj jugoslavenske kinematografije, njezin simbol, pa na neki način i kulturni simbol čitave titoističke Jugoslavije" (Pavičić 2011:14).

Na prvom su Festivalu glavnu riječ imali publika i novinari³¹: gledatelji su trebali ispuniti dobiveni anketni listić i glasati za najbolji film, najboljeg glumca, glumicu i režisera. Kako bi ih se potaklo da ispune listić, organiziralo se izvlačenje nagrada, a najsretniji dobitnici dobivali su razne uređaje koji su u ono vrijeme bili nedostupni većini građana poput radija, gramofona i sl. Od 5000 tiskanih anketa, prikupila se otprilike polovica (2402) (Klapčić 1973:42). Stevo Ostojić tvrdi da su se organizatori pobrinuli da anketa bude ozbiljno provedena, a rezultati su pokazali koje su preferencije publike u vidu domaćeg filma³², a samo se manji dio publike "površno odnosio prema popunjavanju anketnih listića" (Ostojić 1973:51). Filmskim pobjednicima dodijelile su se diplome jer "pravih" nagrada još uvijek nije bilo, a najveće im je priznanje predstavljala činjenica da je publika prihvatila domaći film.

²⁹ Četrdesetih godina država godina preuzima odgovornost za filmsku umjetnost koja će biti u službi njene ideologije (Škrabalo 1984:114,117). Komunisti će (u Jugoslaviji) preuzeti monopol nad kulturom i upotrijebiti je za transformaciju društva (Najbar-Agičić 2013:27); na taj će način lakše organizirati i usmjeravali svoje ciljeve te općenito cijeli društveni život (van Dijk 2006:187). Budući da je država uvidjela moć filma kao medija (Belan 1966:283), filmovi su se pomno ispitivali jer su morali udovoljiti raznim idejno-političkim kriterijima (Škrabalo 1984:140). Scenariji su često doživljavali drastične preinake ne bi li udovoljili postavljenoj normi i "strogoj umjetničkoj politici" (ibid.,147).

³⁰ Publika je počela zazirati od propagandnih filmova, stoga se u sljedećim (umjetničkim) ostvarenjima pokušalo jednostavnim pričama (ali i novim žanrovima) emocionalno pridobiti gledatelje (Škrabalo 1984:138).

³¹ Novinari su se odazvali u malom broju, dolazili su na trošak svojih redakcija, dok su filmski radnici došli na trošak Kinematografskog poduzeća Pula (Klapčić 1973:42).

³² Odnosno *što* publika voli i traži u sljedećim (domaćim) filmovima

NAGRADNA ANKETA

U ovoj anketi gledaoci ... izjavi svoje mišljenje o:

- najboljem igranom filmu
- najboljem režiseru
- najboljoj glumici
- najboljem glumcu
- najboljem dokumentarnom filmu

U anketi ne učestvuju filmovi snimljeni u koprodukciji nego samo filmovi:

»VESNA«
 »DALEKO JE SUNCE«
 »STOJAN MUTIKAŠA«
 »KONCERT«
 »ANKINA VREMENA«

Popunjeni anketni listovi predavat će se poslije prikazivanja zadnjeg filma na mjestima koja će biti objavljena u toku festivala. Među učesnike ankete bit će, izvlačenjem pred posebnom komisijom, podijeljeno oko 50 nagrada od kojih je:

I. nagrada — 7 dana boravka u jednom mjestu Slovenije po izboru dobitnika;
 II. nagrada — ručni sat
 III. nagrada — zlatno naličje »Parkere«

Izvlačenje će se obaviti 1. VII. t. g. prije podne.

Anketnom listu treba priložiti ulaznice za gore navedene filmove jer je bez njih anketni list neuvažljiv.

Pri popunjavanju tabele, u rubrike za najbolju glumicu i najboljeg glumca može se napisati ili isto ime (privatno) ili ime u ulozi.

N. pr.: Doroteja Matulić glumi ulogu Viljenke. U anketni list može se upisati ili »Doroteja Matulić« ili »Viljenka«.

KINO PROJEKTORI

»ISKRA« SU NAJBOLJI

Ovako je izgledao anketni listić za glasanje publike u Areni 1954...

Slika 1: Anketni listić na *Prvoj reviji domaćeg filma* 1954. godine

O samom se festivalu snimio i kratki (promotivni) dokumentarni film u režiji Branka Bauera *Prva revija domaćeg filma* (1954.)³³. Slaven Zečević tvrdi da je taj dokumentarac važan iz dva razloga: s jedne strane zato što se radi o povijesnom dokumentu jedne manifestacije, a s druge jer predstavlja rani primjer namjenskog, promidžbenog filma kao "novoga modela komunikacije socijalističke kinematografije sa svojim pretpostavljenim gledateljstvom" (Zečević 2013:22-24). Dokumentarac započinje prikazivanjem Arene kao simbola Festivala, a zatim slijedi predstavljanje revije koja "stilski podsjeća na mješavinu kino-najave i reportaže. [...] Ovaj uvodni dio predstavlja jedini dio filma u kojem vidimo publiku" (ibid.,24-25), a zatim se prikazuju zajednička druženja redatelja, glumaca i filmskih radnika, njihov posjet bolnici u Rovinju i sl., pri čemu se ne ističu razlike između "njihovih života i života gledateljstva o kojem statusno ovise" (ibid.,25). Zečević tvrdi da je *prva revija* dobila na ozbiljnosti zahvaljujući novinarima koji su dali "potvrdu vjerodostojnosti pothvata" te podigli svijest o "medijskoj pozornosti kao osnovi preživljavanja" manifestacije takvog razmjera (ibid.,26). Kurelec (2013) tvrdi da je filmski festival u Puli bio medijski popraćen od

³³ Vidi: *Prva revija domaćeg filma 1954* Branko Bauer, URL: https://www.youtube.com/watch?v=FxalfQ_5pqE (posjećeno 3.12.2014.).

samih početaka, a dokumentarcem *Prva revija domaćeg filma* "nastojalo se festivalskom okruženju udahnuti i poneku notu glamura".

Slika 2: Prepuna Arena 1970-ih godina.

Najvažnija karika festivala bila je i ostala (pulska) publika. Tijekom prvih sedam festivalskih noći 1954. godine prodano je 37 000 ulaznica, a Škrabalo (1984:175) tvrdi da je na pojedinim projekcijama znalo biti i do 10 000 gledatelja. Munitić smatra da se tako velikim odazivom publike odalo posebno i rijetko priznanje domaćem filmu: "Toliko gledalaca nije se moglo očekivati, u gradu u kome se kino-predstave održavaju svakodnevno. Pa ipak, oni su svaku večer ispunjavali Arenu, mada su znali da se u njoj ne prikazuju kriminalni, kaubojski ili tarzan-filmovi" (Munitić (1978:15). A da publika oduvijek ima poseban odnos prema Festivalu smatra i Marijan Rotar koji tvrdi da je festival bio "prihvaćen od naroda cijele Istre", a gledatelji su dolazili na filmske projekcije organiziranim kamionima iz Raše, Labina, Poreča, Rovinja... (Klapčić 1973:43). O antropološkom fenomenu pulske publike bit će riječi kasnije u radu.

S obzirom na odjek i posjećenost prvog festivala, sljedeći (1955.) je, dakako, bio neupitan. Od eksperimentalne i skromne revije trebao je stvoriti redoviti festival koji će

predstaviti jednogodišnju jugoslavensku filmsku proizvodnju: "kada se država ohladila, trebalo je zagrijati publiku" (Škrabalo 1984:175). Pripreme za drugi festival nisu prošle nezapaženo, s obzirom na to da je početkom 1955. god. tjednik *Vjesnik u srijedu*³⁴ objavio program sličan pulskom s namjerom da se filmski festival organizira u Zagrebu. Pulski su predstavnici napravili do toga politički problem i podnijeli žalbu Socijalističkom savezu NR Hrvatske, koji odlučuje da će se festival nedvojbeno i dalje održavati u Puli, ali da će uz Grad Pulu organizator biti i VUS³⁵ (ibid.). Događaj je komentirao i Marijan Rotar koji tvrdi da je nakon "prve uspješne Pule" počelo natezanje o tome *tko* će organizirati festival i *gdje* će se održati: "aspiracija je svih tih godina bilo mnogo, ali je jedno nedvojbeno: pulski je festival najprije pulski i treba da ostane u Puli, jer bi svagdje drugdje bio loš erzac" (Klapčić 1973:43-44). Tek je dva desetljeća kasnije Fadil Hadžić³⁶ (1978:7-8) za *Filmsku kulturu* naveo razloge zbog kojih se sjedište Festivala htjelo preseliti u Zagrebu. Naime, tada je glavni argument bio da Pula nema uvjete za prijem (filmskih) gostiju i da, zbog svojih utvrda i vojnih objekata, nije nalikovala na budući filmski centar: "teško se moglo vjerovati da će Pula dobiti sve one uvjete i hotelske objekte koje danas ima" (Hadžić 1978:7-8). Zbog malih smještajnih kapaciteta Pula je na početku doista imala problema sa smještajem gostiju, ali su zato festivalska atmosfera i pulska publika uvijek opravdale povjerenje u samu manifestaciju (Bizjak 2006:55). Ranko Munitić tvrdi da je Festival stvoren u pravom trenutku jer bi ranije, zbog male produkcije igranih filmova, bio besmislen (Munitić 1978:9)³⁷.

Drugi je filmski festival doveo sa sobom i mnoge novitete: prvi vatromet, izrađen je Pravilnik filmskog festivala u Puli³⁸ i Pravilnik o nagradama, organizirao se upravni odbor za rukovođenje Festivalom, a te je godine prvi put počeo djelovati i službeni festivalski žiri

³⁴ Kasnije u radu *VUS*

³⁵ Zbog učestalih prijetnji navodno je trebao osobno intervenirati i Josip Broz Tito (Bizjak 2006:55).

³⁶ Koji je tada bio glavni urednik VUS-a

³⁷ Ivo Škrabalo tvrdi da je stroga državna umjetnička politika 1940-ih pridonijela razvoju naše kinematografije, budući da se u to vrijeme filmski radnici nisu mogli osloniti na neku prethodnu "filmsku tradiciju" jer, kao takva, nije postojala (Škrabalo 1984:140, 147-148). Kakvu je ulogu imala državna ideologija u domeni kinematografije najbolje opisuje Škrabalova usporedba ideološkog okvira s mrežastom ogradom koja je potrebna malom djetetu: "ideološki je okvir gotovo bio nenadoknadivo potreban autorima početnicima onako kako je djetetu potrebna mrežasta ograda, ili ruka starijega, da bi moglo prohodati prvim vlastitim nesigurnim koracima..." (ibid.,140). Američki filmolog Daniel Goulding razdoblje od 1945. do 1950. naziva *administrativnim razdobljem*, a filmove iz tog doba opisuje kao tehnički primitivnim i naivno propagandističkim Goulding (2004:x). Tijekom razdoblja administrativnog upravljanja (1945.-1951.) sovjetska je kinematografija poslužila kao model za novu jugoslavensku kinematografiju, a država je preuzela odgovornost za razvoj i financiranje film(ov)a. Vidi: KOSANOVIĆ, D. 2012. *Trag u vremenu: 60 godina UFUS-a*, URL: <http://www.novifilmograf.com/trag-u-vremenu-60-godina-ufus-a/> (posjećeno 25.11.2014.)

³⁸ Čiji je cilj "pokazati stalan napredak jugoslavenske filmske umjetnosti i industrije", s pretenzijama da se jugoslavenski film propagira čitavim svijetom (Munitić 1978:25)

(ibid.). Predsjednik Josip Broz Tito ("koji je bio pasionirani filmski gledatelj i producent"³⁹) prihvatio je pokroviteljstvo nad Festivalom⁴⁰ i postao njegov najdraži gost, ali i "trade-mark festivala do 1980."⁴¹ čime je manifestacija dobila još više na ozbiljnosti i vrijednosti⁴². Škrabalo tvrdi da je to bilo prvo javno svjedočanstvo Titova interesa prema filmu, koji će se kasnije angažirati i oko nekih projekata s tematikom iz NOB-a⁴³ (Škrabalo 1984:176). Predsjednikovu ljubav prema filmu komentirao je i Antun Vrdoljak nekoliko desetljeća kasnije, 2003. godine: "Tito je bio diktator, ali je diktatura trajala samo do 18 sati, jer je osnovao pulski festival kako bi se mogao navečer zabavljati"⁴⁴. Kurelec (2013) napominje da se zahvaljujući interesu publike i vlasti prema filmu povećalo financiranje, ali i postrožio ideološki nadzor nad filmskim ostvarenjima⁴⁵. Filmski festival u Puli pridonio je širenju filmske kulture, dok je Arena pretvorena u "društveni forum"⁴⁶ jugoslavenske kinematografije (Munitić 1978:25). Sličnog je mišljenja i redatelj Velimir Stojanović koji smatra da se Pula pretvara u "autoritativni kriterij za postignuća domaćeg filma", dok Vicko Raspor tvrdi da su se svake godine u Areni otkrивale nove vrijednosti (Munitić 1978:34, 46). Sudbina filmskih redatelja i glumaca ovisila je prije svega o strogoj ocjeni a) publike⁴⁷, b) kritičara koji će svoje mišljenje izraziti u novinama i c) stručnog žirija čija je riječ bila posljednja pri dodjeli nagrada (ibid.,33). Drugi Festival "otvara vrata" tradicionalnom pojavljivanju inozemnih (filmskih)

³⁹ "Tito je kao veliki ljubitelj filma utjecao ne samo na stvaranje jugoslavenske filmske kinematografije naloživši otvaranje produkcijskih filmskih kuća u glavnim gradovima bivših republika, nego je u snimanju nekih ratnih filmova direktno intervenirao u scenarij sugestijama i kritikama". Vidi: *Završen program "Socijalizma na klupi"*, URL: <http://kulturistra.hr/lang/hr/2013/12/završen-program-socijalizma-na-klupi/> (posjećeno 18.1.2015.)

⁴⁰ Pokroviteljstvom predsjednika Festival je, prema Kosanoviću, zadobio svoju potpunu konsolidaciju. Vidi: LAKIĆ, D. 2013. "Od republičkog ključa do Evrope". *Politika online*, 21.7.2013., URL: <http://pulafilmfestival.hr/ea/wp-content/uploads/2013/07/2013-21-7-politikaonline.pdf> (posjećeno 24.1.2015.)

⁴¹ *Svi skandali koji su zasjenili jubilarni Pulski festival*, URL: <http://arhiva.nacional.hr/clanak/13512/svi-skandali-koji-su-zasjenili-jubilarni-pulski-festival> (posjećeno 17.1.2015.)

⁴² O značaju Festivala svjedoči i prisustvo 40 akreditiranih novinara, od kojih su četiri dolazila iz inozemstva (iz Francuske, Njemačke, Mađarske i Italije) (Munitić 1978:25)

⁴³ Npr. Tito je podržavao snimanje filma *Bitka na Neretvi* (1969.) Veljka Bulajića. Vidi: ZVIJER, N. 2009. "Ideologija i vrednosti u jugoslavenskom ratnom spektaklu: prilog sociološkoj analizi filma na primeru *Bitke na Neretvi* Veljka Bulajića". *Hrvatski filmski ljetopis*, br. 57-59, str: 27-40.

⁴⁴ *Svi skandali koji su zasjenili jubilarni Pulski festival*, URL: <http://arhiva.nacional.hr/clanak/13512/svi-skandali-koji-su-zasjenili-jubilarni-pulski-festival> (posjećeno 17.1.2015.)

⁴⁵ Započele su diskusije i oko toga treba li ta filmska manifestacija biti smotra, revija ili festival. O istim će se pitanjima i nedoumicama raspravljati i nekoliko desetljeća kasnije kada se sam festival doveo u pitanje; "Da li Pulski festival, dakle, ukinuti kao festival, tj transformirati u smotru, odnosno da li ne ukinuti selekciju..." (Franić 1983:19). Zalaganjem Fadila Hadžića (urednik VUS-a) revija se 1955. pretvara u "natjecateljski Filmski festival", a najbolji filmovi i druga ostvarenja u raznim kategorijama nagrađeni su *Zlatnom Arenom* (koja će postati simbolom festivala, op.a) i zlatnim medaljama (Ostojić 1983:1)

⁴⁶ Za bolju suradnju i razmjenu znanja, (pozitivnih) iskustava i dostignuća. Od filmskih se radnika očekivalo da iz godine u godinu snime što bolje i kvalitetnije filmove "da se preostalih petnaest julskih i pulskih dana ne bi crvenili pred masom od preko deset hiljada gledalaca", a zadaća žirija bila da nagrade najbolja filmska ostvarenja i da (kritikama) stimuliraju filmske radnike (Munitić 1978:25). Dakle radi se o jednom "umjetničkom lancu" (sinergiji) koji nema početka ni kraja.

⁴⁷ Koja najglasnije i na licu mjesta izražava svoje (ne)zadovoljstvo viđenim na platnu

gostiju i filmskih delegacija te postaje natjecateljskog karaktera. "Pula je u to doba zaista bila nešto drugo, jedan od rijetkih veselih i iskrenih susreta različitih kinematografija i glumaca koji su se poznavali i poštivali, posebno se sjećam beskrajno dugih noći na terasi hotela Rivijera. Konkurencija je bila dosta jaka jer je postojala selekcija"⁴⁸.

Slika 3: Josip Broz Tito i Jovanka u Areni 1958. i 1964. godine

Na trećem festivalu jugoslavenkog filma (1956.) glavnu je nagradu osvojio hrvatski film *Ne okreći se sine* (1956.) Branka Bauera i to je ujedno prva pobjeda hrvatskog filma na festivalu. Godine 1957. jugoslavenski filmovi i redatelji počinju polako prelaziti nacionalne granice i dobivaju prva međunarodna priznanja u Cannesu, Berlinu i Karlovym Varyma. Te iste godine Marijan Rotar napušta Organizacijski odbor Festivala i ukida se prikazivanje stranih filmova izvan konkurencije (Kurelec 2013). Organizaciju festivala 1958. preuzima Beograd te se osniva ustanova *Festival jugoslavenkog filma* koja je organizirala sve festivale domaćih filmova⁴⁹. Citirajući Antuna Bubića, Ranko Munitić tvrdi da je Pula nakon pet godina festivala postala *tradicija* i da je formirala filmsku kalendarsku godinu "koja se broji vremenskim razmakom između dva Festivala" (Munitić 1978:58). Od najranijih se festivalskih dana ističe važnost publike koja je sve doli pasivna, jer "poraz u Areni je mnogo gori nego na bilo kojem drugom mjestu, kao što je uspjeh veći [...], publika treba uvijek

⁴⁸ Relja Bašić (hrvatski glumac i redatelj, dobitnik nagrade *Fabijan Šovagović Društva hrvatskih filmskih redatelja* 2009. u Puli) za *Festivalske novine* 56. *Festivala igranog filma u Puli*, 25.7. 2009., broj 8

⁴⁹ *Kronologija festivala*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/61-film-festival-in-pula/povijest/> (posjećeno 30.11.2014.)

zadati posljednji udarac svemu lošem i neukusnom, a ona to može najbolje baš u Areni" (Ostojić 1958 u: Munitić 1978:59). Godine 1958. na petom Festivalu jugoslavenskog filma uvest će se nagrada publike *Jelen* i nagrada žirija *Zlatna arena*⁵⁰. Nenad Polimac⁵¹ i Miroslav Tatić⁵² tvrde da su se redatelji kratkih (i dokumentarnih) filmova osjećali u Puli poput drugorazrednih građana, budući da pulska publika nije bila previše naklonjena takvim filmovima. Autori tvrde da bi se već nakon četrdesetak minuta začulo fućkanje koje ne bi stalo do kraja projekcije. "Ne dao bog da vam se film prikazivao nakon tog 'šarenog' programa: pred vama su bili razjareni, nezadovoljni gledatelji koje je mogao smiriti samo uzbudljiv akcijski triler ili sočna pučka komedija"⁵³. Shodno tome, u Beogradu se 1960. osniva Festival dokumentarnog i kratkometražnog igranog filma, a "Pulski se festival profilira kao festival dugometražnog igranog filma"⁵⁴.

2.4. Pulski filmski festival 1950-ih

Ivo Škrabalo kao vrsni poznavatelj povijesti naše kinematografije, ali i kulturnih, političkih te gospodarskih zbivanja u kojim je nastala, pokušava ilustrirati u kakvim se okolnostima oblikovao i razvijao pulski filmski festival (Škrabalo 1984:178-185). Autor tvrdi da su pedesete godine općenito bile u znaku promjena, reorganizacije, ali i stabilizacije (ibid.). Nakon rata uslijedilo je razdoblje mira i opuštenosti; poboljšala se politička i ekonomska situacija u Jugoslaviji i započeo proces gospodarske ekspanzije (ibid.). Godine 1956. preuredila se i kinematografija zahvaljujući saveznom *Zakonu o filmu*, a njegova važnost proizlazi iz njegove odluke da "filmska proizvodnja predstavlja gospodarsku vrijednost od

⁵⁰ "Pulski filmski festival". *Istarska enciklopedija*. URL: <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2272> (posjećeno 7.12.2014.).

⁵¹ Hrvatski filmski kritičar

⁵² Festivalski organizator na 47., 48., 49. Puli te stručni savjetnik od 54. Festivala na dalje. Dobitnik je nagrade Marijan Rotar 2009. Godine. Vidi: *Zanesenjak kojemu je film u srcu i umu*, URL: http://pulafilmfestival.hr/downloads/bilten6_3.pdf (posjećeno 25.1.2015.)

⁵³ POLIMAC, N; TATIĆ, M. 2013. "Velika polemika: smije li se u Puli slušati hrvatska himna?". *Jutarnji list*, 17.7.2013., URL: <http://pulafilmfestival.hr/ea/wp-content/uploads/2013/07/2013-17-7-jutarnji.pdf> (posjećeno 25.1.2015.)

⁵⁴ *Kronologija festivala*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/61-film-festival-in-pula/povijest/> (posjećeno 4.12.2014.)

posebnog kulturnog i prosvjetiteljskog značaja"⁵⁵ (ibid.,180). Branko Belan upozorava da je Zakon, bez obzira na svoje pozitivno djelovanje, ipak imao poteškoća u ublažavanju svakodnevnih problema u filmskoj proizvodnji (Belan 1966:321).

Pedesetih je godina u domaćoj filmskoj proizvodnji najvažnija uloga producenta, a ne više države⁵⁶, stoga se taj period naziva *producentском kinematografijom* (Škrabalo 1984:184). Zahvaljujući *Zakonom o filmu* iz 1956. kinematografija postaje dinamičnija te je stekla "pravnu sigurnost i ekonomsku bazu" (ibid.,184). Škrabalo tvrdi da se i pulski filmski festival trebao uklopiti u taj sistem, a uz to je postao i materijalno privlačan zbog "producentских nagrada". No, kako to inače biva, velika će proizvodnja filmova s lošim ukusnom zasititi publiku te će se "spas" morati tražiti negdje drugdje, odnosno u *autorskoj kinematografiji* (ibid.,185). Glumica Dušica Žegarac napominje da se na Festivalu nisu samo odmjeravale individualne stvaralačke snage, već su se u njoj "susretale i borile dve političke i dve umetničke struje i tendencije", ona konzervativna (*socrealistička*) i ona eksperimentalna (*avangardna*)⁵⁷.

U jugoslavenskoj kinematografiji između 1946. i 1963. u najvećoj su se mjeri snimali (partizanski) ratni filmovi s tematikom iz NOB-a u kojima su često revolucionarni ideali bili "zamagljeni" kičem. Komercijalizam⁵⁸ se uvukao i u žanru komedije koja, također, nije polučila veći uspjeh ni u zemlji ni u inozemstvu. Ova dva žanra Branko Belan naziva "jugoslavenskim filmskim fenomenima" (Belan 1966:295-298). Filmovi o suvremenim temama još su uvijek bili u povojima, a film *Vlak bez voznog reda* (1959.) Veljka Bulajića slovit će kao prvi "pravi" socijalni film što će mu naposljetku donijeti pobjedu na šestom filmskom festivalu u Puli 1959. (Belan 1966:298-299). "Sredinom 1950-ih snimljeni su filmovi koji dosežu standarde sovjetskoga i hollywoodskoga filma, očituju stilske znakove

⁵⁵ Ovaj je Zakon odredio minimalni broj hrvatskih filmova koji se obavezno moraju prikazati u kino dvoranama (Škrabalo 1984:182). Domaću filmsku proizvodnju htjelo se financirati prihodom koje su kino dvorane dobivale prikazivanjem stranih filmova (ibid.)

⁵⁶ Tj. bar ne izravno. Škrabalo napominje da umjetnost "nije morala izražavati postavke tekuće dnevne politike", tako da je zadatak "ispitivača scenarija" bio da vodi brigu oko toga da nešto ne naruši socijalističku umjetnost, dok su ranijih godina morali voditi više računa o tome što sve mora ući u film (Škrabalo 1984:183).

⁵⁷ ŽEGARAC, D. "Filmski festival u Puli (1953 – 2013)". *Mediantrop*, URL:

<http://www.mediantrop.rankomunitic.org/filmski-festival-u-puli-1953-2013> (posjećeno 27.1.2015.)

⁵⁸ Zvonimir Berković (hrvatski dramaturg, scenarist, filmski redatelj) smatra da je "komercijalnost most koji omogućuje da poruka jednog umjetničkog djela pređe u masu i da ispuni tamo svoju društvenu ulogu (Munitić 1978:95). Vidi: "Zvonimir Berković". *Wikipedia*. URL: http://hr.wikipedia.org/wiki/Zvonimir_Berković%C4%87 (posjećeno 10.12.2014.).

karakteristične za europski film, prije svega tragove neorealizma, ali i moderne naracije te usvajaju klasične žanrovske modele"⁵⁹.

Od 1954. do 1961. Festival je tri puta promijenio ime: na početku je nazvan *Filmskim festivalom*⁶⁰, 1958. *Festivalom jugoslavenskog filma*, a od 1961. do 1990. nosit će naziv *Festival jugoslavenskog igranog filma u Puli*⁶¹.

U drugoj polovici 1940-ih država zahvaljujući nepostojanju prijašnje filmske tradicije i novog društveno-političkog poretka preuzima monopol nad filmskom umjetnošću kako bi utkala i društvu usadila nove vrijednosti i "generalne istine" o NOB-u⁶², ali i ovladala novim medijem. Ideološki i politički utjecaj države odražavao se u većini filmova⁶³ 1940-ih i 1950-ih i to kroz njihov propagandni karakter i ratnu tematiku. Cilj je bio stvoriti novu sponu između vladajuće ideologije i društva, ali i osjećaj patriotizma, a film je – zbog svoje privlačnosti - predstavljao najbrži i najlakši način za pridobiti širu masu, manipulirati njome, njenim mnijenjem i osjećajima.

2.5. Pulski filmski festival 1960-ih

Šezdesete su godine protekle u znaku autorske kinematografije⁶⁴ i označavaju najplodonosnije godine jugoslavenskog filma, "kad je po općem profesionalnom mišljenju, u filmskoj Jugoslaviji 'bog hodao po zemlji', a taj su 'bog' bili neupitni klasici poput Petrovića, Makavejeva, Babaje, Žilnika, Hladnika"⁶⁵. Slobodan Novaković tvrdi da je "jedna od karakteristika naših autorskih filmova napuštanje svake poruke i ostavljanje slobode gledaocu

⁵⁹ *Kinematografija*, URL: <http://croatia.eu/article.php?id=43&lang=1> (posjećeno 16.1.2015.)

⁶⁰ Nenad Polimac i Miroslav Tatić tvrde da je pulska revija preimenovana u Filmski festival u Puli, "čime je zadržan diskretni prostor za eventualne međunarodne ambicije". Vidi: POLIMAC, N; TATIĆ, M. 2013. "Velika polemika: smije li se u Puli slušati hrvatska himna?". *Jutarnji list*, 17.7.2013., URL: <http://pulafilmfestival.hr/ea/wp-content/uploads/2013/07/2013-17-7-jutarnji.pdf> (posjećeno 25.1.2015.)

⁶¹ "Pulski filmski festival". *Wikipedia*, URL: http://hr.wikipedia.org/wiki/Pulski_filmski_festival (posjećeno 10.12.2014.). Ako obratimo pozornost na podcrtane riječi, dodavanjem pridjeva, Festival je uže (i jasnije) definirao polje svoje djelatnosti i svoju specifičnost. Dakle, promjene imena prate razvoj festivala i na taj način oblikuju njegov identitet. "Razvoj festivala jugoslavenskog filma ide paralelno s razvojem kinematografije i produkcije u našoj zemlji" (Munitić 1978:94).

⁶² Vidi: ŠKRABALO 1984:117,135,141

⁶³ i službenim dokumentima koji čuva Hrvatski državni arhiv

⁶⁴ njihov će se utjecaj osjećati i u sedamdesetima. Vidi: ŠKRABALO, I. 1984. *Između publike i države: povijest hrvatske kinematografije 1896-1980*. Zagreb: Znanje, str: 257-288

⁶⁵ PAVIČIĆ, J. *Pregled razvoja postjugoslavenskih kinematografija*, URL: <http://www.sveske.ba/bs/content/pregled-razvoja-postjugoslavenskih-kinematografija> (posjećeno 23.11.2014.)

da sam tumači delo"⁶⁶. Da bi si stvorili opću sliku o samom napretku i uzletu jugoslavenske filmske proizvodnje valja naglasiti da je 1959. broj gledatelja domaćeg filma narastao za 27% u odnosu na 1958. god., a 1960-ih jugoslavenski filmovi postaju gledaniji od stranih filmova i prikazivat će se u 42 zemlje (Munitić 1978:86). Publika je napokon prihvatila domaći film koji je kvalitetom mogao konkurirati inozemnom. Novitet na sedmom festivalu, osim najspektakularnijeg vatrometa do tada, jest ideja da se na svečanim projekcijama u Areni "kao predigra" prikažu nagrađeni kratkometražni filmovi s beogradskog festivala (ibid.,86). Na sljedećem, osmom festivalu 1961. g. uvodi se selekcija igranih filmova⁶⁷. Film *Licem u lice* (1963.) Branka Bauera svjedok je napretka jugoslavenske kinematografije; radi se o kritičkom filmu koji je "ukazao na sadržajnu sterilnost kinematografije koja izbjegava suočavanje s istinskim preokupacijama svoga vremena" te propituje i po prvi puti oštro kritizira sadašnje (pasivno i apatično) stanje društva (Škrabalo 1984:261). Otvorena kritika vlasti i samoupravnog društveno-ekonomskog modelu, ne bi bila moguća bez postupne liberalizacije društva⁶⁸. Ovaj će film otvoriti vrata društveno-kritičkim filmovima, a mnogi ga smatraju i prethodnikom *crnog vala*⁶⁹.

Godine 1967. i 1968. zapamćene su po rekordnom broju snimljenih filmova (Munitić 1978:152), a 1967. izmijenila su se pravila žirija publike, naime nisu više mogli glasati svi posjetitelji, već "izabrani žiri iz redova građana koji broji 30 članova [...] to je u stvari minijturni uzorak prosječnog sastava posjetilaca [...] sastavljen od građana raznih profesija i starosti" (ibid.,152-153). Novitet Festivala 1968. godine novinarske su projekcije koje su omogućavale akreditiranim novinarima da svakog jutra pogledaju sve filmove koje će se navečer prikazati u Areni⁷⁰.

Jugoslavensku kinematografiju šezdesetih obilježili su modernistički i kreativni filmovi koji su bili nadahnuti francuskim Novim valom, britanskim socijalnim filmom (Kurelec 2013) i talijanskim neorealizmom te se nazivaju *Novim jugoslavenskim filmovima* (Levi 2009:29). Pavle Levi tvrdi da je *novi* film, zahvaljujući decentralizaciji i smanjenju

⁶⁶ "Internacionalni okrugli stol Filmske kulture i Festivala jugoslavenskog filma Pula 30.7.1968.: Kretanje u modernom svjetskom filmu i mi u njima". 1968. *Filmska kultura*. Br: 63-64, str: 35.

⁶⁷ Zbog velikog broja prijavljenih filmova podijeljeni su u a) one koje konkuriraju za filmsku nagradu i b) informativni program (Munitić 1978:94-95).

⁶⁸ Stoga ga Škrabalo (1984:261) naziva *istinski političkim filmom*

⁶⁹ Vidi: *Baza HR kinematografije - igrani film: Licem u lice*, URL: http://www.filmski-programi.hr/baza_film.php?id=274 (posjećeno 11.12.2014.) i *Licem u lice*, URL: <http://mojtv.hr/film/16628/licem-u-lice.aspx> (posjećeno 11.12.2014.)

⁷⁰ *Pre 45 godina – 15. Festival jugoslavenskog igranog filma u Puli (1968)*, URL: <http://yugopapir.blogspot.com/2013/07/pre-45-godina-15-ti-festival.html> (posjećeno 19.1.2015.)

državne političke kontrole, kritički odnosio prema "različitim društveno političkim aspektima jugoslavenskog socijalizma" (ibid.,29-30). Autor naglašava da filmski autori nisu osporavali postojeći socijalistički poredak, već su se suprotstavljali ideološkom dogmatizmu i kolektivnoj nacionalnoj mitologiji koja se odnosila na NOB (ibid.,30). Za razliku od prijašnjih godina, autor (redatelj) ima sada najvažniji udjel u postupku odlučivanja "o temi, scenariju i proizvodnim aktivnostima svoga djela", a ne više država (Škrabalo 1984:258). Jugoslavenski film postaje sve zreliji i često biva nagrađivan na međunarodnim festivalima. Tragajući za novim vrijednostima i prožimajući "nacionalno i internacionalno", moderni film postaje nacionalno obilježen i počinje otkrivati, ali i afirmirati različite nacionalne mentalitete, kulturne tradicije i senzibilitete (Škrabalo 1984:284-288). Jurica Pavičić (Pavičić 2011:18) tvrdi da su jugoslavenski filmovi bili izloženi, odnosno nastajali pod dvostrukim sociokulturnim utjecajem: osjećale su se lokalne komponente ("jezik, lokalna umjetnička i literarna tradicija"), ali i one općejugoslavenske ("vladajuća ideologija, društvena zbivanja i fluktuacija filmskih kadrova"). Rastom kvalitetnije filmske proizvodnje povećao se i broj domaćih i inozemnih gledatelja u Areni⁷¹, stoga nije ni čudno da su na jedanaestom (1964.) i dvanaestom filmskom festivalu (1965.) desetak dana prije otvorenja rasprodana sva numerirana mjesta⁷². Shodno tome, počinje se razmišljati o povećanju broja sjedišta, renoviranju novinarske lože te poboljšanju ozvučenja, projekcijske kabine i cirkuliranja gledatelja (Munitić 1978:120). Ondašnju gužvu u Areni najbolje je očarala Marija Marinčić-Majdak: "Istini za volju, u Areni nije bilo slobodno ni toliko mesta da komarac sleti: projekcije filmova *Narodni poslanik* i *Put oko sveta* [...] pratilo je po 13000 ljudi. U Areni – kažu – nikada nije bilo toliko sveta odjednom" (Marinčić-Majdak 1973:64).

Dejan Kosanović za prvi bilten četrnaestog filmskog festivala (1967.) naglašava da "mi počinjemo sve više da gledamo ka Kanu, Moskvi, Veneciji, Njujorku, a svetska filmska javnost sve se češće zanima za pulski i beogradski festival" (ibid.,152), a time je htio napomenuti da je s godinama jugoslavenska kinematografija sve privlačnija stranom tržištu i da kvalitetom može konkurirati inozemnim filmovima. Na *Internacionalnom okruglom stolu Filmske kulture i Festivala jugoslavenskog filma 1968. god. u Puli* Dimitrij Pisarevski smatra da se umjetnička vrijednost jugoslavenskog filma nalazi "u njegovoj snažno izraženoj

⁷¹ Filmovi su se prevodili na engleski, francuski, ruski, njemački i češki, a bilteni na engleski, njemački i ruski (ibid.,120).

⁷² Vidi: MUNITIĆ, R. 1978. *207 festivalskih dana u Puli: 1954/1978*. Pula: Festival jugoslavenskog igranog filma, str: 120 i 132

nacionalnoj *formi*, nacionalnom *sadržaju* i nacionalnom *izrazu*"⁷³, a Marcel Martin⁷⁴ u časopisu *Cinema 67* tvrdi da je jugoslavenski film "najsocijalniji film na svijetu"⁷⁵.

Sazrijevanjem jugoslavenskog filma osjetila se potreba za upoznavanjem njegovih unutrašnjih tendencija i razvojnih linija kako bi se, uz pomoć filmske teorije, kritike i publicistike, oblikovale teorijske misli o njemu. Uvođenjem filma u škole i na sveučilištima htjelo se podići filmsku kulturu i stvoriti obrazovane filmske gledatelje, kojima se "mora omogućiti izlazak iz pasivnog statusa potrošača, koji svoj odnos prema filmu mogu izraziti jedino kupovanjem ili nekupovanjem kino ulaznica" (Munitić 1978:142-143)⁷⁶.

Veća sloboda mišljenja i manja državna kontrola omogućili su autorima filma da budu kreativniji, da istražuju i eksperimentiraju s novim umjetničkim i filmskim izrazima, ali i da po prvi put budu društveno angažiraniji i da kritički prikazuju jugoslavensko društvo što je nekoliko godina unazad bilo nezamislivo. I dok je 1950-ih država vlastitom ideologijom i propagandnim filmovima pokušala preurediti društveni život i opravdati svoju politiku "forsirajući" velike istine o NOB-u i novom društveno-političkom poretku, 1960-ih se kroz (filmsko) obrazovanje poticalo gledatelje da budu aktivni pojedinci koji će kritički iščitavati filmske poruke.

2.6. Pulski filmski festival 1970-ih

Na svečanom otvorenju Festivala 1970. prikazao se izvan konkurencije "najveći filmski ratni spektakl s ovih prostora"⁷⁷ - Bulajićev film *Bitka na Neretvi* (1969.). Tomislav Kurelec tvrdi da je film prikazan izvan konkurencije jer je snimljen s daleko većim budžetom

⁷³ "Internacionalni okrugli stol Filmske kulture i Festivala jugoslavenskog filma Pula 30.7.1968.: Kretanje u modernom svjetskom filmu i mi u njima". 1968. *Filmska kultura*. Br: 63-64, str: 27.

⁷⁴ Kritičar i povjesničar francuskog filma, Vidi: "Marcel Martin". *Wikipedia*. URL: [http://fr.wikipedia.org/wiki/Marcel_Martin_\(journaliste\)](http://fr.wikipedia.org/wiki/Marcel_Martin_(journaliste)) (posjećeno 13.12.2014.).

⁷⁵ Ibid.,28

⁷⁶ O stvaranju obrazovnih gledatelja pisao je još 1958. za *Filmsku kulturu* Vladimir Petrić koji smatra da je film postao najpopularniji i najbliža umjetnost suvremenom čovjeku. Autor tvrdi da bi se film (kao vizualna kultura) trebao promatrati kao dio općeg obrazovanja (Petrić 1958:5-8).

⁷⁷ "Bitka na Neretvi od sada i službeno hrvatski film". 2013. *Jutarnji list*, 8.3.2013., URL: <http://www.jutarnji.hr/-bitka-na-neretvi--od-sada-i-sluzbeno-hrvatski-film/1089646/> (posjećeno 13.12.2014.)

od ostalih filmova (Kurelec 2013), "kao ideološki nedodirljiva super-produkcija"⁷⁸. Veljko Bulajić oživljuje ponovno žanr ratnog filma, odnosno partizanskog ratnog spektakla, a radi se o najskupljem⁷⁹ i najprodavanijem jugoslavenskom filmu⁸⁰. Osim brojnih nagrada, film je 1969. godine bio nominiran i za nagradu Oscar u kategoriji stranog filma⁸¹. Narodnooslobodilačka borba ima posebno mjesto u kolektivnom sjećanju jugoslavenskih komunista u obrani socijalističke ideologije⁸² (Zvijer 2009:28-29). Film obiluje patriotizmom i posve je u "funkciji mitologizacije partizanske borbe", dok su likovi tipizirani⁸³. Slika neprijatelja služila je da bi se "izgradio vlastiti ideološki identitet". Iako se u cijelom filmu partija ne spominje, prisutna je neizravno kao crvena petokraka na kapama, a Titova se prisutnost očituje samo putem njegovih naredbi i predstavlja "sveprisutnu silu koja vodi narod" (ibid.,31-33). Multinacionalna vojska otjelovljuje koncept jugoslavenstva⁸⁴ kao najvažnijeg faktora koji će donijeti pobjedu (ibid.,35). Škrabalo tvrdi da je ovim filmom Bulajić donio preokret u kinematografiji 1970-ih tako što je ponovno zainteresirao i angažirao državu za financiranje filmske proizvodnje (Škrabalo 1984:292-293). Film je zauzvrat nudio "patriotizam grandioznih namjera i djela koja će postići poželjan propagandno-politički učinak" (ibid.,293)⁸⁵. Nemanja Zvijer tvrdi da je *Bitka na Neretvi* potpuno u dominantnom kodu, budući da predstavlja "čvrsto i koherentno ideološko delo" (Zvijer 2009:39). Počeli su se ponovno pojavljivati elementi državne kinematografije, a "veliki projekti na velike teme" često su izazivali otpore i negodovanja što se naposljetku odrazilo i na festivale u Puli (Škrabalo 1984:293-294). Stoga će direktor Pulskog festivala Petar Volk 1971. god. izjaviti da

⁷⁸ Baza HR kinematografije - igrani film: *Bitka na Neretvi*, URL: http://www.filmski-programi.hr/baza_film.php?id=79 (posjećeno 13.12.2014.). "Takve filmove po opremi nisu mogli snimiti ni najjači na svijetu. Nisu mogli Amerikanci da snime jednu Neretvu. Nema teorije. Da imaju toliko aviona, toliko tenkova i toliko topova i da se sve to baci u reku... to ne može niko sem nas. [...] Mi smo mogli jer je Tito rekao da možemo" (Velimir "Bata" Živojinović u dokumentarcu Mile Turajlić *Cinema Komunisto* (2010.), 01:10:27 min).

⁷⁹ Američki poslovni tjednik *Variety* smatra da je u film bilo uloženo približno 12 milijuna dolara. Za potrebe snimanja filma sudjelovalo je oko 10 000 vojnika, 4 generala, 210 oficira, 140 topova i sl.; a za vrijeme snimanja filma potrošeno je oko 800 000 metaka (Škrabalo 1984:290). Zanimljiv je podatak da se tijekom snimanja filma dignuo u zrak pravi neretvanski most, koji će se nanovo sagraditi nekoliko godina kasnije (ibid.).

⁸⁰ Baza HR kinematografije - igrani film: *Bitka na Neretvi*, URL: http://www.filmski-programi.hr/baza_film.php?id=79 (posjećeno 13.12.2014.)

⁸¹ Ibid.

⁸² Naime, prema Škrabalovim riječima, "apologetska jugoslavenska kinematografija prikazivala je NOB kao etički uzvišen izraz povijesnoga progressa i kao talionicu *bratstva i jedinstva*..." (Škrabalo 1998:429).

⁸³ Baza HR kinematografije - igrani film: *Bitka na Neretvi*, URL: http://www.filmski-programi.hr/baza_film.php?id=79 (posjećeno 13.12.2014.)

⁸⁴ Odnosno ideje bratstva i jedinstva

⁸⁵ Drugi najpoznatiji i najskuplji film na temu NOB-a jest *Sutjeska* (1973) Stipe Delića u kojem Richard Burton utjelovljuje lik Josipa Broza Tita. Film je prepun akcijskih scena, "pirotehnike, (ideoloških) stereotipa i patetike". Vidi: Baza HR kinematografije - igrani film: *Sutjeska*, URL: http://www.filmski-programi.hr/baza_film.php?id=14 (posjećeno 13.12.2014.) i *Sutjeska*, URL: <http://mojtv.hr/film/10236/sutjeska.aspx> (posjećeno 13.14.2014.)

je Pula prava slika jugoslavenskog filma, "koji se sa svim svojim raznorodnim kretanjima i stremljenjima, od avangardnog, politički buntovnog i komercijalnog prelama na projekcijama u Areni..." (Munitić 1978:188).

Na osamnaestom festivalu 1971. pojavljuju se prve cenzure i skida se iz programa film Dušana Makavejeva *W.R. Misterije organizma* jer je smatran subverzivnim. Članovi žirija smatraju da je vidljivo opala (umjetnička) kvaliteta filmova i da se izgubila "stvaralačka koncentracija" (Kurelec 2013), a zbog "neprijatne" festivalske atmosfere i raznih propusta umalo je "poljuljan ugled filmskog festivala" (ibid.,70).

Kriteriji prema kojima žiri klasificira filmove i dodjeljuje nagrade bit će česta tema rasprava na raznim konferencijama i okruglim stolovima⁸⁶. Biti članom pulskog žirija nije bio lak zadatak, iako se, naizgled, radilo o zahvalnom i časnom poslu, ovaj je položaj često povlačio za sobom veliku odgovornost i pritiske sa svih strana⁸⁷. Naime, njihovim se glasovima nerijetko manipuliralo ne bi li se podijelile nagrade svim republičkim središtima⁸⁸, a njihove su odluke često ovisile i o političkoj situaciji u zemlji (Krelja 1995:15): "Ako se izuzmu oni rijetki trenuci pravično raspodijeljenih nagrada, radom žirija upravljala su dva moćna načela: prvo se odlikovalo stalnim mijenama i nalazilo se u prisnom dosluhu sa stiskanjem ili popuštanjem 'čivija' vlasti. Kada bi se pritisak pojačao nagradama bi se okitili partizanski filmovi, ratni superspektakli [...], a povremeno i proizvodi 'istraživačkog duha'; kada bi pak pritisak popustio, tada bi filmovi provokativne socijalno-kritičke usmjerenosti obilježili Pulu i domogli se poneke nagrade" (ibid.,15-16). U *RTV reviji*⁸⁹ 1979. navode da su

⁸⁶ Na Festivalu 1984. godine Milutin Čolić izjavit će da je "žiri od tri člana, gotovo po pravilu, žiri od dva člana! Jer, dovoljno je da jedan, za svoje kriterije, pridobije još jednog, pa da njih dvojica odlučuju, bez obzira šta misli onaj treći". Vidi: *31. Pulski filmski festival*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/31-pulski-filmski-festival/> (posjećeno 2.12.2014.)

⁸⁷ "Kada mi je bilo ponuđeno da se prihvatim žiriranja u Puli, prva mi je pomisao bila da pod svaku cijenu moram sačuvati obraz. [...] Zazor spram rada u nečuvenoj i nadaleko poznatoj grozoti, zvanoj pulski žiri, kalio se i izrastao na tolikim poučnim i strašnim pričama o časnim i prečasnim ljudima što se olako prihvatiše tog naoko izazovnog posla da bi - prošavši kroz okrutno mučilište arenina žirija - ustanovili da više nikada neće biti ono što su tolike puste godine samozatajno, samoprijegorno i mukotrpnim radom stjecali – ljudi od časti i poštenja" (Krelja 1995:15)

⁸⁸ Naime, Petar Krelja objašnjava da je intenzitet potreba za nagradama varirao od središta do središta, a nagrade su bile najpotrebnije Beogradu jer su pulska odličja privlačila dodatne novčane premije kojima bi se financirala buduća proizvodnja filmova ili podmirili troškovi snimanih filmova (ibid.). Dejan Kosanović tvrdi da su se u Puli doista nagrađivali najbolji filmovi, iako je bilo republičkih pritisaka, budući da je festivalska nagrada "nešto značila" (Kosanović 2013:14).

⁸⁹ Specijalizirane (jugoslavenske, beogradske) televizijske novine. Vidi: *Slike mog SFRJ djetinjstva*, URL: <https://slikemogdjetinjstva.wordpress.com/novine-u-sfrj/tv-%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8/> (posjećeno 19.1.2015.), vidi i: *Kako je protekao 26. Festival jugoslavenskog igranog filma*, URL: <http://yugopapir.blogspot.com/2014/07/pula-1979-prvi-deo-tekstovi-kako-je.html> (posjećeno 19.1.2015.)

nepravedno dodijeljene nagrade pulskog žirija bila uobičajena "festivalaska pojava"⁹⁰, budući da je vladao sistem "ja-tebi-ti-meni-on-nama-mi-njima"⁹¹ te komentiraju da su pobjednici 26. Festivala (1979.) "krajnje sumnjivi ili su pak, u nekim slučajevima, njihove nagrade plod pogrešnog preračunavanja među članovima žirija"⁹². Često se ni ostale nagrade nisu pošteno dodjeljivale "pa ipak, to vam ovde, bar ne javno, nitko neće priznati. Isti oni što nagrađenima [...] srdačno čestitaju [...] kasnije njima iza leđa, govore kako je prosto neverovatno da se tako nešto moglo dogoditi"⁹³. U *Reviji* se također ukazuje na činjenicu da je žiri samo radio po ustaljenom receptu "na koji smo svi navikli"⁹⁴ te da je zapravo bilo malo onih koji su bili dovoljno hrabri da kažu ono što misle⁹⁵. Upravo zbog toga, često će se na sljedećim festivalima citirati nečija izjava da se "u Puli sve znade, ali se o tome sporazumno šuti" (Munitić 1978:8).

Na jubilarnom dvadesetom festivalu 1973. godine podržan je stav da Pula, kao grad domaćin, preuzme ulogu organizatora Festivala (Munitić 1978:208), a Uprava i sjedište Festivala bit će konačno preseljeni u Pulu 1975. godine⁹⁶: "Posve je prirodno da sjedište i jedan dio najodgovornijih ljudi za organizaciju festivala bude u samom gradu Puli, da osnivač takve jedne radne organizacije bude Skupština općine Pula" (Vladimir Pezo u: Munitić 1978:217). Sličnog je mišljenja i budući umjetnički ravnatelj Festivala Zlatko Vidačković (2004.-2014.) koji će 2007. godine izjaviti da "Pula osim nezamjenjive Arene ima atraktivan termin održavanja u najsunčanijem razdoblju, čisto more i zrak te dobre restorane te da nije svega toga, nekadašnji Festival jugoslavenskog filma preoteo bi Beograd"⁹⁷.

⁹⁰ Op.a.

⁹¹ *Kako je protekao 26. Festival jugoslavenskog igranog filma*, URL: <http://yugopapir.blogspot.com/2014/07/pula-1979-prvi-deo-tekstovi-kako-je.html> (posjećeno 19.1.2015.)

⁹² Ibid.

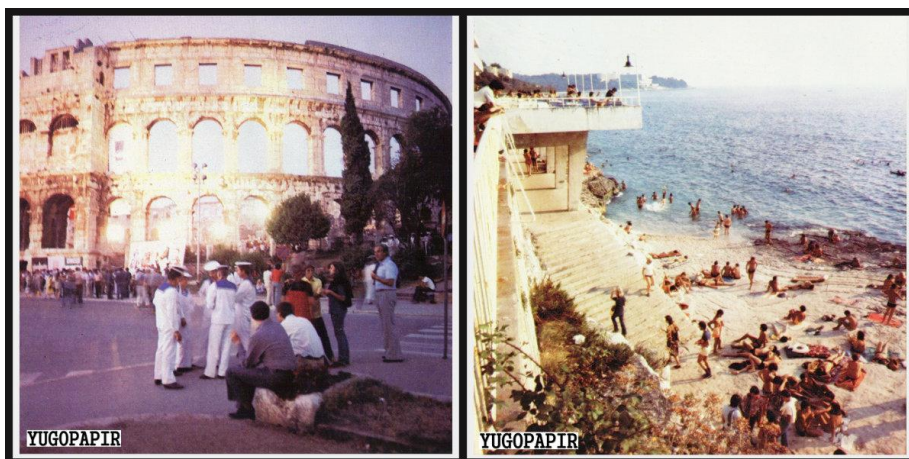
⁹³ Ibid.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ *Kronologija festivala*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/61-film-festival-in-pula/povijest/> (posjećeno 30.11.2014.)

⁹⁷ *Pula se ponovno diže*, URL: <http://www.matica.hr/vijenac/355/Pula%20se%20ponovo%20di%C5%BE/> (posjećeno 6.1.2015.)

Slika 4: Okupljanje omladine uoči početka projekcije u Areni i filmske zvijezde na Zlatnim stijenama.

Sedamdesetih je godina jugoslavenska kinematografija prolazila kroz burno političko i kulturno razdoblje, poznato kao *Hrvatsko proljeće*. Hrvatsku je kulturu obilježio Stipe Šuvar, kontroverzni ministar kulture "oštar u obračunu s hrvatskim proljećem", u čije se vrijeme pojačala represija identiteta hrvatskog jezika i kulture (Škrabalo 1998:375).

Država počinje vršiti pritisak na autore crnog vala i napadala tendenciju društvene kritike (Kurelec 2013) što se odrazilo i na festivalima u Puli u kojima je vladala "nezdrava atmosfera" (Škrabalo 1984:294). Država je, kao mecena, počela financirati samo "velike projekte", a sredstva su mogli dobiti samo "potvrđeni autori koji su na neki način stekli autorsku legitimaciju" (ibid.). Počinje se ponovno propitivati ratna prošlost i povećava se proizvodnja partizanskih ratnih filmova, a ti su natprosječno skupi povijesni ratni spektakli bili opravdani "idejnim i političkim utjecajem koji mogu imati na mase u nas i na svijetu" (ibid.,298)⁹⁸.

No, bez obzira na financijsku nesigurnost, manji broj snimljenih filmova i "umjetničke krize" kinematografija je 1970-ih ipak održavala ranije dosegnutu tehničku zrelost i stvorila djela visokih vrijednosti (ibid.,304). U hrvatskom su filmu dominirali socijalni feljtoni o suvremenim društvenim problemima⁹⁹ u "kojima se fingirala stanovita kritičnost", a budući da

⁹⁸ "Oni su davali (*novce, op.a.*), nisu pitali koliko treba" - Velimir "Bata" Živojinović u dokumentarcu Mile Turajlić *Cinema Komunisto* (2010.), 26:19 min

⁹⁹ Škrabalo (1998:376) tvrdi da su se preokupacije filmski autora podudarale s odumiranjem jugoslavenske federativne države.

je otvaranje novih, delikatnijih tema bilo rizično, mladi su autori prihvatili konformizam tj. "uske granice izražavanja" i provodili kolektivnu autocenzuru (Škrabalo 1998:381,387).

Budući da su filmske projekcije na otvorenom postale ljetna tradicija, ali i kulturna "potreba", početkom 1970-ih festivalski se program počeo širiti i na ostale istarske gradove: Pazin, Buzet, Umag, Labin... (Munitić 1978:198,239). Bez obzira na stvarateljske uspone i padove, tih je godina filmski festival ipak bio plodonosan i opravdao svoj ugled i postojanje, a dolaskom najpoznatijih inozemnih glumaca¹⁰⁰, novinara i gostiju iz cijelog svijeta, povećao se dašak svečanosti i glamura. Najveća je nagrada filmskim stvarateljima i organizatorima festivala bio pogled na prepunu Arenu u kojoj se susreću građani svih dobnih skupina i društvenog statusa; prema riječima Josipa Broza Tita, "povjerenje gledalaca uvijek je i najbolji stimulans za umjetnika" (Munitić 1978:248). Nadovezala bih se i na Škrabala (Škrabalo 1984:294) koji tvrdi da su domaći filmovi, koji su sadržavali određene "idejne, estetske i zabavne vrijednosti" bili često gledaniji od najpoznatijih stranih filmova.

Kinematografija je 1970-ih godina bila ugrožena ne samo pojavom televizije, već i nestabilnim kulturnim i političkim razdobljem, a posljedica je toga (filmska) autocenzura i konformizam, kojom je država htjela obraniti vlastitu ideologiju, socijalističke vrijednosti i poredak (naročito nakon decentralizacije) i to financirajući određene autore i projekte. Ideološki i politički utjecaj (i pritisak) osjetit će se i na Festivalu i to kroz ograničenu slobodu izražavanja i čestog nepoštenog i neobjektivnog dodjeljivanja nagrada nauštrb umjetnosti i kreativnih ostvarenja, međutim navedeni faktori neće još neko vrijeme uspjeti poljuljati festivalski ugled i povjerenje gledatelja.

2.7. Pulski filmski festival 1980-ih

Nakon smrti Josipa Broza Tita (4. svibnja 1980.) započelo je neizvjesno i tjeskobno razdoblje u kojem se nadzirao kraj postojeće države (Škrabalo 1998:395-396). Na polju kinematografije pojavljuju se novi autori i tendencije te kvalitetniji filmovi¹⁰¹. Staru

¹⁰⁰ poput Sophie Loren, Elizabeth Taylor, Richarda Burtona

¹⁰¹ Film *Ritam zločina* (1981.) Zorana Tadića inaugurirao je žanrovski film te je ujedno proglašen najboljim i najvažnijim filmom 1980-ih (Škrabalo 1998:408-409). Sljedeće najvažnije ostvarenje jest film Branka Schmidta

generaciju filmaša zamijenili su mladi autori *praške škole*, koji su "nakon povratka u zemlju stvarali filmove urbanog intenziteta, što je unijelo svježije tonove u domaći film opterećen ruralnim mentalitetom" (ibid.,399). Tih su godina najznačajnije filmove snimili Rajko Grlić i Lordan Zafranović (ibid.). Prema Škrabalu, pripadnici praške škole nastojali su (odbacujući ideologizirane konvencije) obogatiti elitizam autorskog filma populističkim elementima kako bi lakše doprli do publike i društveno-političkih priznanja. Elementi društvene kritike otvarali su autorima vrata manjih i(li) većih filmskim festivalima, "na kojima je dominantna kritičarsko-selektorska elita cijenila stanovitu dozu lijevoga nonkonformizma" (Škrabalo 1998:399,405). Vrijedna filmska djela dovest će hrvatsku kinematografiju do osamostaljenja (ibid.,447).

Budući da su filmovi vojne tematike imali važno mjesto u jugoslavenskoj kinematografiji¹⁰², 1980-ih godina jugoslavenska ideologija našla se pred izazovom "kako približiti naraciju o vojsci suvremenim generacijama, kojima su partizani daleka, knjiška i filmska prošlost" (Gilić 2013:127). U tom su kontekstu važni filmovi Dejana Šoraka *Oficir s ružom* (1987.) i *Najbolji* (1989.) koji promoviraju (jugoslavensku) vojsku kao načina života. Dok je u prvom filmu vojska "sredstvo obogaćivanja pozadine i socijalno-psihološke komponente likova", u drugom je filmu izraženiji propagandni karakter¹⁰³ vojske kao "mjesto pravih vrijednosti" (ibid.,128-130). Iako je filmska cenzura (poput države) pomalo jenjavala, i dalje je prijetila neformalna cenzura "u obliku pritiska nekih partijskih tijela" (Škrabalo 1998:444-445).

Osamdesetih je godina Filmski festival počeo polagano gubiti svoj nekadašnji sjaj. Početkom desetljeća Arena dobiva nove tonske uređaje čime su se poboljšali uvjeti praćenja filmskih projekcija, smanjuje se broj festivalskih nagrada, a 1981. ukida se selekcija filmova i produljuje trajanje Festivala¹⁰⁴. U namjeri da se zbliže sudionici Festivala organizirali su se sportski susreti "slavnih glumaca protiv slavnih kritičara"¹⁰⁵. Godine 1983. slavio se jubilarni trideseti Festival koji je, prema Ranku Munitiću, "započeo ispod svih ranijih standarda"

Sokol ga nije volio (1988.) koji prikazuje NOB i partizane (koji su uvijek bili "lišeni bilo kakve sumnje o zločinima na pobjedničkoj strani") iz drugačije perspektive (ibid.,428-429).

¹⁰² "S obzirom na poznatu priču da su vojnici (kojih je u Puli bilo smješteno puno) imali važan udio u masama pulske festivalske publike, vjerojatno bi se moglo reći da je vojna tematika na više načina paradigmatika za ovaj festival" (Gilić 2013:118).

¹⁰³ Tim više što je film naručila vojna produkcijska kuća *Zastava film* (ibid.,126).

¹⁰⁴ Vidi: 27. *Pulski filmski festival*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/27-pulski-filmski-festival/> (posjećeno 20.12.2014.) i 28. *Pulski filmski festival*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/28-pulski-filmski-festival/> (posjećeno 20.12.2014.)

¹⁰⁵ Vidi: 29. *Pulski filmski festival*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/29-pulski-filmski-festival/> (posjećeno 22.12.2014.)

(Munitić 1983:55). Festivalski neuspjeh autor pripisuje greškama i nesposobnosti organizatora zbog čijih su propusta i nervoze snosili posljedice upravo oni u čije se ime održava manifestacija: filmova i filmskih umjetnika te publike. "Pula '83 ličila je na sve prije nego na svečani kulturni trenutak [...] počelo je čuđenjem, nastavilo se zapanjenošću, završilo je zvižducima" (ibid.,54). Munitić zaključuje da bi se poljuljani ugled Festivala mogao povratiti isključivo temeljnim preuređenjem unutarnje strukture (oslobodivši ga nepotrebne birokracije) i osiguravajući objektivan i ozbiljan žiri. "Jugoslavenska kinematografija u ovom trenutku raspolaže daleko boljim igranim filmom nego festivalom na kojem se taj predstavlja javnosti; ranije je često bivalo obrnuto" (ibid.,54-57).

Gorka Ostojić Cvajner postaje nova direktorica Festivala 1985. god., a sve do kraja desetljeća odaziv publike u Areni bit će u konstantnom padu¹⁰⁶, a djelomično je tome uzrok skromnost festivalske atmosfere i razni tehnički propusti. Bivši ravnatelj Festivala Petar Volk izjavit će 1989. godine da Festival više nije u tradiciji ranijih godina "od vatrometa, vođenja, tona. To su sitnice, ali su bitne. Nije bilo one radosti svečanog otvaranja. Nema razloga za stid i preskromnost, jer to nije vrlina, ovo treba da bude svetkovina filma"¹⁰⁷. Hrvatski redatelj Mate Relja žali što se osamdesetih godina izgubila "festivalska atmosfera pedesetih" kada se (nakon završene projekcije u Areni) okupljanje nastavljalo na terasi Riviere¹⁰⁸; "u tom svom radovanju, spuštali smo se niz grane, poput Tarzana, s terase Riviere..."¹⁰⁹.

Tomislav Kurelec (2013) tvrdi da se zbog konstantnih pritisaka turističkih djelatnika manifestacija trebala prebaciti izvan "špice sezone"¹¹⁰, stoga se Festival 1989. god. održava

¹⁰⁶ Primjera radi, 1985. god. prodano je i 40 694 ulaznica (70% popunjenosti Arene), a već 1989. broj gledatelja opada za 52,5% i Festival posjećuje samo 21 000 posjetitelja (ako se zbroje *formalni* i *neformalni* ulasci). Vidi: 32. *Pulski filmski festival*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/32-pulski-filmski-festival/> (posjećeno 22.12.2014.) i 36. *Pulski filmski festival*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/36-pulski-filmski-festival/> (posjećeno 22.12.2014.)

¹⁰⁷ 36. *Pulski filmski festival*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/36-pulski-filmski-festival/> (posjećeno 22.12.2014.)

¹⁰⁸ Hotel Riviera izgrađen je 1908. god.; bio je kultno mjesto tijekom filmskog festivala. "U počecima festivala do jutarnjih sati brojni novinari na pisaćim strojevima pisali su izvještaje o baš svakoj sitnici koja se dogodila u filmskom životu bivše nam države". Vidi: Pula 59. *Festival igranog filma - plakati igranih filmova i svečano otvaranje*, URL: <http://tibor-pula.blogger.index.hr/post/pula-59-festival-igranog-filma--plakati-igranih-filmova-i-svecano-otvaranje/17791823.aspx#.UPrMMB19JOg> (posjećeno 21.1.2015.)

¹⁰⁹ 33. *Pulski filmski festival*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/33-pulski-filmski-festival/> (posjećeno 22.12.2014.)

¹¹⁰ Još se 1979. godine raspravljalo ima li smisla održavati Festival tijekom vrhunca turističke sezone. "Opšti je utisak da Pula ili nije zainteresovana ili više nema mogućnosti da organizuje ovu vrstu filmske smotre. Tradicija sastajanja u Puli krnji se brojnim neugodnostima [...]. U jeku je puna turistička sezona, domaći i strani turisti jesu i treba da budu na prvom mestu [...]. Možda je došlo vreme da se razmisli o tome da li festival jugoslavenskog filma baš mora da se održava ovde [...] ili da bar menja vreme održavanja". Vidi: Pula 1979 (*prvi deo, tekstovi*): *Kako je protekao 26. Festival jugoslavenskog igranog filma*, URL: <http://yugopapir.blogspot.com/2014/07/pula-1979-prvi-deo-tekstovi-kako-je.html> (posjećeno 19.1.2015.)

sredinom kolovoza, a 1990. krajem lipnja/početkom srpnja¹¹¹. Ne bi li se unaprijedio Festival, 1989. godine proveden je anketni upitnik među filmskim djelatnicima, kritičarima, novinarima i gostima festivala, koji su predložili "jasnije repertoarsko opredjeljenje u Areni, bogatiji popratni sadržaji manifestacije (i filmski i izvanfilmski), poboljšanje tehničkih projekcija u Areni, manje službenih nagrada, termin festivala vratiti na kraj lipnja i početkom srpnja, uvođenje internacionalizacije festivala..."¹¹².

Odumiranjem države oslabila je filmska cenzura i djelomično ideologizirani filmovi; autori se okreću društvenoj kritici i demistificiraju "savršeno" socijalističko društvo, a ideologiziranim filmovima o vojsci htjelo se osnažiti i oživiti već oslabljen jugoslavenski patriotizam. Nakon smrti Josipa Broza Tita počinje odumirati i glamur Puskog filmskog festivala koji, osim što gubi gledatelje, postaje smetnja vlastitome gradu i počinje se razmatrati ima li on više smisla.

2.8. Pulski filmski festival 1990-ih

Posljednji *Festival jugoslavenskog igranog filma* održan je u Puli od 30. lipnja do 7. srpnja 1990. pred malobrojnomo publikom¹¹³; politička napetost u Jugoslaviji odrazila se i na sam Festival te dovela u pitanje njegovo buduće održavanje. Tom je prilikom Luciano Delbianco¹¹⁴ izjavio da su "u zabludi i oni koji bi ga željeli muzejski sačuvati i oni koji bi ga jednostavno ukinuli. Jer, festival je sastavni dio života [...], a film je, kao svako ljudsko stvaralaštvo i umjetnost, uvijek spajao, a ne razdvajao ljude... Ono što nam je gotovo svaka filmska Pula ostavila, to su trajne vrijednosti prvih filmskih umjetničkih djela, to su susreti prijatelja, to je doživljaj Arene"¹¹⁵. Škrabalo tvrdi da se na otvorenju Festivala izvodila po prvi

¹¹¹ Vremenski su uvjeti presudili u oba slučaja: krajem kolovoza zbog nestabilnog vremena, a krajem lipnja zbog dužih dana tako što se "uvodnih 15 minuta prvog filma projiciralo u polumraku, bitno gubeći na kakvoći slike" (ibid.).

¹¹² 36. *Pulski filmski festival*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/36-pulski-filmski-festival/> (posjećeno 22.12.2014.)

¹¹³ 37. *Pulski filmski festival*, URL: <http://arhiv.pulafilmfestival.hr/37-pulski-filmski-festival/> (posjećeno 25.8.2015.)

¹¹⁴ predsjednik Skupštine općine Pula

¹¹⁵ *Bilten 37. Jugoslavenskog igranog filma u Puli* (30.6-7.7.1990.), str. 5

put *Lijepa naša*¹¹⁶, a tijekom izvedbe jedan dio gostiju i publike ostao je sjediti što je predstavljalo "provokativan iskaz nepoštovanja prema domaćinu i nepriznavanja korjenitih političkih promjena" (Škrabalo 1998:451). Filmski kritičar Mate Ćurić tvrdi da je 1990. bila godina demokratskih promjena, ali i neizvjesnosti, s obzirom na to da se nije znalo kakva će sudbina zadesiti Festival, odnosno hoće li se njegova tradicija nastaviti ili prekinuti¹¹⁷. "Devedeseta godina, to je ona godina prije demokratskih promjena, ne zna se šta će biti, ali Festival je već počeo, ali već je u Saboru izglasano, ono, zastava, himna, odnosno koja će biti prva, druga. [...] Kupuje se naklonost, kupuju se ljudi, ne štede se novci, samo da to negdje ostane, ali moraš poštivati neki protokol k vragu, i naravno prvo se svira 'Lijepa naša'... pola Arene se digne, a drugi sjede. Onda se svira ona 'Hej Slaveni', više od pola Arene sjedne, a onaj manji dio stoji... i sad ono... svi gledaju"¹¹⁸.

Zbog početka rata 1991. godine Festivalsko vijeće - u znaku prosvjeda protiv nasilja - otkazuje 38. Filmski festival na dan njegovog otvaranja, odnosno nakon što se održala prva novinarska konferencija Ogrestinog filma *Krhotine* (Škrabalo 1998:452). "Nije bilo razloga da se pošto-poto sačuva filmski festival, koji je u svojoj povijesti afirmirao kinematografiju kao nadnacionalnu jugoslavensku strukturu, kakva zapravo već dugo nije postojala, jer je u svim republikama filmska proizvodnja stekla prepoznatljiv nacionalni identitet" (ibid.). Jurica Pavičić tvrdi da se zbog ratne situacije u zemlji održavanje jugoslavenskog filmskog festivala "javnosti činilo neukusnim, a tadašnjoj hrvatskoj politici i politički kontraproduktivnim" (Pavičić 2011:13). Nekoliko je srpskih autora uoči Festivala "otvoreno politički bojkotiralo festival", a drugi su izostali u znak prosvjeda ili pak pravdali se tehničkim problemima (Šömen 1991:46 prema Pavičić 2011:13).

Festival preuzima ponovno ime iz 1950-ih godina *Filmski festival u Puli*¹¹⁹; "predloženo ime festivala neutralni je sažetak njegova sadržaja, a naslanja se i na tradiciju njegovih prvih godina"¹²⁰. Osim imena mijenja se koncepcija, organizacija i karakter Festivala, a za tu su se prigodu osmislili razni popratni (međunarodni) programi¹²¹.

¹¹⁶ Nakon savezne himne *Hej, Slaveni* (ibid.).

¹¹⁷ VIDEO: 1. Festivalska kronika, URL: https://www.youtube.com/watch?v=_OzJ8pIuy1E (posjećeno 23.2.2015.)

¹¹⁸ Ibid.

¹¹⁹ A zbog očuvanja tradicije, zadržao se 38. redni broj (Škrabalo 1998:451).

¹²⁰ Ivo Škrabalo za bilten 38. Filmskog festivala u Puli

¹²¹ U biltenu 38. Filmskog festivala navode da se međunarodni karakter festivala predložio kako bi se vrijednosti domaćeg filma mogle uspoređivati s filmovima europskih i američkih kinematografija.

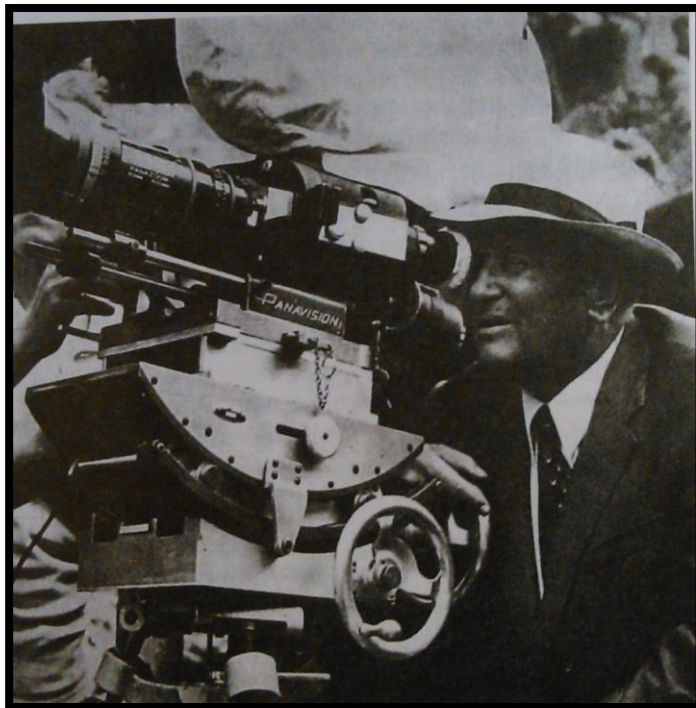
Slika 5: Otkazan 38. Filmski festival

Tijekom Domovinskog rata došlo je do zastoja filmske proizvodnje zbog nereguliranog sustava i manjka novaca, stoga su se dovršavali projekti započeti prije rata ili su se "djela namijenjena televiziji prebacivala na filmsku vrpču" (Škrabalo 1998:454). U tim je burnim danima postojala opasnost da film ostane i bez publike i bez države, koja nije pokazivala prevelike interese prema njemu¹²². Jurica Pavičić tvrdi da se 1990-ih dominantna politika nije zanimala za film te nije "ni u približnoj zamisli imala liberalizaciju i autonomizaciju filmske industrije", a dominantna (i nametnuta) nacionalistička ideologija natjerala je neke hrvatske talente da napuste zemlju¹²³. Hrvatski je film u razdoblju od 1991. do 1995. bio pod utjecajem "izrazito ideologiziranoga društvenog okružja" i političke klime prožete (povišenim) nacionalizmom, dominacijom HDZ-a, kao i "autoritarnosti sa snažnim elementima kulta ličnosti Franje Tuđmana" (Pavičić 2011:36). U tom je razdoblju Ministarstvo kulture izravno administriralo kinematografiju, financiralo filmove i nadziralo Pulski festival (ibid.). Upravo je u tom prijelaznom razdoblju vidljivo kako su se različiti interesi dvoje (bivših) predsjednika (F. Tuđmana i J. B. Tita) odrazili na filmsku proizvodnju i Festival. Naime, dok je Tito slovio kao filmofil, Tuđman je bio zaludeniji sportom nego filmom, stoga nije (zbog nezainteresiranosti prema takvoj vrsti umjetnosti) stimulirao filmsku proizvodnju. Ono što im je obojici zajedničko jest činjenica da su koristili film u propagande svrhe: dok je Titova komunistička propagandna mašinerija zahtijevala osnovnu razinu kvalitete i određene umjetničke vještine samih redatelja, Tuđmanovi su propagandni ratni

¹²² Ivo Škrabalo za bilten 38. Filmskog festivala (26.7-2.8.1991.)

¹²³ PAVIČIĆ, J. *Pregled razvoja postjugoslavenskih kinematografija*, URL: <http://www.sveske.ba/bs/content/pregled-razvoja-postjugoslavenskih-kinematografija> (posjećeno 23.11.2014.)

filmovi snimani od strane "profesionalnih gubitnika, redatelja s izraženom političkom pozadinom i nula znanja"¹²⁴ (Škrabalo 2008:194 i Pavičić 2000).

Slika 6: Josip Broz Tito

Počinje se razmatrati pitanje ima li uopće smisla održavati filmski festival¹²⁵ "koji se dičio svojim nametljivim jugoslavenstvom". Naime, u razdoblju do 1954.-1989. Festival je bio odraz ideologijski koncipirane jugoslavenske kinematografije, "onakve kakvu je jugokomunistički režim želio stvoriti, ali i one kakva se pod utjecajem različitih čimbenika razvila" (Škrabalo 1999:72). Osim što je Pula bila vrijednosni kriterij za film(ove), Škrabalo tvrdi da su se u Areni najbolje osjećali utjecaji beogradske vladavine i unitarističke koncepcije kulture te da je Festival "bio tijesno povezan s dvorom na Brijunima i [...] svoju vitalnost

¹²⁴ Engl. *Since Tuđman's regime was quite uninterested in film, the making of propaganda war films became a discipline for professional losers, directors with strong political backgrounds and zero skills.* Vidi: PAVIČIĆ, J. 2000. *Moving into the Frame: Croatian film in the 1990s*, URL: http://www.ce-review.org/00/19/kinoeve19_pavicic.html (posjećeno 22.1.2015.)

¹²⁵ Godine 1990. Ivo Škrabalo uputio je tadašnjem ministru kulture Vlatku Pavletiću razloge za i protiv održavanja Pulskog festivala. Autor smatra da bi se Festival trebao ukinuti zbog nepostojanja jedinstvenog pojma jugoslavenske kinematografije i filmskog festivala nakon raspada Jugoslavije. S druge strane, Škrabalo smatra da je Festival postao dio kulturnog identiteta Istre i da bi se trebala njegovati njegova tradicija (Škrabalo 1999:70-71).

crpio iz posebnog Titovog interesa za film" (ibid.). Nova društvena, politička i ekonomska situacija ostavit će traga na hrvatskoj kinematografiji, budući da će nedostatak novaca i ideja oslabiti njenu proizvodnju i smanjiti njenu "nacionalnu važnost". Uglavnom su se snimali filmovi o ratu i ratnim posljedicama, a velika tema hrvatskog filma bit će Vukovar, "tragedija i legenda obrane grada" (Škrabalo 1996:96).

Festival gubi 1992. godine jugoslavenski karakter i pretvara se u festival hrvatskog igranog filma¹²⁶ te je preimenovan u *Filmski festival u Puli*¹²⁷. "I tako smo se našli na prekretnici: stari je Festival mrtav, a novi je, doduše, sretno začet, ali se još nije rodio. Jedno je poglavlje pulske festivalske povijesti definitivno završeno [...] zbog tradicije ne bi smjelo ostati bez filmova u Areni [...]. Pula 1992. je svojevrsni međufestival: prekida s jugoslavenskom. Iste godine Predsjednik Republike Hrvatske dr. Franjo Tuđman prihvaća pokroviteljstvo nad festivalom¹²⁸. Bez obzira na sve financijske i organizacijske neprilike ipak se radilo na očuvanju digniteta Festivala te ga se "pokušalo predstaviti profesionalnim sadržajem"¹²⁹, što nije bio nimalo lak zadatak s obzirom na to da su se organizatori sve do kraja desetljeća morali boriti s ucjenjivanjem Arenaturista i hotela Riviere oko smještaja gostiju i sudionika Festivala¹³⁰, a nerijetko su se dešavale situacije da se Festivalskom centru isključivala struja¹³¹.

Zbog oskudne filmske proizvodnje u Hrvatskoj¹³² i tadašnje situacije u zemlji, Škrabalo zaključuje da Festival može opstati samo ako poprimi internacionalni karakter, no budući da njegovi prijedlozi nisu naišli na nikakav odjek, Škrabalo napušta 1993. g. svoju dužnost: "ne vidim praktičnih mogućnosti da se 1993. održi filmski festival u pulskoj Areni koji bi bio dostojan njene tradicije najljepšeg filmskog gledališta u svijetu, pa ni ugleda Hrvatske i njene kulture" (Škrabalo 1999:75-76).

¹²⁶ *Kronologija festivala*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/61-film-festival-in-pula/povijest/> (posjećeno 30.11.2014.)

¹²⁷ "Pulski filmski festival". *Wikipedia*, URL: http://hr.wikipedia.org/wiki/Pulski_filmski_festival (posjećeno 10.12.2014.). Glumica Dušica Žegarac tvrdi da je nakon raspada Jugoslavije, Hrvatska "preuzela istoriju (Jugoslavenskog festivala igranog filma, *op.a.*) nastavljajući tako kontinuitet ove kulturne manifestacije pod drugim imenom, i u drugim, novim državnim granicama". Vidi: ŽEGARAC, D. "Filmski festival u Puli (1953 – 2013)". *Mediantrop*, URL: <http://www.mediantrop.rankomunitic.org/filmski-festival-u-puli-1953-2013> (posjećeno 27.1.2015.)

¹²⁸ 39. *Pulski filmski festival*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/39-pulski-filmski-festival/> (posjećeno 28.12.2014.)

¹²⁹ 43. *Pulski filmski festival*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/43-pulski-filmski-festival/> (posjećeno 4.1.2015.)

¹³⁰ Koji su zahtijevali da se smještaj gostiju plati unaprijed

¹³¹ 47. *Pulski filmski festival*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/47-pulski-filmski-festival/> (posjećeno 4.1.2015.)

¹³² Snimalo se 1 do 2 filma godišnje (ibid.)

Početkom 1990-ih bilo je teško uspostaviti nacionalnu kinematografiju zbog nedostatne količine snimljenih filmova (Visković 1995:19) koji nisu mogli održati vitalnim ni Pulski filmski festival. Shodno tome, 1994. g. (ne bi li se zadržala filmska tradicija) održavaju se *Filmske večeri u Areni*¹³³ na kojem je prikazano šest američkih filmova i jedan hrvatski kojim se službeno otvorila "revija"¹³⁴. Poluprazan amfiteatar, nedovoljno privlačni filmovi, nedostatak glamura i domaćih glumaca te stranih gostiju odmgli su afirmaciji Festivala i promociji domaćeg filma (Škrabalo 1998:521).

"Film i politika često su u hrvatskoj kinematografiji bili povezani, ne samo u službi izravne manipulacije [...], nego i po motivima za snimanje, temama, odnosno sadržaju nekih filmova" (Škrabalo 1998:473), što je i samorazumljivo zbog trenutne ratne situacije u zemlji. Josip Visković tvrdi da se hrvatski film sa svojim lošim osobinama savršeno poklapa s osnovnim odrednicama partizanske kinematografije, odnosno koristi stereotipe, klišeje, ideologizaciju i patos, a upravo ta predvidljivost rezultira beznačajnošću hrvatskih filmova. Hrvatska se produkcija stoga može grupirati u tri tematski cjeline, odnosno filmove koji se bave a) stradanjima Hrvata za vrijeme komunizma b) Domovinskim ratom te c) svi ostali koji se ne zaokupljaju ratnim temama (Visković 1995:19). Upravo je u tom kontekstu važno spomenuti film *Gospa* (1995) Jakova Sedlara koji je na Festivalu 1995. dobio (zahvaljujući publici) nagradu *Zlatna vrata arene*. Naime, radi se o religioznom i politički opterećenom filmom koji je snimljen na engleskom jeziku u američko-kanadsko-hrvatskoj produkciji¹³⁵. Milan Vuković¹³⁶ smatra da je riječ o "najhrvatskijem, najantikomunističkom i najreligioznijem filmu" (Škrabalo 1998:473-475). Vjerodostojnost filma dovedena je u pitanje zbog namjernih odstupanja od istine u svrhu što veće dramatizacije, dok je čudo u Međugorju redatelju bio povod za "obračun s bivšim komunističkim režimom, ali i njegovim navodnim suradnicima iz crkvenih redova"¹³⁷. Filmom je bio oduševljen i predsjednik dr. Franjo Tuđman koji je bio uvjeren da će to biti najgledaniji hrvatski film¹³⁸. I dok su se na Festivalu 1995. filmovi prikazivali malom broju publike, to nije bio slučaj s *Gospom* koja je (zbog

¹³³ Poput *Revije* Marijana Rotara

¹³⁴ *Cijena života* (1994.) Bogdana Žižića. Vidi: *Kronologija festivala*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/61-film-festival-in-pula/povijest/> (posjećeno 30.11.2014.)

¹³⁵ "Sedlar je mimoišao vjerski aspekt Međugorja i stavio ga u posve politički kontekst". Film je snimljen za ciljanu publiku - dijasporu vjernika u hrvatskom iseljeništvu i hodočasnika iz svih strana svijeta (Škrabalo 1998:473,476).

¹³⁶ Hrvatski pravnik i bivši predsjednik Vrhovnog suda RH. Vidi: *Milan Vuković*, URL: http://hr.wikipedia.org/wiki/Milan_Vuković%C4%87 (posjećeno 30.12.2014.)

¹³⁷ *Baza HR kinematografije - igrani film: Gospa*, URL: http://www.filmski-programi.hr/baza_film.php?id=32 (posjećeno 30.12.2014.)

¹³⁸ Zbog medijskog publiciteta i potpore predsjednika Tuđmana, film je često uspoređivan s *Bitkom na Neretvi* Veljka Bulajića (Škrabalo 1998:476).

publiciteta i potpore službenih medija) uspjela napuniti Arenu prognanicima i izbjeglicama koji su dovedeni besplatnim autobusima iz svih krajeva Istre (Škrabalo 1998:477).

Hrvoje Marjanović s portala Index.hr tvrdi da su devedesete "bolovale od kliničke depresije" i da je film "domoljubne katastrofe" bio vodeći žanr: "a to se u konačnici pretvorilo u uvriježeno mišljenje o domaćem filmu kao teško probavljivom komadu 'zabave'. [...] poslijeratne devedesete pamtit ćemo kao izuzetno loše razdoblje koje je ostavilo neizbrisiv trag na domaćoj publici koja je zaključila da im nitko ne može vratiti u tuzi provedenih 90 ili 120 minuta. [...] hrvatska je publika još uvijek u devedesetima, smatra da je hrvatski film zlo na koje ne treba gubiti vrijeme i ne prestaje pričati o onom što se snimalo u Jugoslaviji"¹³⁹. Devedesetih se godina utire put etatiziranoj kinematografiji, a hrvatski je film (pre)često bio predmet poruge i ismijavanja te je postao odbojan ne samo domaćoj publici, već i kritici. Osim što su filmovi bili "tehnički nezadovoljavajući" i "umjetnički neuspješni", najveći su zazor spram njima stvarali propagandistički ratni filmovi koji su samo povećali već postojeće (ne)opravdane negativne predrasude (Pavičić 2011:38-39). Većina se mojih sugovornika složila s gore navedenim tvrdnjama: *O hrvatskom filmu nigdje govora, a ni starije ne zanima - vjerujte da ne! Jer nisu baš* (nešto, op.a.) (gospođa Alvira, 25.7.2014.). *Ovo sada ja ne kažem da nisu vrijedni filmovi, što se pokazuju o ratu i o povratku Srba... Ja ne kažem da nije vrijedno, ali meni se čini da to nije za takve skupove* (gospođa Neda, 25.7.2014.). Filmski kritičar Mate Ćurić smatra da nema smisla uspoređivati kako je bilo nekada u Areni i kako je to danas jer se radi o drugim vremenima. "Početkom 1990-ih i sredinom 1990-ih, kada su bile te nekakve krizne godine [...] onda su svi uspoređivali zlonamjerno 'ooo prazna Arena... poluprazna Arena', zaboravljajući da... utorak, srijeda je radni dan, četvrtak, petak... i da su ljudi na poslu i da to više nisu ona vremena, ali istodobno 3000 ljudi je sjedilo i gledalo jedan domaći film koji možda u cijeloj svojoj karijeri nije skupio toliko ljudi"¹⁴⁰.

Da bi hrvatska kinematografija oživjela i pokrenula s mrtve točke trebala bi, prema Josipu Viskoviću, iznjedriti nove i svježije umjetničke filmove koji bi "umjetnički slobodno i opušteno tumačili naše stanje, bez potrebe da dokazuju istine, slijede ideale i veličaju simbole" i na taj način zainteresirali domaću publiku i – možda - postigli uspjeh u inozemstvu (Visković 1995:22-23). Jednom je prilikom redatelj Lukas Nola izjavio da se ratnom temom u

¹³⁹ MARJANOVIĆ, H. 2010. *Je li hrvatski film napokon zaslužio poštovanje domaće publike?*, URL: <http://www.index.hr/black/clanak/je-li-hrvatski-film-napokon-zasluzio-postovanje-domace-publike/505089.aspx> (posjećeno 18.1.2015.)

¹⁴⁰ VIDEO: *I. Festivalna kronika*, URL: https://www.youtube.com/watch?v=_OzJ8pIuy1E (posjećeno 23.2.2015.)

filmu bave najčešće oni koji rat nisu ni pomirisali, a upravo će najmlađi naraštaj filmaša stvarati kvalitetne filmove o Domovinskom ratu bez patetike, s dozom humora i ironije, "a da time nije devastirano poštovanje spram sudbine ratnih stradalnika" (Škrabalo 1998:488-490). Mladi filmaši, neopterećeni ranijim konvencijama, utrli su put *mladom hrvatskom filmu* koji donosi "duhovna osvježenja i estetske inovacije" (Škrabalo 1996:96); prožet je urbanim senzibilitetom i na tragu novog američkog filma (Škrabalo 1998:499). Jurica Pavičić tvrdi da je mladi hrvatski film olabavio "Tuđmanovu dvorsku kinematografiju", a sastojao se od "dvije estetski nesrodne generacije", odnosno autora rođenih oko 1963. koji su se formirali na estetici 1980-ih¹⁴¹ te onih rođenih između 1967. i 1970.¹⁴² (tzv. ratna generacija) "koje je odlikovao realizam te izbor sumornih, ratnih i generacijskih tema"¹⁴³. Škrabalo dolazi do zaključka da glavni problem devedesetih godina nije bio nedostatak novca, već manjak političke volje "da se stvori autonomni sustav stimuliranja domaćeg filma" (Škrabalo 1998:507). Autor smatra da samo talent i vrijednosti kriteriji mlade generacije filmaša može povratiti povjerenje u domaći film (ibid.).

Najgledaniji hrvatski film iz tog razdoblja koji je osvojio *Veliku zlatnu arenu* na Festivalu 1996. god. i nagradu publike jest *Kako je počeo rat na mom otoku* (1996.) Vinka Brešana, koji je na duhovit i autentičan način¹⁴⁴ prikazao atmosferu i odnose snaga početkom rata. Iako je bilo prigovora na račun humorističkog pristupa prema tako teškoj i ozbiljnoj temi, hrvatska je javnost ipak imala razumijevanja za "samokritičku ironiju mediteranskog duha" (Škrabalo 1999:495). Njegova najveća vrijednost je vjerojatno i u tome što je uspio vratiti publici povjerenje u domaći film, posebno onoga koji se dotiče ratne teme. "Brešan je pokazao da se publiku može itekako zainteresirati i onda ako o svome *prvom doista hrvatskom ratu* ne progovaramo patetičnim jezikom partizanskih spektakla, nego si priuštimo ironiju i smijeh na vlastiti račun" (ibid.,496). Osim što je napunio domaće kino blagajne i bio gledaniji od ondašnjih hollywoodskih blockbustera, film je također privukao pozornost kritičara na važnim međunarodnim filmskim festivalima¹⁴⁵ (Goulding 1999:200).

Novo društveno i političko stanje u Hrvatskoj i stroga državna nacionalistička ideologija nisu bili naklonjeni Pulskom filmskom festivalu ne samo zbog njegovog

¹⁴¹ Dakle, na ironiji i stilizaciji. Najpoznatiji su Vinko Brešan, Hrvoje Hribar, Neven Hitrec, Lukas Nola

¹⁴² tzv. ratna generacija - poput Jelene Rajković, Ivana Salaja, Zvonimira Jurića i Vlatke Vorkapić

¹⁴³ PAVIČIĆ, J. *Pregled razvoja postjugoslavenskih kinematografija*, URL:

<http://www.sveske.ba/bs/content/pregled-razvoja-postjugoslavenskih-kinematografija> (posjećeno 23.11.2014.)

¹⁴⁴ Koristeći ironiju prema *našima* i *njihovima* te odličnim karikaturama različitih etničkih stereotipa (Škrabalo 1999:495).

¹⁴⁵ Škrabalo navodi da je film zapažen na festivalima u Americi, Europi, Izraelu, Torontu i Montrealu; nagrađen je na festivalu u Cottbusu. (Škrabalo 1999:24)

jugoslavenskog karaktera, već i zbog općenite indiferentnosti prema filmu. Jedina dodirna točka s bivšim režimom ratni su i propagandni (te vjerski) filmovi kojima se forsirala nova ideologija i "hrvatstvo" nauštrb komunizmu i Srbima, s nadom da će tim filmovima pridobiti i dijasporu. Zanimljivo je napomenuti da su upravo "toliko omraženi" partizanski filmovi poslužili kao model (ideološkim) hrvatskim filmovima.

2.9. Pulski filmski festival 2000-ih

Novo desetljeće donosi sa sobom val novih promjena, a Jurica Pavičić tvrdi da se nakon smrti Franje Tuđmana i promjene vlasti 2000. godine kinematografija oslobodila "visoke ideologiziranosti i prijetnji od (auto)cenzure" (Pavičić 2011:37,41). Naime, postautoritarno razdoblje pluralizma i nestabilne koalicijske vlasti zamjenjuje prethodno razdoblje "oštre ideologizacije, dominacije jedne stranke i jakog vođe" (ibid.)¹⁴⁶. Sve su te promjene¹⁴⁷ pozitivno utjecale i oblikovale hrvatski film, koji više nije bio državni i nije trebao više udovoljavati poželjnom ideološkom tematskom obzoru¹⁴⁸ (Pavičić 2011:41). Godine 2007. utemeljen je novi *Zakon o kinematografiji* i osniva se Hrvatski audiovizualni centar (HAVC) koji je preuzeo djelokrug nad "financiranjem, promocijom, obrazovanjem, koprodukcijama i referalno-dokumentacijskim poslovima" (ibid.,37). Nezainteresiranost publike za domaći film osjetit će se i u prvim godinama novog desetljeća, a taj je "negativan trend" komentirao i sarajevski redatelj Pjer Žalica ukazavši da "nešto nije u redu kada u jednoj zajednici ne postoji interes za djela koja su nastala u njoj" (Lazarin 2003:58-59 prema Pavičić 2011:42).

Hrvatska je kinematografija tijekom ratnog i poslijeratnog perioda ovisila o redatelju Antunu Vrdoljaku koji je postao "nadredatelj sveukupne hrvatske kinematografije [...] o čijoj volji ovise odluke koje određuju, generalno i pojedinačno, opstanak i smjer razvitka hrvatskog

¹⁴⁶ Godine 2000. Antun Vrdoljak napušta nakon deset godina mjesto predsjednika Festivalskog vijeća. Vidi: *Kronologija festivala*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/61-film-festival-in-pula/povijest/> (posjećeno 30.11.2014.)

¹⁴⁷ Ekonomske, političke i socijalne

¹⁴⁸ Ivo Škrabalo naglašava da je zahvaljujući "duhovnoj klimi nacionalne euforije" (koja je bila uvjetovana državnom ideologijom) "nacionalističko domoljublje dobilo status vrhovnog estetskog i etičkog kriterija u svakoj vrsti stvaralaštva" (Škrabalo 2008:225).

filma" pretvorivši ga u najmoćnijeg i svenazočnog čovjeka u hrvatskom filmu¹⁴⁹ (Škrabalo 1998:511-512). Njegov se utjecaj dakako osjećao i na Pulskom festivalu, budući da je kao predstavnik Vijeća festivala odabirao operativnog direktora i članove žirija; ukinuo je Zlatnu arenu za najbolji film¹⁵⁰ i odbacio ideju da se festivalski program internacionalizira (ibid.). Vrdoljak je 1996. postao povjerenik za film i tako zadobio apsolutnu moć nad filmskim projektima (ibid.).

Dvijetisućite godine predstavljaju prekretnicu za hrvatsku kinematografiju, budući da domaći filmovi bivaju sve češće nagrađivani na poznatim i cijenjenim međunarodnim festivalima (npr. Berlin, Karlovy Vary) te se povećava godišnja filmska produkcija sa šest na čak deset filmova¹⁵¹ (Kurelec 2013). Ove i druge promjene dovest će do proširenja (konceptije) Festivala, uvođenja novih (festivalskih) programa (ibid.) i lokacija. Zanimljivo je istaknuti da je na Festivalu 2000. god. prvi put nakon 24 godine na svečanom otvorenju prisustvovao i predsjednik države (Stjepan Mesić) koji je pogledao Brešanov film *Maršal* (1999.) "o ukazanju duha državnika koji je možda upravo tu sjedio davne 1976."¹⁵² Festival se 2001. "eupeizira" tako što se uvodi posebna konkurencija europskih filmova (Kurelec 2013) i preimenuje u *Festival hrvatskoga i europskog filma*¹⁵³. Umjetnički direktor Armando Debeljuh tvrdi da se tim novim odlukama htjelo pronaći "novu festivalsku formulu" kojom bi se promicao hrvatski film u inozemstvu, ali i postupnije vrednovalo i približilo europski film europskim gledateljima¹⁵⁴. Već se sljedeće godine počinju održavati filmske projekcije regionalnog programa *Toplo-hladno* na Kaštelu¹⁵⁵, a europski se filmovi u konkurenciji

¹⁴⁹ Najslabije razdoblje Festivala bilo je upravo ono devedesetih kada je Zagreb (s Vrdoljakom i HDZ-om) počeo kontrolirati Pulom. Vidi: POLIMAC, N; TATIĆ, M. 2013. "Velika polemika: smije li se u Puli slušati hrvatska himna?". *Jutarnji list*, 17.7.2013., URL: <http://pulafilmfestival.hr/ea/wp-content/uploads/2013/07/2013-17-7-jutarnji.pdf> (posjećeno 25.1.2015.)

¹⁵⁰ "čime je otežao utvrđivanje jasnijih kriterija, a ujedno je praktički uskratio bilo kome mogućnost stjecanja slave apsolutnog festivalskog pobjednika" (ibid,512).

¹⁵¹ Godine 2009., 2011., 2012. (ibid.). U tom se razdoblju pojavljuje zanimljiv fenomen: domaći filmovi postajali su sve vidljiviji u inozemstvu, ali njihova je niska gledanost "kod kuće" sve više zabrinjavala javnost i bila na udaru kritike (Pavičić 2011:43).

¹⁵² 48. *Pulski filmski festival*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/47-pulski-filmski-festival/> (posjećeno 5.1.2015.)

¹⁵³ Od 1995. do 2000. zvao se *Festivalom hrvatskog filma* kako bi se naglasio njegov isključivo nacionalni karakter. Vidi: "Pulski filmski festival". *Wikipedia*, URL: http://hr.wikipedia.org/wiki/Pulski_filmski_festival (posjećeno 10.12.2014.). "Geneza naziva pod kojim se održavao ovaj festival je pratila političke promene koje su se događale u vremenskom periodu od 1990-te do 2000-te na ovim prostorima". Vidi: ŽEGARAC, D. "Filmski festival u Puli (1953 – 2013)". *Mediantrop*, URL: <http://www.mediantrop.rankomunitic.org/filmski-festival-u-puli-1953-2013> (posjećeno 27.1.2015.)

¹⁵⁴ 48. *Pulski filmski festival*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/47-pulski-filmski-festival/> (posjećeno 5.1.2015.)

¹⁵⁵ Mletačka utvrda u kojoj se danas nalazi Povijesni i pomorski muzej Istre. "Kaštel je prekrasno kino na otvorenom koje se pokazalo idealnom lokacijom za europski i nezavisni film, daleko intimnijom i prikladnijom od Arene koja ima kapacitet stadiona i kojoj mnogo bolje pristaju filmski spektakli". Vidi: *Pula se ponovno diže*, URL: <http://www.matica.hr/vijenac/355/Pula%20se%20ponovo%20di%C5%BEe/> (posjećeno 6.1.2015.)

prikazuju u Istarskom narodnom kazalištu i Areni¹⁵⁶. Kako bi se izbjegli organizacijski propusti 2003. god. osniva se javna ustanova Pula Film Festival¹⁵⁷ čiji je prvi ravnatelj bio Tedi Lušetić¹⁵⁸. Predsjednik Stjepan Mesić primio je 2003. izaslanstvo Festivala¹⁵⁹, a neviđeni skandali zasjenili su jubilarni slavljenički ton. Naime, kako saznajemo iz Nacional.hr iz službene konkurencije izbačene su koprodukcije i zabranjena dva filma: dokumentarac o Pulskom festivalu *Pula povjerljivo* (2003.) redatelja Tomislava Mršića¹⁶⁰ i reklamna špica redatelja Andreja Korovljeva¹⁶¹.

Dejan Kosanović napominje da je jubilarni Festival protekao bez okruglih stolova posvećenih pedesetogodišnjici, stoga su "dragocjena sjećanja i nepoznati podaci uglavnom razmjenjivani u razgovorima malobrojnih prisutnih festivalskih veterana na terasi Doma hrvatskih branitelja, uz čašu piva ili istarske malvazije"¹⁶². Nekoliko je hrvatskih (filmskih) kritičara smatralo da bi 50. Festival trebao ujedno biti i posljednji, s obzirom na to da na "globalnoj festivalskoj karti pojam 'nacionalnog festivala' gotovo da i ne postoji" (Rubeša 2003:68). Stoga su predložili da se, umjesto festivala nacionalnog filma, osnuje neka hrvatska filmska nagrada "koja bi funkcionirala u kontekstu godišnje inventure hrvatskoga filma"

¹⁵⁶ *Kronologija festivala*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/61-film-festival-in-pula/povijest/> (posjećeno 30.11.2014.)

¹⁵⁷ Prema Statutu, Ustanova obavlja djelatnosti vezane uz pripremanje i ostvarenje Festivala igranog filma u Puli, prikazivanje filmova, organiziranje i promidžba filmske manifestacije, organizacija glazbeno – scenskih i ostalih kulturnih manifestacija, organiziranje popratnih programa i sl. Vidi: *Statut Pula Film Festivala*, URL: http://www.kinovalli.net/images/PROSINAC_2014/Statut_Ustanove_2009.pdf (posjećeno 5.1.2015.)

¹⁵⁸ Koji je zaposlen u zagrebačkom Gradskom uredu za kulturu i obnašao dužnost umjetničkog ravnatelja festivala. Vidi: "Što nam donosi nova struktura nacionalnog festivala?" 2014. *Večernji list*, URL: <http://www.vecernji.hr/film/sto-nam-donosi-nova-struktura-nacionalnog-festivala-950369> (posjećeno 5.1.2015.)

¹⁵⁹ *Predsjednik Mesić primio izaslanstvo Pula film festivala*, URL: <http://www.index.hr/vijesti/clanak/predsjednik-mesic-primio-izaslanstvo-pula-film-festivala-/147348.aspx> (posjećeno 17.1.2015.)

¹⁶⁰ Redatelj u dokumentarcu nastoji kritički prikazati - uz pomoć arhivskih materijala, izjava i pojava najznačajnijih sudionika - povijest pulskog festivala. No, uskoro su krenule Pulum i Zagrebom političke diskvalifikacije na račun filma, odnosno da u njemu ima premalo Domovinskog rata i previše Tita i srpskih glumaca, što je zapravo diskutabilno, s obzirom na činjenicu da "film gotovo nitko nije vidio". Filmski producent Veljko Krulčić smatra da se radi o neutemeljenim političkim optužbama, budući da se u filmu prikazuje povijesna, a ne jugoslavenska sinteza te se festival ne glorificira, već se propituje njegova prošlost i budućnost. Film brani i redatelj Zrinko Ogresta jedan od rijetkih koji je vidio film i koji tvrdi da "film prikazuje pulski festival onakav kakav je bio – 40 godina jugoslavenski i deset godina hrvatski, i te se činjenice ne mogu zaobići". O razlozima neprikazivanja filma u Areni progovorila je i doministrica za kulturu Željka Udovičić koja je demantirala takve optužbe i izjavila da film nije prošao na natječaju za dofinanciranje. "Što se tiče te navodne osude o previše srpskih glumaca u filmu, to uopće nije točno. Postoje službene recenzije o filmu u kojima nema takvih ocjena". Vidi: *Svi skandali koji su zasjenili jubilarni Pulski festival*, URL: <http://arhiva.nacional.hr/clanak/13512/svi-skandali-koji-su-zasjenili-jubilarni-pulski-festival> (posjećeno 17.1.2015.).

¹⁶¹ Navodno se u tom scenariju trebao pojaviti Titov dvojnik, "kao postmodernistički simbol gledatelja", te neki srpski glumci. Tedi Lušetić, ravnatelj ustanove Pula film festival, tvrdi da su scenarij dobili prekasno i da je previše okrenut prošlosti, a premalo budućnosti te nadodao da je "danas je za pulski festival važniji John Malkovich nego Tito, jer je to marketinški propulzivniji" (ibid.).

¹⁶² *KOSANOVIĆ, D. 2003. Filmovi i Arena*, URL: <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=347002> (posjećeno 18.1.2015.)

(ibid.). No, zbog neočekivane zainteresiranosti pulske publike za domaći film, ondašnji ministar kulture Antun Vujić izjavit će da je to novi početak Festivala jer su se publika i film ponovno vratili u Arenu¹⁶³. Većem broju gledatelja vjerojatno je pridonio i novi vizualni identitet festivala¹⁶⁴ koji teži k "ponovnoj uspostavi osjećaja Puljana prema festivalu", ali i promidžbeni spot za 50. Festival u kojem John Malkovich poziva publiku da dođe na Festival. Lušetić smatra da je to "samo jedan od načina na koji se festival želi popularizirati i vratiti mu stari sjaj i publiku"¹⁶⁵. Najveća želja organizacijskog tima Pula film festivala, prema riječima ravnatelja Tedija Lušetića, jest "pozicionirati festival kao regionalnu multikulturalnu manifestaciju, koja će prerasti granice dosadašnjih festivala, te postati nezaobilazna točka o kojoj jednako razmišljaju hrvatski i inozemni autori"¹⁶⁶. Sljedeće godine (2004.) Zajednica Talijana (Circolo) postaje novi Festivalski centar i mjesto okupljanja sudionika festivala¹⁶⁷.

Slika 7: Znak ustanove: "stilizirani kolut koji dijelom prikazuje Arenu, a dijelom filmsku traku"

U narednih par godina osmislilo se nekoliko međunarodnih programa pomoću kojih se htjelo vratiti i povećati broj gledatelja na Festivalu, stoga se 2004. uvodi međunarodni program stranog filma koji se prikazuje u Areni u drugom dijelu večeri (nakon hrvatskog filma), a 2005. pokreću se programi *Europolis-Meridijani* u kino dvorani te *PoPularni* program u Areni. Godine 2007. međunarodni program Festivala preselit će se definitivno na

¹⁶³ *Otvoreni jubilarni 50. Pula film festival*, URL: <http://www.index.hr/vijesti/clanak/otvoren--jubilarni-50-pula-film-festival/149547.aspx?mobile=false> (posjećeno 5.1.2014.)

¹⁶⁴ "Znakom dominira brojka 50, slika pulske Arene, filmska vrpca i oko nje slika publike". Vidi: *Pula: predstavljen vizualni identitet filmskog festivala*, URL: <http://www.index.hr/vijesti/clanak/pula-predstavljen-vizualni-identitet-filmskog-festivala/146801.aspx> (posjećeno 18.1.2015.)

¹⁶⁵ Ibid.

¹⁶⁶ KOSANOVIĆ, D. 2003. *Filmovi i Arena*, URL: <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=347002> (posjećeno 18.1.2015.)

¹⁶⁷ *Kronologija festivala*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/61-film-festival-in-pula/povijest/> (posjećeno 30.11.2014.)

Kaštel, a Zdenka Višković-Vukić postaje nova ravnateljica JU Pula Film Festival¹⁶⁸ čiji je zadatak bio ne samo organizacija Festivala, već i sanacija i reorganizacija Ustanove koja se borila s "nedovoljnim brojem djelatnika, neuvjetnim prostorom, dotrajalom tehnikom" i sl. (Petrinjak 2007:9). Festival je 2007. godine nadmašio sva očekivanja, budući da se broj prodanih ulaznica povećao za 112% te utrostručio broj posjetitelja na Kaštelu i u Circolu na trodnevnom međunarodnom programu Europolis-Meridijani¹⁶⁹. Većem broju posjetitelja pridonijele su i povoljne propusnice za umirovljenike, osobe s invaliditetom, učenike i studente (Kurelec 2013). Umjetnički direktor Festivala Zlatko Vidačković tvrdi da je uspješnosti Festivala pridonijela pravovremena i primjerena promidžba, nova tehnika i činjenica da se jednom ulaznicom moglo gledati dva filma. "Zahvaljujući jedinstvenoj ulaznici za oba filma popularni filmovi doveli su mnogo više publike i na hrvatski film, zabavnim karakterom dali su eskapističko-relaksirajuću protutežu sumornijoj tematici ovogodišnje nacionalne produkcije, popularizirali su Festival među mlađima, obogatili festival i žanrom fantastike i stvorili filmsku atmosferu u gradu"¹⁷⁰.

Slika 8: Novi identitet i slogan Festivala

Od 2008. godine pa sve do danas sedmodnevni međunarodni program na Kaštelu održava se tjedan dana prije početka projekcija u Areni. Iste se godine otvara obnovljeno

¹⁶⁸ *Međunarodni program*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/60/program/međunarodni-program/> (posjećeno 5.1.2014.)

¹⁶⁹ *54. Festival igranog filma u Puli*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/54/hr/index.php> (posjećeno 6.1.2015.)

¹⁷⁰ *Pula se ponovno diže*, URL: <http://www.matica.hr/vijenac/355/Pula%20se%20ponovo%20di%C5%BEE/> (posjećeno 6.1.2015.)

pulsko kino (*Kino Valli*) u kojem se održavaju sve dnevne projekcije¹⁷¹. Na nacionalnom programu u Areni i međunarodnom na Kaštelu i u kinu prisustvovalo je 43 800 gledatelja što je bio dotad najveći broj u neovisnoj Hrvatskoj, a Festival je također odjeknuo i u međunarodnom filmskom tisku: *Variety* i *Screen International*¹⁷². "Film pod kožom" postaje novi festivalski slogan kojim se želi promovirati ne samo filmska tradicija, već i ljubav prema filmu svih prisutnih na festivalu, od gostiju i sudionika do domaćih gledatelja¹⁷³. "Rješenje vizualnog identiteta ovogodišnjeg Festivala temelji se na ideji tetovaže kao suvremenog oblika označavanja osobne pripadnosti određenoj ideji, slici, znaku... Motiv pulske Arene apliciran tehnikom tetovaže na ruku dvoje mladih ljudi – djevojke i mladića – sugerira okretanje pulske filmske manifestacije mlađem naraštaju. Ovo rješenje u kombinaciji sa sloganom *Film pod kožom* daje cijelom identitetu Festivala znatno osobniju notu"¹⁷⁴. Na taj se način htjelo pokazati da je Festival postao sastavni dio Pule, baš poput Arene, Uljanika i mora¹⁷⁵.

Slika 9: Novi festivalski slogan

¹⁷¹ *Kronologija festivala*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/61-film-festival-in-pula/povijest/> (posjećeno 30.11.2014.)

¹⁷² *55. Festival igranog filma u Puli*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/55/hr/index.php> (posjećeno 6.1.2015.)

¹⁷³ *Festivalske novine 55. Festivala igranog filma u Puli*, 23.7. 2008., broj 5

¹⁷⁴ Ibid.

¹⁷⁵ *56. Festival igranog filma u Puli*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/56/hr/index.php?p=list&group=1> (posjećeno 6.1.2015.)

Umjetnički direktor Zlatko Vidačković smatra da tajna dugovječnosti Pulskog festivala leži u njegovoj neuništivosti, s obzirom na to da je uspio odoljeti svim izazovima i neprilikama koje su ga zadesile: "preživio je sve pokušaje izmještanja u druge gradove, raspad bivše države kojoj je bio središnji filmski događaj, krizu ratne i poslijeratne kinematografije u devedesetima, smjenu deset ravnatelja od neovisnosti, a u ovom desetljeću konkurenciju dvadeset novih filmskih festivala"¹⁷⁶. Vidačković također tvrdi da je koncept Festivala ostao nepromijenjen i jasan od samog početka, odnosno "predstavljanje, promocija i valorizacija nacionalne produkcije"¹⁷⁷.

Festival 2009. prema riječima Zlatka Vidačković bio je "najbogatiji festival u neovisnoj Hrvatskoj", a svečano je otvorenje u prepunoj Areni obilježio dvostruki vatromet potvrđujući Pulu kao "mjesto srpanjskog filmskog hodočašća"¹⁷⁸. Festival zadobiva polako svoj nekadašnji sjaj i ide k tome da – zahvaljujući novim programima i kvalitetnijim filmovima - dosegne "nove zlatne godine". Na *Okruglom stolu Hrvatskog filmskog fokusa* u Puli na 56. Festivalu sudjelovali su ravnatelji i selektori inozemnih festivala te strani kritičari i novinari koji su primijetili da se povećala razina kvalitete i kvantitete hrvatskih filmova i da ima nekoliko pogodnih za svjetske filmske festivale te da je zbog dobre organizacije festivala Pula idealno mjesto za promociju hrvatskog filma (u svijetu). Filmski kritičari Ronald Bergan (*The Guardian*, London) i Gabriele Barrera (*Best movie*, Milano) bili su očarani entuzijastičnom pulskom publikom koja bi svake večeri napunila Arenu gotovo do posljednjeg mjesta¹⁷⁹. Bergan tvrdi da "bez obzira da li srdačan aplauz na kraju projekcije označava potporu viđenom na filmskom platnu ili je riječ o potpori našima, kao primjerice na nogometnim utakmicama, veličanstvena atmosfera koja podsjeća na gladijatorske igre tjera VIP ložu da svoje palčeve usmjerava gore ili dolje"¹⁸⁰. Barrera izjavljuje da se u Puli "film slavi i pohodi poput rock-koncerta, film je tradicija i slavlje", dok za pulsku publiku tvrdi da izgleda poput "huligana kinematografije, a ne samo kao obični filmofili koji žele iskusiti otkrivanje nove Venecije ili Cannesa" i da se na takav entuzijazam rijetko susreće na talijanskim festivalima¹⁸¹. S druge strane, Dževdet Tuzlić¹⁸² tvrdi da je 56. Festival po mnogo

¹⁷⁶ *Festivalske novine 55. Festivala igranog filma u Puli*, 19.7. 2008., broj 1

¹⁷⁷ Ibid.

¹⁷⁸ *Festivalske novine 56. Festivala igranog filma u Puli*, 18.7. 2009., broj 1

¹⁷⁹ *Festivalske novine 56. Festivala igranog filma u Puli*, 26.7.2009., broj 9

¹⁸⁰ Ibid.

¹⁸¹ Ibid.

¹⁸² urednik Programa za kulturu BHT1 Sarajevo

čemu sličan "nekadašnjem happeningu" zbog prepune i entuzijastične Arene i njene magije koja je, izgleda, počela ponovno djelovati¹⁸³.

Godine 2010. Festival se obogaćuje ekološki osviještenim solarnim kinom na raznim pulskim lokacijama koji će se narednih godina proširiti i na ostatak Istre kako bi se filmski program približio onima koji nisu u mogućnosti prisustvovati na Festivalu¹⁸⁴; festivalski filmovi gostuju na ljetnim festivalima u Dubrovniku, Splitu, Rijeci, Zadru, Zagrebu, Šibeniku i Osijeku¹⁸⁵. Međutim, hrvatski redatelj Veljko Bulajić smatra da hrvatska kinematografija ima jako malo suvremenih filmova¹⁸⁶. Prisjećajući se prošlih vremena, tvrdi da nekada hrvatska kinematografija s njim, Bauerom, Papićem, Berkovićem i Golikom imala puno veći autoritet nego što to ona ima danas, budući da je domaća kinematografija tada bila prisutnija u inozemstvu. "Nekad je kinematografija bila planirana u okviru hrvatske kulture. Danas nije planirana, događa se od danas do sutra, bez vizije. [...] Mi već polazimo od toga da nismo nikome zanimljivi. To nije dobro. Ako je išta uspješno u zadnjih 50 godina promoviralo Hrvatsku u svijetu – onda je to hrvatski film"¹⁸⁷. Broj gledatelja¹⁸⁸ je u konstantnom rastu i to ne samo na projekcijama u Areni, već i na međunarodnom programu na Kaštelu¹⁸⁹ gdje je udvostručen njihov broj¹⁹⁰. Glumica Mira Banjac osporava tvrdnje nekih hrvatskih kritičara koji smatraju da je Arena izgubila nekadašnji glamur: "Nije glamur u crvenom tepihu. Glamur je već to da se publika vratila u tolikom broju. [...] Čini mi se da Arena poprima stari sjaj, a taj sjaj čini publika. Vidi se da je publika kultivirana i da postoji kulturna klima koja se jako osjeća"¹⁹¹.

Zdenka Višković-Vukić¹⁹² smatra da Festival opravdava svoje dvotjedno trajanje, budući da prvi dio programa na manjim lokacijama služi za "zagrijavanje" festivalske atmosfere koja doseže svoj vrhunac u Areni. Također napominje da je posljednjih godina Festival vidljivo napredovao, osim što se festivalski dani produljili s 6 na 16, poboljšana je

¹⁸³ *Festivalske novine 56. Festivala igranog filma u Puli*, 26.7. 2009., broj 9

¹⁸⁴ *57. Festival igranog filma u Puli*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/57/hr/index.php?p=list&group=1> (posjećeno 7.1.2015.) i *59. Filmski festival u Puli*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/59/hr/index.php?p=list&group=1> (posjećeno 10.1.2014.)

¹⁸⁵ *Kronologija festivala*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/61-film-festival-in-pula/povijest/> (posjećeno 30.11.2014.)

¹⁸⁶ *Festivalske novine 57. Festivala igranog filma u Puli*, 20.7. 2010., broj 4

¹⁸⁷ Ibid.

¹⁸⁸ Baš kao i broj filmova

¹⁸⁹ Sveukupno 73 555, što je skoro 60% više nego na 55. Festivalu (2008. godine). Vidi: *57. Festival igranog filma u Puli*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/57/hr/index.php?p=list&group=1> (posjećeno 7.1.2015.)

¹⁹⁰ Ibid.

¹⁹¹ *Festivalske novine 57. Festivala igranog filma u Puli*, 20.7. 2010., broj 4

¹⁹² Bivša ravnateljica Festivala (2007.-2013.)

infrastruktura i osuvremenila se oprema, a broj gledatelja povećao se za skoro četiri puta¹⁹³. Višković-Vukić tvrdi da je hrvatski film zaslužio Arenu naročito zbog "začudne predanosti i neosporne komunikacije publike¹⁹⁴ i filma"¹⁹⁵.

Sljedeće 2011. godine Festival postaje sve sadržajnije i obogaćen raznolikim (edukativnim) filmskim i glazbenim programima, a u sklopu novog programa *Puladok* prikazana su dva dokumentarca koji su vezani za Pulski festival i hrvatski film te prikazuju "odnos politike i filma u povijesti naše kinematografije"¹⁹⁶. Radi se o filmovima *Pod udarom cenzure* (2011.) Silvia Mirošničenka¹⁹⁷ i *Cinema Komunisto* (2010.) beogradske redateljice Mile Turajlić¹⁹⁸.

Festival 2011. ostao je zapamćen i zbog činjenice da je te godine po prvi put u Areni broj nezavisno proizvedenih filmova bio jednak "broju filmova koji su nastali kroz regularni natječaj". Dakle te se godine prikazalo deset domaćih filmskih naslova što je zapravo veliki pomak za hrvatsku kinematografiju, s obzirom na recesiju i ekonomsku krizu¹⁹⁹.

U 17 festivalskih dana prikazano je 177 filmova, a u organizacijskom timu pojavljuju se po prvi put i volonteri. Internacionalizacija, organizacijska i financijska konsolidacija, tehnička i infrastrukturna obnova, digitalne projekcije i prošireniji festivalski program rezultirali su posljednjih pet godina rekordnom broju filmova, lokacija (17!) i gledatelja (73 610)²⁰⁰ što je u konačnici omogućilo da se održi živim "festivalski plamen"²⁰¹. Festival se po prvi put pojavljuje i na društvenim mrežama (*Facebook, YouTube*) i na taj način komunicira s

¹⁹³ s početnih 20 000 na 70 000. Vidi: *Intervju: Zdenka Višković Vukić, ravnateljica Festivala i Zlatko Vidačković, umjetnički ravnatelj: hrvatski film je zaslužio Arenu*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/57/hr/index.php?p=detail&article=1000> (posjećeno 8.1.2015.)

¹⁹⁴ "Poseban fenomen pulske publike jest ljubav prema filmu i to baš onom nacionalnom". (Ibid.)

¹⁹⁵ Ibid.

¹⁹⁶ Umjetnički ravnatelj Festivala Zlatko Vidačković za *Festivalske novine* 58. Festivala igranog filma u Puli, 16.7. 2011., broj 1

¹⁹⁷ Koji se dotiče cenzure u Hrvatskoj za vrijeme socijalističke Jugoslavije. U dokumentarcu se pojavljuju brojni cenzurirani redatelji te filmski povjesničari i kritičari, a prikazuju se i inserti njihovih filmova. Vidi: 58. Festival igranog filma u Puli, URL: <http://pulafilmfestival.hr/58/hr/index.php?p=list&group=1> (posjećeno 9.1.2015.)

¹⁹⁸ Koji otkiva tajne Pulskog festivala, uspone i padove Avala filma te žanra partizanskog filma (ibid.).

¹⁹⁹ PAVIČIĆ, J. 2011. *Pula film festival: Hoćemo li napokon dobiti rasni domaći hit?*, URL: <http://www.jutarnji.hr/pula-film-festival--hocemo-li-napokon-dobiti-rasni-domaci-hit-/956081/> (posjećeno 18.1.2015.)

²⁰⁰ Stoga je zaslužio stekao status "kulnog događaja" za sve uzraste; a *The Guardian* ga je opisao kao "jedan od tri najbolja i najspektakularnija festivala na otvorenom u Europi". Vidi: 58. Filmski festival u Puli, URL: <http://pulafilmfestival.hr/58/hr/index.php?p=list&group=123> (posjećeno 9.1.2015.)

²⁰¹ Prosječna posjećenost hrvatskog filma u Areni bila 4.222 gledatelja po filmu. Vidi: 58. Festival igranog filma u Puli, URL: <http://pulafilmfestival.hr/58/hr/index.php?p=list&group=1> (posjećeno 9.1.2015.)

publikom tijekom cijele godine²⁰², a promjene su također obuhvatile slogan i identitet Festivala²⁰³.

Slika 10: Predplakat 58. Festivala s novim sloganom.

O vidljivom i opipljivom napretku festivala progovorili su i filmski kritičari Ronald Bergan i Peter van Bueren koji tvrde da se pulski festival pretvorio u stabilan nacionalni festival na putu za Europu te su oduševljeni bogatim i raznolikim programom koji uključuje i veliki broj filmova namijenjenih djeci, što je inače rijetkost na europskim festivalima. Međutim, Bergan naglašava da je potreban odmak od ratnih tema "kojih ima u izobilju"²⁰⁴.

Godina 2012. osim što ponovno obara sve rekorde gledanosti²⁰⁵ zahvaljujući iznimno jakom međunarodnom programu, rekordnom broju hrvatskih filmova²⁰⁶ i novim lokacijama (Portarata, Solarno kino), ostala je zapamćena i po prvoj 3D projekciji u Areni²⁰⁷ koja je

²⁰² Tadašnja ravnateljica Festivala Zdenka Višković-Vukić za *Festivalske novine* 58. Festivala igranog filma u Puli, 16.7. 2011., broj 1

²⁰³ 58. Festival igranog filma u Puli, URL: <http://pulafilmfestival.hr/58/hr/index.php?p=list&group=1> (posjećeno 9.1.2015.)

²⁰⁴ *Diskusija o ovogodišnjoj hrvatskoj filmskoj produkciji sa stranim kritičarima i selektorima*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/58/hr/index.php?p=detail&article=1533> (posjećeno 10.1.2015.)

²⁰⁵ Ukupni broj gledatelja 59. Festivala: 78 300. Vidi: 59. Filmski festival u Puli, URL: <http://pulafilmfestival.hr/59/hr/index.php?p=list&group=1> (posjećeno 10.1.2014.)

²⁰⁶ Prikazano je 12 filmova, od čega su dva bila izvan konkurencije (ibid.).

²⁰⁷ radi se o prvom hrvatskom igranom 3D filmu *Slučajni prolaznik* (2012.) Jozе Patljaka (ibid.).

oborila tri svjetska rekorda²⁰⁸. Naime, na projekciji je prisustvovao najveći broj gledatelja ikada zabilježen na jednoj 3D projekciji na otvorenom u svijetu (5920!), a projekcija je izvedena s udaljenosti od 73,6 metara (čime se nadišlo "tvornički predviđene postavke same tehnologije") te je postignut kut vidljivosti od 60° kako bi se uspješno pokrila cjelokupna površina auditorija u Areni²⁰⁹. Iza programski bogatog i privlačnog kulturnog događaja stoji, prema riječima tadašnjeg umjetničkog direktora Vidačkovića, jako puno truda i rada na promociji, organizaciji, pripremi, filmskim programima i popratnim događajima²¹⁰. Velika posjećenost domaćeg filma u Areni "dokazuje da hrvatski film može biti gledan"²¹¹. Iste je godine²¹² kreativni tim istarskog dizajnerskog Studia Sonda²¹³ redizajnirao vizualni identitet Festivala "kako bi se zaokružio ostvareni prosperitet Festivala te istaknula vizija njegove budućnosti"²¹⁴. Tijekom oblikovanja novog identiteta htjela su se ujediniti upravo ona svojstva po kojima je Festival poznat, dakle njegova dugogodišnja tradicija, Arena i zvjezdano nebo. Stoga zbog "prirodne poveznice filmskih večeri i Arene", *zvijezda*²¹⁵ postaje novi festivalski simbol²¹⁶. Direktorica Studia Sonda, Jelena Šimunović rješenje novog koncepta vizualnog identiteta²¹⁷ objasnila je ovim riječima: "sjaj zvjezdanog neba stapa se s publikom, čineći nedjeljivu zajednicu i time sve što svijetli zapravo postaje dio identiteta, pa tako i posjetitelji koji zapravo sudjeluju u stvaranju imidža Festivala"²¹⁸. Kreativni tim Studia Sonda htio je stvoriti prepoznatljivi i dugoročniji vizualni identitet na osnovu kojeg će se raditi kampanje, umjesto da se svake godine iznova osmišljavaju nove priče²¹⁹. Zanimljiva je činjenica da su zvijezde na (pred)plakatu 59. Festivala fosforescentne i da prikazuju realnu konstelaciju zvijezda kakva je bila 21. srpnja 2012. na svečanom otvorenju Festivala²²⁰.

²⁰⁸ 59. Filmski festival u Puli, URL: <http://pulafilmfestival.hr/59/hr/index.php?p=list&group=1> (posjećeno 10.1.2014.)

²⁰⁹ *Festivalske novine 59. Festivala igranog filma u Puli*, 26.7. 2012., broj 6

²¹⁰ *Festivalske novine 59. Festivala igranog filma u Puli*, 21.7. 2012., broj 1

²¹¹ Ibid.

²¹² Uoči 60.-te godišnjice

²¹³ Čiji radovi posljednjih par godina nižu nagrade na domaćim i međunarodnim izložbama i manifestacijama.

Vidi: *Dizajn je na selu!*, URL: <http://pogledaj.to/oblikovanje/dizajn-je-na-selu/> (posjećeno 15.1.2015.)

²¹⁴ 59. Filmski festival u Puli, URL: <http://pulafilmfestival.hr/59/hr/index.php?p=list&group=1> (posjećeno 10.1.2014.)

²¹⁵ Tj. zvjezdano nebo

²¹⁶ 59. Filmski festival u Puli, URL: <http://pulafilmfestival.hr/59/hr/index.php?p=list&group=1> (posjećeno 10.1.2014.)

²¹⁷ Koji bi trebao (još snažnije) povezati Festival i publiku. Vidi: *Dizajn je na selu!*, URL: <http://pogledaj.to/oblikovanje/dizajn-je-na-selu/> (posjećeno 15.1.2015.)

²¹⁸ 59. Filmski festival u Puli, URL: <http://pulafilmfestival.hr/59/hr/index.php?p=list&group=1> (posjećeno 10.1.2014.)

²¹⁹ *Dizajn je na selu!*, URL: <http://pogledaj.to/oblikovanje/dizajn-je-na-selu/> (posjećeno 15.1.2015.)

²²⁰ VINCEK, B. 2012. "U Areni film pod zvijezdama". *Glas Istre*, URL: <http://www.glasistre.hr/vijesti/arhiva/u-areni-film-pod-zvijezdama-353002> (posjećeno 10.1.2015.) i 59. Filmski festival u Puli, URL: <http://pulafilmfestival.hr/59/hr/index.php?p=list&group=1> (posjećeno 10.1.2014.)

Tadašnja je ravnateljica izjavila da je slogan *Film pod zvijezdama* postao "odraz ne samo filma i zvijezda na filmu, već i univerzalni simbol Festivala nadodavši da je "svaki posjetitelj također zvijezda jer se festival radi za njega"²²¹.

Slika 11: Fosforescentne zvijezde na festivalskom plakatu.

U povodu 60. jubilarne obljetnice Pulskog filmskog festivala, Matica hrvatska (Odjel za kazalište i film) organizirala je znanstveni skup *60 godina Festivala igranog filma u Puli i hrvatski film* koji se održao 19. siječnja 2013. godine u Zagrebu²²². Tom je prilikom deset domaćih filmskih stručnjaka iznijelo izlaganje na neku temu vezanu za važnost Pulskog filmskog festivala i izazovima (i položaju) suvremene hrvatske kinematografije²²³. Njihova su izlaganja kasnije objavljena u zborniku²²⁴ i predstavljena na 60. Festivalu u Puli²²⁵. Miodrag

²²¹ VINCEK, B. 2012. "U Areni film pod zvijezdama". *Glas Istre*, URL: <http://www.glasistre.hr/vijesti/arhiva/u-areni-film-pod-zvijezdama-353002> (posjećeno 10.1.2015.)

²²² PRESELJ, V. 2013. *Filmološki skup uz 60 godina Festivala igranog filma u Puli, Matica hrvatska, Zagreb, 19. siječnja: Festival svjetskih razmjera*, URL: <http://www.matica.hr/vijenac/493/Festival%20svjetskih%20razmjera/> (posjećeno 23.1.2015.)

²²³ Skup je otvorio Dejan Kosanović s izlaganjem o povijesnom i kulturnom razvoju Filmskog festivala, ističući da je Pula bila "merilo vrednosti, dokaz umetničkog uspeha, ili pokazatelj umetničkih lutanja i slabosti, u svakom slučaju nacionalni festival koji je imao svoje mjesto u javnom i kulturnom životu zemlje". Autor također naglašava da je Festival nastao iz potrebe da se na jednom mjestu prikažu svi snimljeni filmovi u Jugoslaviji i nadodaje "da bi se upoznao jugoslavenski film kao kulturni, umetnički i sociološki fenomen- trebalo je doći u Pulu, na Festival..." (Kosanović 2013:10).

²²⁴ Znanstveni skup "Šezdeset godina Festivala igranoga filma u Puli i hrvatski film" (2013; Zagreb): *60 godina Festivala igranoga filma u Puli i hrvatski film: zbornik radova* [sa Znanstvenoga skupa "60 godina Festivala

Kalčić kritički se osvrnuo na znanstveni skup i Zbornik tvrdeći da se nigdje ne spominje Pula (kao domaćin Festivala) i da su se rijetki izlagači dotakli Pulskog filmskog festivala²²⁶ (osim Dejana Kosanovića). Kalčić ukazuje na činjenicu da je "zastupljeno [...] pomalo svega što se hrvatskoga filma i filmologije tiče, osim osnovne naslovne teme, tu i tamo nabačenoga, Festivala igranoga filma u Puli"²²⁷. I dok Vladimir Preselj piše za *Vijenac* 2013. da Festival nije nikada izgubio svoj nacionalni karakter premda u dvjema različitim državama, Kalčić opovrgava takvu izjavu tvrdeći da je Festival postao uistinu nacionalan tek nakon 1992. godine. Drugim riječima, festival je u doba Jugoslavije uvijek promicao "nacionalnu komponentu pojedinih kinematografija i njihovih produkcija" unutar Federacije te je bio, gledano iz te perspektive, "međunarodni festival južnoslavenskih filmova s područja (bivše) Jugoslavije"²²⁸. Autor naglašava da je Festival, u ime socijalizma (*bratstva i jedinstva*), lažno označen nacionalnim i da je zapravo sintagma *jugoslavenski film*, grubo rečeno, slična današnjoj sintagmi *europskog filma*. Posljednja stvar koju smeta Kalčića jest činjenica da se Festival od 2001. lažno predstavlja dvije godine starijim, budući da se u dva navrata nije održavao (1991. i 1994. godine)²²⁹.

Slika 12: Višemjesečna promidžbena kampanja *Zaželi* porečkog studija Sonda povodom 60. Festivala. Redom: kutija želja, gašenje rođendanskih virtualnih svjećica i lica svih onih koji su učestvovali.

igranoga filma u Puli i hrvatski film" održanog 19. siječnja 2013. u Zagrebu u organizaciji Odjela za film i kazalište Matice hrvatske] / uredili Nikica Gilić, Zlatko Vidačković

²²⁵ (ibid.). Vidi i: "Znanstveni skup o filmskom festivalu". *Glas Istre*, 17.1.2013., URL: <http://www.glasistre.hr/vijesti/kultura/znanstveni-skup-o-pulskom-festivalu-376104> (posjećeno 23.1.2015.)

²²⁶ "[...] niti jedan od deset objavljenih znanstvenih, stručnih, preglednih i sličnih priloga posebno ne raspravlja, ne tretira, ne tematizira Pulski filmski festival, niti izravno ni uopćeno (Pula i njezin festival samo se nespretno uzgred, evidentno usput, spominju iz puke pristojnosti, čiste formalne kurtoazije)..." Vidi: KALČIĆ, M. 2014. *Tematski promašen i filmskoj Puli nepotreban zbornik*, URL: <http://www.jergovic.com/ajfelov-most/tematski-promašen-i-filmskoj-puli-nepotreban-zbornik/> (posjećeno 23.1.2015.)

²²⁷ Ibid.

²²⁸ Ibid.

²²⁹ Ibid.

Filmsko zagrijavanje jubilarne 60. Pule započelo je već tradicionalno na Kaštelu²³⁰ s bogatim međunarodnim programom *Europolis* koji se ove godine maksimalno afirmirao i bio rekordno posjećen²³¹, a zemlja partner bila mu je Europska unija²³². Nacionalni je program²³³ započeo glamuroznim otvorenjem ispred više od 6000 posjetitelja u Areni, a nakon himne i svečanog podizanja zastave uslijedio je videokolaž²³⁴ kojim se ispričala povijest Festivala jer ipak "nema svijetle budućnosti bez svijetle prošlosti"²³⁵. Ovom su se prigodom okupili svi dosadašnji "vlasnici zlatnih, srebrnih i brončanih Arena" iz bivše Jugoslavije²³⁶. Ministrica kulture Andrea Zlatar Violać tvrdi da je "60 godina u životu jednog festivala iznimno puno" i da je Pulski festival opstao zahvaljujući Puli, njenim građanima, ali i brojnoj publici koja je u više navrata pokazala da voli domaći film²³⁷. Festival se u 15 dana održao na 19 lokacija i bio popraćen bogatim zabavno-glazbenim programima i događajima²³⁸, izložbama, radionicama, studentskim seminarima, diskusijama i sl.²³⁹

Festival je skoro pa tradicionalno otvoren komedijom, a razlog takve odluke veoma je logičan, naime već je poznato da na dan otvorenja velik dio publike dolazi (samo) zbog vatrometa i protokola, dok su filmofili u manjini, stoga se uobičajeno "baci neka laka,

²³⁰ i u Kinu Valli

²³¹ bez obzira što su se ulaznice (po prvi put) naplaćivale

²³² Budući da se Festival održao samo nekoliko dana nakon što je Hrvatska postala punopravna članica EU, "publici se predstavilo 12 dugometražnih i 18 kratkometražnih igranih filmovima svih 27 zemalja članica". Vidi: *Europolis* ove godine održava se jubilarni 60. Pula Film Festival". *Aktual*, 10.7.2013., URL: <http://www.pulafilmfestival.hr/downloads/2013-10-7-aktual.pdf> (posjećeno 24.1.2015.) i *Pamti li tko Pulu bez filmskog festivala?*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/60/60th-film-festival-in-pula/> (posjećeno 24.1.2015.)

²³³ Radi se o najbogatijem Nacionalnom programu u povijesti neovisne Hrvatske. Vidi: VINCEK, B. 2013. "Veličanstvenih šezdeset". *Novi list*, 20.7.2013., URL: <http://pulafilmfestival.hr/ea/wp-content/uploads/2013/07/2013-20-7-novolist.pdf> (posjećeno 24.1.2015.) i NJEGIĆ, M. 2013. "Rekordnih 14 hrvatskih filmova u Areni". *Slobodna Dalmacija*, 19.6.2013., URL: <http://www.pulafilmfestival.hr/downloads/2013-19-6-slobodnadalmacija.pdf> (posjećeno 24.1.2015.)

²³⁴ S fotografijama glumaca i režisera "zlatne pulske ere" te inserata koji nisu prikazivani kronološki, već motivski "oblikujući zanimljive interfilmske veze". Vidi: "Pula kao nekad, puna Arena i velike filmske zvijezde". *Jutarnji list*, 22.7.2013., URL: <http://pulafilmfestival.hr/ea/wp-content/uploads/2013/07/2013-22-7-jutarnji.pdf> (posjećeno 24.1.2015.)

²³⁵ TRETINJAK, I. 2013. *Neodoljiva filmska prošlost s pogledom na budućnost*, URL: http://www.tportal.hr/showtime/filmofeel/275721/Neodoljiva-filmska-proslost-s-pogledom-na-buducnost.html?utm_source=clanci&utm_medium=manual1&utm_campaign=clanci_manual (posjećeno 26.1.2015.)

²³⁶ LAKIĆ, D. 2013. "Od republičkog ključa do Evrope". *Politika online*, 21.7.2013., URL: <http://pulafilmfestival.hr/ea/wp-content/uploads/2013/07/2013-21-7-politikaonline.pdf> (posjećeno 24.1.2015.)

²³⁷ VINCEK, B. 2013. "60 ti je godina tek". *Glas Istre*, 21.7.2013., URL: <http://pulafilmfestival.hr/ea/wp-content/uploads/2013/07/2013-21-7-glasistre-1.pdf> (posjećeno 25.1.2015.)

²³⁸ Zanimljivo je napomenuti da je te godine osmišljen i program *Filmskih večeri na Brijunima* koji se održao od 31. srpnja do 30. kolovoza 2013. s namjerom da ponovno oživi nekadašnja spona između Festivala i brijunskog otočja. Vidi: *Filmske večeri u brijunskom ljetnom kinu*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/ea/wp-content/uploads/2013/07/FILMSKE-VECERI-A5-pregled3.pdf> (posjećeno 25.1.2015.)

²³⁹ *Rekordno izdanje*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/60/rekordno-izdanje/> (posjećeno 25.1.2015.)

populistička komedija"²⁴⁰. Sljedećih je dana gradom vrvjela festivalska atmosfera i veselo filmsko ozračje te ležeran glamur. "I dok je u Cannesu najbitnije vidjeti i biti viđen, izgleda da je u Puli ove godine najvažnije bilo okupati se, nonšalanto prošetati gradom, pogledati film i zaustaviti se u Circolu. I tako sedam dana. Ispred Arene i u njoj, u Circolu i oko njega, na partyju u Istriji, u gradu, danju i noću, sve je vrvjelo od poznatih i onih koji će to tek postati. [...] Ako Cannes ima red carpet, Pula ima pink²⁴¹ carpet"²⁴².

Slika 13: Svečano otvorenje 60. Pule.

U sklopu popratnog programa 60. Pule organiziralo se pet izložbi kako bi se "dobio uvid u filmsku povijest"²⁴³ ne samo Festivala, već i grada, a jedna od najvažnijih jest *Festivalska Pula* u organizaciji Povijesnog i pomorskog muzeja Istre u suradnji sa Zagrebačkim HDA. Cilj izložbe bio je predstaviti publici bogatu festivalsku povijest tijekom

²⁴⁰ Ibid.

²⁴¹ Budući da je T-Mobile zaštitni znak Festivala

²⁴² BAGAR, L. 2013. "Filmski festival i visoka modna opuštenost". *Glas Istre*, 28.7.2013., URL: <http://www.glasistre.hr/vijesti/mozaik/filmski-festival-i-visoka-modna-opustenost-417686> (posjećeno 27.1.2015.)

²⁴³ RADIĆ, M. 2013. "Filmska povijest u 150 plakata". *Glas Istre*, 24.7.2013., URL: <http://pulafilmfestival.hr/ea/wp-content/uploads/2013/07/2013-24-7-glasistre-3.pdf> (posjećeno 25.1.2015.)

koje se, prema riječima Lane Skuljan Bilić²⁴⁴, u 443 filmskih noći prikazalo 1513 domaćih i 249 stranih filmova. Na postavljenim panoima s fotografijama, isječcima iz novina i drugih vizualnih materijala moglo se štošta doznati o tome kako je Festival utjecao na građane, Pulu i Istru te o njegovoj ulozi "u domaćoj filmskoj proizvodnji na nacionalnoj, ali i europskoj razini"²⁴⁵.

Na panel diskusiji posvećenoj 60. *Obljetnici* glavnu su riječ vodili gosti festivala²⁴⁶ koji su iznijeli svoje osjećaje, uspomene i stajališta o Festivalu i diskutirali o njegovim mijenama. Većina ih se složila da je Festival bio ključno mjesto na kojem su se iznosile nove smjernice u kinematografiji; Festival je služio kao društveni forum, ali i mjesto poslovnih i prijateljskih susreta, a svaka je potvrda, prema riječima glumice Milene Dravić, bila itekako važna. Za glumca Emira Hadžihafizbegovića Festival je oduvijek bio "sistem vrijednosti, način ponašanja, odijevanja, razmišljanja, uspostavljanja kodeksa koji su u ovom zombie vremenu izgubljeni". Glumac također naglašava da su "feedback publike, aura i ambijent amfiteatra" nešto što se rijetko doživljava na drugim festivalima²⁴⁷. Specifičnost pulske publike komentirao je i Slavko Štimac koji tvrdi da "gledatelji reagiraju na svaki mig" te da je atmosfera oduvijek bila spoj neobičnog i metafizičkog. Goste veseli što je Arena i dalje uvijek puna i što publika voli domaće filmove. Dejan Kosanović oduševio se svečanim otvaranjem "jer je ono pokazalo koliko je Festival u međuvremenu narastao i postao suvremeniji"²⁴⁸.

Glumica Mira Banjac smatra pohvalnim što je organizacija Festivala okupila velik broj filmskih ljudi iz cijele bivše države, ali ju je začudilo što ih se nije predstavilo pred publikom. "Ne zbog nas, nama slava više ništa ne znači – slavni smo toliko koliko jesmo – nego radi publike, zbog koje smo najviše i došli, a koja zna da smo mi tu i koja nas je sigurno očekivala"²⁴⁹. Novinar Glasa Istre Zoran Angeleski također napominje da su "filmske zvijezde jugoslavenskog razdoblja zaslužile ipak više pozornosti i ozbiljniji pristup u prezentaciji

²⁴⁴ kustosica Zbirke fotografija, negativa i fotografske opreme te Zbirka plakata i promidžbenog materijala u Pomorskom i povijesnom muzeju Istre. Vidi: *Povijesni i pomorski muzej Istre*, URL: <http://ppmi.fwd.hr/hr/ot-nama/osoblje/> (posjećeno 3.9.2015.)

²⁴⁵ Vidi: VINCEK, B. 2013. "Filmsko slavlje u Zero Strasseu i na Kaštelu". *Glas Istre*, 14.7.2013., URL: <http://www.pulafilmfestival.hr/downloads/2013-14-7-glasistre.pdf> (posjećeno 25.1.2015.) i VINCEK, B. 2013. "Memento vitae filmskog festivala". *Glas Istre*, 12.7.2013., URL: <http://www.pulafilmfestival.hr/downloads/2013-12-7-glasistre.pdf> (posjećeno 25.1.2015.)

²⁴⁶ Ravnateljica Višković Vukić tvrdi da su gosti (ali i redatelji, *op.a.*) bili dio grada i Festivala kao *puzzle* i da bez njih Pula ne bi bila to što je danas. Vidi: MULALIĆ, L. 2013. *Listanje albuma lijepih uspomena*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/60/listanje-albuma-lijepih-uspomena/> (posjećeno 26.1.2015.)

²⁴⁷ Ibid.

²⁴⁸ Ibid.

²⁴⁹ HEIDL, J. 2013. *Pula i ja slavimo zajedno*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/60/pula-i-ja-slavimo-zajedno/> (posjećeno 26.1.2015.)

njihova stvaralaštva" te da ih se trebalo pozvati zajedno na pozornicu u Areni²⁵⁰. Nezadovoljstvo videokolažom izrazila je i beogradska glumica Dušica Žegarac koja se pita tko je svojim filmovima pisao povijest Pulskog festivala i zašto su nekadašnje jugoslavenske filmske zvijezde ignorirane. "Izmontirani materijal koji je trebao da ilustruje tih 60 godina postojanja Pulskog festivala neću ni da komentarišem. Neznanje, nemar, ili namerno konfuzna i nasumična montaža inserata iz filmova, svejedno je. Efekat je isti. Lepo smo dočekani kao gosti, ali ignorisani kao stvaraoci i autori. Tu mislim i na filmske glumačke ikone (Milena Dravić, Neda Arnerić, Ljubiša Samardžić, Slavko Štimac, Mira Banjac, Bogdan Diklić, Vladica Milosavljević i moja malenkost) koje su obeležile čitavo jedno ne samo filmsko razdoblje, nego jedan ne mali period zajedničke istorije u državi koja je otišla u istoriju"²⁵¹. Organizacijski propust komentirali su i moji sugovornici koji su s nevjericom pratili cijeli događaj: *Takvi propusti se ne bi smjeli desiti. To je bilo baš lani, da ovi (glumci, op.a.) odlaze i da im se ljudi dignu i plješću, a ovi ovdje (prezentatori, organizatori, op.a.) ih nisu predstavili. Bila je retrospektiva kompletne Pule, bio je jubilarni šezdeseti. To je propust organizatora! Ako su napravili retrospektivu Pule i kroz tu retrospektivu ti imaš 5 puta Ljubišu Samardžića, deset puta Milenu Dravić i oni njih ne predstave ovdje, nego oni ovako incognito dođu i ljudi ih prepoznaju pa pozdrave, a to se ne smije desiti!* (gospodin Andrija, 23.7.2014.). *Lani su svi tuda prolazili (poznati jugoslavenski glumci, op.a.), a ljudi ono ništa - ko da sam prošla ja. Nisu uzbuđeni kao mi prije kada vidiš glumca... joj to je bio događaj!* (gospođa Stanka, 23.7.2014.).

Sumirajući jubilarnu obljetnicu možemo ustanoviti da se (osim manjih propusta) radilo o rekordnom festivalskom izdanju. Umjetnički ravnatelj Zlatko Vidačković tvrdi da se upornim i sustavnim radom, ali i razvitkom svih segmenta Festivala, doprinijelo visokoj posjećenosti Festivala sa zamašnom brojkom od 78 000 gledatelja, koja se samo do prije nekoliko godina činila nemogućom²⁵². Dobra organizacija, brojna publika i bogata hrvatska filmska produkcija su, prema Ravnateljici, "zalag i jamstvo za budućnost Festivala"²⁵³.

²⁵⁰ ANGELESKI, Z. 2013. "Zvijezde Yu kinematografije zaslužile više pažnje". *Glas Istre*, 3.8.2013., URL: <http://www.glasistre.hr/vijesti/kultura/zvijezde-yu-kinematografije-zasluzile-vise-paznje-418597> (posjećeno 26.1.2015.)

²⁵¹ ŽEGARAC, D. "Filmski festival u Puli (1953 – 2013)". *Mediantrop*, URL: <http://www.mediantrop.rankomunitic.org/filmski-festival-u-puli-1953-2013> (posjećeno 27.1.2015.)

²⁵² Umjetnički direktor naglašava da se Festival dokazao kao "najdugovječniji i najposjećeniji festival nacionalnog filma na svijetu te najposjećenije kulturne manifestacije u Hrvatskoj". Sličnog je mišljenja i Joël Chapron (programski savjetnik Festivala u Cannesu) za kojeg je Pulski festival najprestižniji i najveći od svih (nacionalnih festivala, *op.a.*) koje je posjetio. Vidi: *Rekordno izdanje*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/60/rekordno-izdanje/> (posjećeno 27.1.2015.) i MULALIĆ, L. 2013. *Pula je*

Festival se početkom 2014. preustrojava, tako što se ukida funkcija Umjetničkog ravnatelja festivala (koju je punih deset godina obnašao Zlatko Vidačković) i uvodi tročlani Umjetnički savjet²⁵⁴ (kojeg bira ministrica kulture), budući da "se uspostavilo da funkcija umjetničkog ravnatelja više nije dostatna za opseg poslova i razvojne ciljeve samog Festivala"²⁵⁵. Festival se ponovno preimenuje iz *Festivala igranog filma u Puli* u *Pulski filmski festival* "koji sam po sebi u pojedinim segmentima ne ograničava mogućnosti prikazivanja i razvijanja festivala", a novom je ravnateljicom Festivala imenovana Gordana Restović²⁵⁶. Sve bi te promjene trebale pridonijeti jačem pozicioniranju Festivala na europskoj filmskoj festivalskoj sceni²⁵⁷.

Samo nekoliko mjeseci prije početka Festivala, krajem ožujka, odjeknula je u medijima izjava Hrvoja Hribara da bi se Pulski festival trebao obustaviti na neko vrijeme te da se sredstva, koja su inače njemu namijenjena, reinvestiranju u održavanju hrvatske kinematografije. On nije, kako i sam kaže, za ukidanje Festivala, već dovodi u pitanje njegovu isplativost i "financijsku održivost u doba krize"²⁵⁸ te nadodaje da, ako već mora doći do bolnih rezova, "neka boli na stavci reprezentacije i manifestacije, a ne – proizvodnje". Hribar također zaključuje da u Hrvatskoj trenutno postoji previše filmskih festivala - njih 52 (izuzevši Pulu) koja su subvencionirana javnim novcem²⁵⁹. Takve su izjave izazvale pravu lavinu burnih reakcija, najvećim dijelom (pulskih) građana, koji su se pretežito oglasili na

najprestižniji nacionalni filmski festival, URL: <http://pulafilmfestival.hr/pula-je-najprestizniji-nacionalni-filmski-festival/> (posjećeno 29.1.2015.)

²⁵³ ĆURIĆ, M. 2013. "Intervju: Višković Vukić: Zaraženi smo filmom i festivalom". *Novi list*, 23.6.2013., URL: <http://www.novolist.hr/Scena/Film/Viskovic-Vukic-Zarazeni-smo-filmom-i-festivalom> (posjećeno 29.1.2015.)

²⁵⁴ Novoimenovani članovi: Hrvoje Pukšec (predsjednik), Tanja Miličić i Mike Downey. Vidi: "Promjene u Puli: Umjesto Zlatka Vidačkovića festival će voditi Ivana Ivšić, Hrvoje Pukšec i Tanja Miličić". *Jutarnji list*, 13.2.2014., URL: <http://www.jutarnji.hr/imenovani-clanovi-umjetnickog-savjeta-pulskog-filmskog-festivala/1164758/> (posjećeno 30.1.2015.) i *Umjetnički savjet*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/o-ustanovi/umjetnicki-savjet/> (posjećeno 30.1.2015.)

²⁵⁵ VINCEK, B. 2013. "Sprema se preustroj Festivala igranog filma u Puli". *Glas Istre*, 4.12.2013., URL: <http://www.glasistre.hr/vijesti/kultura/sprema-se-preustroj-festivala-igranog-filma-u-puli-432171> (posjećeno 30.1.2015.)

²⁵⁶ Ravnateljici Zdenki Višković Vukić istekao je mandat i otišla je u mirovinu. Vidi: ĆURIĆ, M. 2014. "Uhodanoj manifestaciji ne treba nikakav prorok". *Glas Istre*, 10.7.2014., str.: 39 i *Gordana Restović nova ravnateljica Pula Film Festivala*, URL: <http://www.regionalexpress.hr/site/more/gordana-restovi-nova-ravnateljica-pula-film-festivala-video> (posjećeno 30.1.2015.)

²⁵⁷ *Gordana Restović dolazi na čelo Pulskog filmskog festivala*, URL: <http://www.tportal.hr/showtime/film/326763/Gordana-Restovic-dolazi-na-celo-Pulskog-filmskog-festivala.html> (posjećeno 30.1.2015.). "Naš posao je u stvari vrlo jednostavan za opisati, možda malo teže za ispuniti, a to je pozicionirati pulski filmski festival na međunarodnoj sceni" (izjava Hrvoja Pukšeca, predsjednika Umjetničkog savjeta, na svečanom otvorenju 61. Pule).

²⁵⁸ KOLANOVIĆ, G. 2014. "Loša je ideja o gašenju filmskog festivala u Puli", URL: http://www.tportal.hr/showtime/film/323067/Losa-je-ideja-o-gasenju-filmskog-festivala-u-Puli.html?utm_source=clanci&utm_medium=manual4&utm_campaign=clanci_manual (posjećeno 30.1.2015.)

²⁵⁹ VINCEK, B. 2014. "Arena bez filmskog festivala, novac ide za filmove?". *Glas Istre*, 25.3.2015., URL: http://www.glasistre.hr/vijesti/pula_istra/arena-bez-filmskog-festivala-novac-ide-za-filmove-445237 (posjećeno 30.1.2015.)

lokalnim *online* novinama poput Glasa Istre i Novog lista²⁶⁰. U obranu Festivala stale su i druge poznate i manje poznate filmske ličnosti koje su se složile da je Festival važan hrvatskim filmskim djelatnicima i hrvatskoj kinematografiji čak iako je možda preskup²⁶¹. Reagirao je i pulski gradonačelnik Boris Miletić koji je izjavio da je Pulski festival dio identiteta grada te ima punu podršku Ministarstva kulture²⁶²: "Pula se razvija uz festival jer filmsku kulturu u Puli gajimo više od šest desetljeća i uvijek ćemo braniti naš festival kao dio kulturnog identiteta grada²⁶³. Gospodin Hribar u svojim izjavama kao da ne vidi pozitivan financijski aspekt PFF-a"²⁶⁴. Čelnici pulskog HNS-a tvrde da su film i Arena postale dvije nerazdvojne stvari i da "Pulski filmski festival postoji prvenstveno zbog filma i filmske publike"²⁶⁵.

Službeno otvorenje Festivala započelo je kratkim autoironični igranim filmom *Žir po žir* u režiji Ivana-Gorana Viteza²⁶⁶. Ukratko, u filmu se pojavljuju glumica Lucija Šerbedžija, filmski kritičar Nenad Polimac, redatelj Vinko Brešan i producent Boris T. Matić koji su oteti i prisiljeni sudjelovati na 61. Puli kao članovi žirija; "pokretač akcije" jest Hrvoje Hribar

²⁶⁰ Najzanimljiviji komentari: *E moj Hribaru zajedno sa tvojim istomišljenicima, otkud ti pada napamet takva ideja. Da li uopće znate sto znaci imati Arenu i film.fest. Piše vam jedna žena koja je prisustvovala jako puno puta u ovih 60 god. Zar zaista nemate uvida u kulturu i sto festival znaci, kao i ostale manifestacije. Arena i film festival poznat ja u cijelom svijetu. Probudite se iz zimskoga sna (N.S); Ovo je krajnje nečuveno! Ako ima 52 filmska festivala, zašto se ne bi ukinuo jedan od njih, već se želi oduzeti Puležanima i svima onima koji u srpnju dođu navečer pogledati film i uživati u filmu u veličanstvenoj Areni, atrakciju i manifestaciju koja traje punih 60 godina. Sumnjam da su drugi festivali dugovječniji od pulskog. Sramota i neka si to izbiju iz glave! (M.Č.); Pitam se koliko je od preostalih 52 festivala svjetski poznato i ima ovako dugu i uspješnu tradiciju? Ne damo PFF! Ukinite male i neprofitne festivale [...] (D.K.D). Vidi: VINCEK, B. 2014. "Arena bez filmskog festivala, novac ide za filmove?". *Glas Istre*, 25.3.2015., URL: http://www.glasistre.hr/vijesti/pula_istra/arena-bez-filmskog-festivala-novac-ide-za-filmove-445237 (posjećeno 30.1.2015.). Članak se mogao komentirati putem "Facebook komentara". Budući da su korisnici potpisani imenom i prezimenom, zbog zaštite njihovih podataka potpisani su samo inicijalima.*

²⁶¹ Nenad Polimac tvrdi da se "Hribar u međuvremenu ohladio od zanimanja za Pulu, jer je njegov HAVC nastradao u rebalansu državnog proračuna...". Vidi: KOLANOVIĆ, G. 2014. "Loša je ideja o gašenju filmskog festivala u Puli", URL: http://www.tportal.hr/showtime/film/323067/Losa-je-ideja-o-gasenju-filmskog-festivala-u-Puli.html?utm_source=clanci&utm_medium=manual4&utm_campaign=clanci_manual (posjećeno 30.1.2015.) i POLIMAC, N. 2014. "Zašto je Hribar na čelo Pule postavio irskog producenta Mikea Downeyja?". *Jutarnji list*, 8.4.2014., URL: <http://www.jutarnji.hr/zasto-je-hribar-na-celo-pule-postavio-irskog-producenta-mikea-downeyja-/1180867/> (posjećeno 31.1.2015.)

²⁶² Ministrica Andrea Zlatar Violić je također predsjednica Vijeća Pulskog filmskog festivala. Vidi: *Impressum*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/61-film-festival-in-pula/impressum/> (posjećeno 31.1.2015.)

²⁶³ Privremeni prekid Festivala odrazio bi se i na kulturnoj ponudi grada, budući da je on promotor lokalne zajednice, a – na kraju krajeva – i Hrvatske.

²⁶⁴ VINCEK, B. 2014. "Treba li hrvatskoj kinematografiji nacionalni festival?". *Novi list*, 25.3.2014., URL: <http://www.novolist.hr/Scena/Film/Treba-li-hrvatskoj-kinematografiji-nacionalni-festival> (posjećeno 31.1.2015.)

²⁶⁵ Ibid.

²⁶⁶ Film se može pogledati u cijelosti na YouTube-u: *Žir po žir*, URL: https://www.youtube.com/watch?v=gH2pZnigcxM&list=UUZmt0_cYJnu3hrsQ4_U6Rg (posjećeno 31.1.2015.)

(direktor HAVC-a)²⁶⁷. Osim Brešana, svi se troje opiru takvoj "suludoj" odluci, ali na kraju su primorani pristati. [...] *nema šanse, mene ti to uopće ne zanima. [...] Ne mogu ja biti u žiriju, nije to meni đir, nema šanse. [...] Bit ću u žiriju i podijelit Zlatne Arene bez obzira što će me kolege mrzit. No, imam jedan uvjet...* (Boris T. Matić); *I da hoću – ne mogu. Idem u Suboticu na Palić Film Festival, tamo mi sve plaćaju, imam akreditaciju...* (Nenad Polimac). Jedini koji pristaje jest redatelj Vinko Brešan²⁶⁸ koji ukazuje na časnost bivanja članom pulskog žirija: [...] *Pulski žiri je institucija u kojoj nema mjesta niti osobnim netrpeljivostima niti sitnim političkim afinitetima. Članovi pulskog žirija se rukovode isključivo visokim kriterijima stručnosti. Čast je biti s takvim ljudima. [...] da bi shvatili da sam ozbiljan ja ću sam platiti svoj put do Pule, isto tako ću sam platiti i svoj boravak u Puli...* (Vinko Brešan)²⁶⁹. Filmski uradak završava Hribarovom rečenicom: [...] *Nerado ću to reć, ali bojim se da ćemo morati posegnuti za strancima...*²⁷⁰. Tijekom šezdeset godina postojanja Festivala pulski je žiri često bio na udaru medija i kritičara zbog (i oko) dodijeljenih nagrada²⁷¹, stoga nije ni čudno što stručnjaci često zaziru od tako velike odgovornosti koja im može poljuljati ugled što se vidljivo može iščitati iz izjava protagonista u ironičnom igranom filmu. Gospođa Alvira, dugogodišnja gledateljica Pulskog festivala, smatra da je takva vrsta igranog filma nepotrebna i neprimjerena na svečanom otvorenju: *znate šta se meni nije sviđalo?! Kad se pokazivalo tko će biti žiri – to je meni... znači oni su sami sebi kritizirali film. Tako se festival, mi se čini, ne počinje... Radili su sami sebi antireklamu* (gospođa Alvira, 25.7.2014.).

Organizatori su, bez obzira na smanjeni budžet uspjeli ispuniti i ovu festivalsku godinu radionicama za profesionalce i djecu, novim programima za mlade, koncertima, izložbama te različitim projekcijama na 15 lokacija dokazavši da "dobre ideje i predanost

²⁶⁷ Što je zapravo pomalo čudno i kontradiktorno, s obzirom da je upravo Hribar početkom proljeća izjavio da bi se trebalo, na neko vrijeme, obustaviti Festival, budući da nije (zbog recesije) financijski održiv

²⁶⁸ Na kraju ipak bježi skriveno u inozemstvo

²⁶⁹ Ibid.

²⁷⁰ Aludirajući očito na Mikea Downeyja. Nenad Polimac tvrdi da je takva odluka krajnje neobična "jer su u Puli strance nerado gledali čak i u žiriju nacionalne selekcije (što je posvuda u regiji već uobičajena praksa), a sada su umjetničko vodstvo festivala povjerali Ircu". Vidi: POLIMAC, N. 2014. "Zašto je Hribar na čelo Pule postavio irskog producenta Mikea Downeyja?". *Jutarnji list*, 8.4.2014., URL: <http://www.jutarnji.hr/zasto-je-hribar-na-celo-pule-postavio-irskog-producenta-mikea-downeyja--/1180867/> (posjećeno 5.2.2015.) i *Žir po žir*, URL: https://www.youtube.com/watch?v=gH2pZnigcxM&list=UUZmt0_cYJnu3hrsdQ4_U6Rg (posjećeno 31.1.2015.)

²⁷¹ Mate Ćurić tvrdi da se nakon nacionalnih ključeva sve svelo na "onaj lobističko-interesno-kolegijalni – daj ti meni, vratit ću ja tebi. [...] U Puli se sve zna i svi o svemu govore, ali se sporazumno o svemu šuti!". Vidi: ĆURIĆ, M. 2014. "Post festum 61. Pule: Krenulo s propustom, tako i završilo". *Novi list*, 28.7.2014., URL: <http://www.novolist.hr/Scena/Film/Post-festum-61.-Pule-Krenulo-s-propustom-tako-i-zavrсило?articlesrclink=related> (posjećeno 2.2.2015.)

poslu ne ovise o financijama"²⁷². Naravno, nisu nedostajali ni brojni gosti. "Svjetski mediji već Pulu proglašavaju top destinacijom u filmskom svijetu na ovom području"²⁷³. Održavanje projekcija (istovremeno) na više lokacija ima svoje pozitivne i negativne strane – i dok se s jedne strane Pula pretvara u veliko filmsko platno i svaki je kutak grada u simbiozi s filmom prilagođen svim uzrastima, s druge je strane publika raspršena i nedostaje festivalske kohezije, "raspršivši tako i dojam festivalskih dana na kakve smo navikli"²⁷⁴. *Kada je dobar film u Kinu Valli onda je u isto doba i u Areni. Trebali bi malo to rasporediti. Neka stave na duže vrijeme. Da se može i jedno i drugo pogledati. Ja znam da ne mogu ovdje prikazati sve, ne mogu tu prikazivati dokumentarce, meni je to jasno... i ne može ovdje duže od dva filma, ali onda neka* (Festival, op.a.) *traje duže* (gospođa Sanja, 22.7.2014.).

U Glasu Istre navode da je ovogodišnji Festival (prema mišljenju intervjuiranih Puležana) skromniji od prijašnjih, filmovi depresivniji te da nedostaje poznata gužva ispred Arene: "bilo zbog lošeg vremena (*učestalih kiša, op.a.*), lošije turističke sezone, lošeg marketinga ili zbog skresanog budžeta, nameće se dojam da nešto nedostaje i da su godine prepunih ulica, kada se tražilo mjesto više u Areni, polako ostale iza nas. [...] Ni ispred Arene te u krugu oko sve četiri lokacije projekcija nije bilo one poznate gužve, one kada se od Portarate do Foruma treba dobro pomučiti za prolaz"²⁷⁵. S tom su se izjavom složili gotovo svi kazivači koji za manji broj gledatelja u Areni krive vrijeme, loše i depresivne filmove te općenitu lošu organizaciju. *Prošle godine bili su bolji filmovi - bilo je više komedija, ležernijih tema, ove godine su teške teme dosta [...]. I recesija je puno utjecala, jasno da da, [...] mislim da malo i vrijeme utječe... ovisi kako je sezona [...], a bit će bolje* (gospođa Sonja, 24.7.2014.). *Ove godine imaju neke kikseve, prošle godine je bilo dobro. [...] Nova je direktorica znaš...* (gospođa Sanja, 22.7.2014.). *Ove godine mi je recesijski sve, nepripremljeni su u svemu* (gospođa Katica, 22.7.2014.). *Da recesija se osjeti. Čini mi se da je prošle godine bio rekordni broj snimki* (gospodin Andrija, 23.7.2014.). *[...] Možda i zbog vremena, vlažno je, kiša. Obično stariji ljudi dođu, nema baš mladih puno u Areni* (gospođa Stanka, 23.7.2014.). *Ove godine je za ne vjerovat... evo ovako! Okreneš se poslije drugog filma, možeš ljude nabrojati koliko ih ima. [...] Nije zbog vremena* (kiše, op.a.). *Ljudi* (op.a.)

²⁷² NJEGIĆ, M. 2014. "Festival neće biti Pula od karata". *Slobodna Dalmacija*, 5.7.2014., URL: <http://pulafilmfestival.hr/ea/wp-content/uploads/2013/07/Slobodna-Dalmacija-05.07.-HRVOJE-PUKSEC-INTERVJU.pdf> (posjećeno 4.2.2015.)

²⁷³ ČURIĆ, M. 2014. "Uhodanoj manifestaciji ne treba nikakav prorok". *Glas Istre*, 10.7.2014., str.: 39

²⁷⁴ SOFTIĆ, N. 2014. "Puljani o PFF-u: Malo skromniji, no svejedno dobar". *Glas Istre*, URL: http://www.glasistre.hr/multimedija/pula_istra/puljani-o-pff-u-malo-skromniji-no-svejedno-dobar-461231 (posjećeno 1.2.2015.)

²⁷⁵ Ibid.

jednostavno nemaju interes, kažu da filmovi nisu dobri: ili to čuju, ili čitaju ili gledaju negdje na te kompjutere... (gospođa Neda, 25.7.2014.). *Nekako ove godine ima manje ljudi, možda malo radi vremena, ja znam kad smo išli mi van poslije prvog filma, već je puno manje* (ljudi, op.a.) *dolazilo* (na drugu projekciju, op.a.). *Da li su ti drugi filmovi malo lošiji ove godine ili su već bili* (u kinu, op.a.) ... (gospođa Željka, 21.7.2014.).

Dok je 1990-ih bila vidljiva ideološka jednoobraznost, koja je bila prožeta nacionalizmom, i zastoj filmske produkcije, 2000-e su donijele širi raspon tema i veću slobodu izražavanja što je vidljivo ne samo u kinematografiji, već i u koncepciji i reorganizaciji Festivala²⁷⁶. Smatram da se - osim kvalitetnijim filmovima, mnoštvu programa i inozemnim autorima – (starijim) gledateljima vratilo povjerenje u Festival i ponovnim dolascima (i podrškom) Predsjednika jer se ipak na taj način potvrdila veličina i važnost same manifestacije. Međutim, bez obzira na vidljivu kvalitetu filmova, ono što i dalje ostaje isto su filmovi ratne tematike iako manje ideološki obojeni.

2.10. Kratak rezime

Pulski filmski festival u svojim je šest desetljeća postojanja mijenjao imena i režime, doživio svoje zlatno doba, ali i dotaknuo dno, pretrpio nekoliko reorganizacija, ali je uvijek ostao, kako ga je jednom prilikom nazivao Martin Bizjak, "radni sastanak stvaralaca" (Munitić 1978:238), društveni forum i mjesto u kojem se publika upoznaje s godišnjom (nacionalnom) filmskom proizvodnjom²⁷⁷. "Pula je na određeni način jako jednostavan festival. Što se u zemlji proizvede, to treba biti prikazano. Nema tu velike selekcije. [...] Uloga Pule mora biti upozoravanje publike na filmove koji imaju umjetničku vrijednost i taj se efekt treba osjetiti u kinodvoranama"²⁷⁸.

Sagledamo li Pulski festival sa sociološkog, kulturološkog i umjetničkog aspekta možemo ustanoviti da je s razlogom prozvan fenomenom, "cirkusom, parodom i festivalskim

²⁷⁶ Koji je "prerastao" zidine Arene i proširio se na cijeli grad, ali i ostatak Istre (npr. putem solarnog kina)

²⁷⁷ Rajko Grlić napominje da je u Jugoslaviji Pulski festival imao veliki utjecaj na sudbinu filmova u kinima i stoga su "borbe za nagrade, koje su imale vrlo određenu trgovačku vrijednost, bile puno veće i žešće" no što su to danas. Vidi: *Pulski razgovori: Rajko Grlić*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/pulski-razgovori-rajko-grlic/> (posjećeno 4.2.2015.)

²⁷⁸ ZAJOVIĆ, M. 2014. "Što nam donosi nova struktura nacionalnog festivala?". *Večernji list*, 14.7.2014., URL: <http://www.vecernji.hr/film/sto-nam-donosi-nova-struktura-nacionalnog-festivala-950369> (posjećeno 4.2.2015.)

ruletom" (Munitić 1973:5,11) koji je znatno utjecao na jugoslavensku, ali i hrvatsku kinematografiju. Ne smijemo zaboraviti ni njegov pozitivan utjecaj na kulturni i društveni život grada Pule – industrijskog grada koji je tijekom prvih festivalskih godina bio u derutnom stanju da bi se kasnije pretvorio u pravo turističko središte. Jedinstvenost i atipičnost Festivala jest također u tome što je, bar u jugoslavensko doba, pokušao "združiti elitizam i populizam; to je u Cannesu, koji još njeguje rituale 'smoking'- projekcija nezamislivo" (Rubeša 2003:69). Notu glamura donijeli su brojne inozemne filmske zvijezde²⁷⁹ poput Elizabeth Taylor, Sophie Loren, Richarda Burtona i drugih, što je, za ono vrijeme, bilo neuobičajeno za jednu komunističku zemlju. Stoga je netko s razlogom davno rekao "Ne gledajte filmove, obratite pažnju na prisutne ukoliko želite dokučiti istinu!" (Munitić 1973:10).

Od samih je početaka na Pulskom filmskom festivalu prisutna isprepletenost filma i politike, što je uočljivo već tijekom Prve revije u Areni 1954. godine. Naime, nakon odlaska talijanske vlasti (kada je Pula službeno pripala Jugoslaviji) Festival je označio prvu kulturnu i jugoslavensku manifestaciju na ovome tlu, a to je na neki način bila potvrda da je Jugoslavija prihvatila "talijansku Istru" ne samo u političkom smislu, već i kulturnom. Razrušena Pula postala je simbol dometa, ali i spona između istoka (komunizam) i zapada (kapitalizam). Utjecaj politike bio je vidljiv i kroz – ne uvijek pravedne - ocjene žirija čije su odluke ovisile o političkom ozračju u zemlji. Naime, njihovim se ocjenama često manipuliralo zato što je "bilo kakvo" priznanje na Festivalu za sobom privlačilo druga financiranja, stoga je bilo važno da se podijeli barem po jedna nagrada svim republičkim središtima. No, ova nas javna tajna i "republički pritisci" ne bi trebali skroz odvratiti od čestitosti i objektivnosti žirija, jer ako je vjerovati Dejanu Kosanoviću, Festival se doista trudio nagrađivati najbolja filmska ostvarenja (Kosanović 2013:14).

Važno je mjesto u povijesti Pulskog filmskog Festivala imalo i otočje Brijuni: "Nacionalni park Brijuni imao je značajnu ulogu u životu i razvoju Festivala"²⁸⁰, naime Tito je tijekom Festivala uvijek gledao filmove dan ranije i davao svoj sud, koji je ponekada presudio pri dodijeli nagrada. "Glavni špijun i doušnik je bio čovjek koji je bio kinooperater na Brionima. E taj Leka, on je bio za nas Tito. On je bio za nas spona *Tito-film-i-mi* koji čekamo da čujemo šta je rekao Tito o filmu o glumcima o svemu [...] kada bi se preneso Puli glas da

²⁷⁹ Gosti predsjednika Joispa Broza Tita, "koji je Pulu pretvorio u svoj privatni festival, kao što je i cijela država bila njegova privatna država" (Rubeša 2003:69).

²⁸⁰ *Filmske večeri na Brijunima*, URL: <http://arhiv.pulafilmfestival.hr/ea/filmske-veceri-na-brijunima/> (posjećeno 31.8.2015.)

je Tito rekao Bata je najbolji glumac u filmu, onda je Bata dobio nagradu²⁸¹. Josip Broz Tito je pozivao na Brijune razne filmske delegacije i najpoznatije/najuspješnije jugoslavenske i inozemne glumce s kojima je pričao o stanju u kinematografiji²⁸². Domaćim je glumcima i redateljima to bila velika prilika i čast jer su na taj način dobivali podršku za svoje stavove i buduće filmske projekte, kao npr. Veljko Bulajić za film *Bitka na Neretvi*. Budući da su Brijuni imali važnu ulogu u festivalskoj povijesti, 2013. godine počinju se opet održavati filmske večeri, a prikazivali su se nagrađeni hrvatski suvremeni filmovi²⁸³.

Slika 14: Josip Broz Tito s domaćim glumcima na Brijunima.

U Jugoslaviji je film bio od izuzetne važnosti jer je zbog lakoće prijenosa ideja korišten u političke i propagandne svrhe tako što se (jednostavnim) filmskim pričama prenosilo nove socijalističke vrijednosti narodu, koji se često identificirao s likovima i tako nesvjesno upijao skrivene ideološke poruke. Jean- Luc Comolli i Jean Paul Narboni smatraju da je svaki film politički (određuje ga ideologija koja ga proizvodi), ali i "umirujući" jer ne postoji razlika između svakodnevne ideologije koja se nameće građanima i *one* prikazane na filmskom platnu (Comolli, Narboni 1977:98-99). Vlast je propagandnim filmom (u Jugoslaviji, a kasnije i u Hrvatskoj) nastojala opravdati i štititi svoje interese tako što je istovremeno mijenjala i utjecala na društvene predodžbe gledatelja: "oni možda ne mogu reći ljudima što misliti, ali posve djelotvorno utječu na to o čemu će ljudi misliti" (van Dijk 2006:326). U poratnom vremenu izoštravala se stroga politička ideologija koja se služila

²⁸¹ Dokumentarni film *Cinema Komunisto* (2010., M. Turajlić), 1:00:51 – 1:01:15 min

²⁸² Dokumentarni film *Cinema Komunisto* (2010., M. Tu Turajlić), 1:02:26 min

²⁸³ *Filmske večeri na Brijunima*, URL: <http://arhiv.pulafilmfestival.hr/ea/filmske-veceri-na-brijunima/> (posjećeno 31.8.2015.)

ratnim (partizanskim) filmovima ne bi li osnažila kulturni i nacionalni identitet, socijalističke/hrvatske vrijednosti i pojačala predrasude prema neprijatelju (u Jugoslaviji: Nijemcima i njihovim saveznicima, u Hrvatskoj: Srbima i komunistima). Za razliku od Hrvatske u 1990-ima, Jugoslavija je puno više ulagala u filmsku industriju i na taj način stekla veliku popularnost u inozemstvu ne samo novim umjetničkim i društveno-kritičkim pravcima, već i snimanjem skupih ratnih spektakala poput *Bitke na Neretvi* i *Sutjeske*, koji su popularizirali partizanske borbe (tj. NOB kao kolijevku socijalističke ideologije), Josipa Broza Tita kao vođu i ujedno bili dobar turistički marketing zemlji²⁸⁴.

U Hrvatskoj se početkom 1990-ih počelo ponovno koristiti propagandni film ne bi li se manipulirale, formirale i opravdale nove povijesne, društvene i političke istine vezane za Vukovar, ali i ojačala vlast HDZ-a. Međutim, zbog nedostataka novaca, loše infrastrukture i nezainteresiranosti državnog vrha, hrvatska kinematografija ostaje prepuštena samoj sebi, a depresivni ratni, politički i vjerski obojeni filmovi postaju odbojni kritičarima i publici. Nepovjerenje prema domaćem filmu vidno se osjetilo i u praznoj Areni te dovelo u pitanje budućnost Festivala.

Situacija se mijenja na bolje početkom 2000-ih kada na snagu stupa liberalnija politička stranka čije je politika pozitivno utjecala na hrvatski film kao i odstupanje Antuna Vrdoljaka iz Festivalskog vijeća Pulskog festivala. Zahvaljujući većoj kvaliteti, hrvatski filmovi bivaju sve prisutniji na inozemnim festivalima, a njihov uspjeh počinje buditi znatiželju i kod domaće publike koja se ponovno vraća u Arenu. Ono što je za hrvatski film HAVC (koji se bavi financiranjem, promocijom, poticanjem proizvodnje filmova itd²⁸⁵), to je za Pulski festival JU Pula Film Festival (koja priprema Festival, organizira popratne programe i razne filmske manifestacije i sl.); obje su ustanove na svoj način pridonijele filmskoj industriji i pomogle da se reorganizira i pospješi kako proizvodnja i financiranje filmova tako i njegova prezentacija u Areni. Rezultat toga jest veći i kvalitetniji broj proizvedenih filmova, veća festivalska posjećenost i zanimanje za hrvatski film.

²⁸⁴ Vidi: *Tito i Brioni (2. deo): Kako je Ljubiša Samardžić prekršio protokol! (1987)*, URL: <http://www.yugopapir.com/2013/08/tito-i-brioni-2-deo-kako-je-ljubisa.html> (posjećeno 31.8.2015.)

²⁸⁵ Vidi: *HAVC*, URL: <http://www.havc.hr/> (posjećeno 31.8.2015.)

3. PULSKA PUBLIKA

*Nigdje toliko filmoljubaca na tako malom prostoru. Ono što svaki Puljanin doživi kao dio svog najranijeg djetinjstva, nakon što nauči plivati, jest gledati, voljeti i živjeti filmove*²⁸⁶.

Ljubav Puljana prema *sedmoj umjetnosti* seže još s početka 20. stoljeća kada se u gradu počela njegovati kultura odlaska u kino, koja se posljednjih 60 godina prenijela i na Arenu u kojoj se "stvara ritual sudjelovanja u projekciji filmova"²⁸⁷. Masovnost pulske publike²⁸⁸ već na *Prvoj reviji domaćih filmova u Areni* 1954. iznenadila je kako organizatore tako i ostale skeptike te ubrzo postala fenomen i zaštitni znak Festivala do danas.

Pulsku je publiku prvi put analizirao Ivo Škrabalo još davne 1958. godine za *Filmsku kulturu* ne bi li razaznao što utječe na njihovo ocjenjivanje filmova²⁸⁹. Na osnovi dvanaest provedenih festivalskih večeri u Areni, autor zaključuje da se "prava"²⁹⁰ publika sastoji od *civilnog* i *vojnog* dijela te da zajedno predstavljaju *masovnu* publiku – onu publiku koja se ne ustručava pokazati svoje emocije i koja reagira prije svega instinktivno. "Pljesak je uvijek mnogo intenzivniji u polukrugu rimskih tribina, nego u novinarskim ložama i na numeriranim sjedalima između njih i ekrana, gdje zviždanja uopće nema, a pljesak je mlak i nikakav" (Škrabalo 1958:24). Osjećaj odgovornosti zbog aplauza i zvižduka bio je smanjen zbog povećane anonimnosti u masovnoj publici (ibid.,26). *Vojni dio publike* sastojao se od pripadnika armije i mornarice, "sve redom mladići od 20 do 23 ili 24 godine, [...] a u nacionalnom su pogledu predstavljali sve narode Jugoslavije"; njihovo je obrazovanje bilo u skladu s prosjekom tadašnje mladeži. Tadašnju je atmosferu jedna kazivačica opisala ovim riječima: *Prije nije bilo ništa besplatno, sve se plaćalo, ali Arena je bila puna i prepuna i meni je onda ostalo u sjećanju jako lijepo jer uvijek je dolazila vojska, a čuj do 1990-ih. Stvar*

²⁸⁶ *Nagrada Marijan Rotar publici*, URL: <http://arhiv.pulafilmfestival.hr/57/hr/index.php?p=detail&article=878> (posjećeno 6.3.2015.)

²⁸⁷ JAKOVČIĆ, I. 2011. "Uvodna riječ župana Istarske županije". *Katalog 58. Festivala igranog filma u Puli*, str. 8, URL: http://arhiv.pulafilmfestival.hr/katalog2011/katalog_A.pdf (posjećeno 8.2.2015.)

²⁸⁸ 37 000 gledatelja! Što je impozantan broj, ako uzmemo u obzir da su se prikazivali domaći filmovi. Godinu dana ranije (1953.) na *Reviji stranih filmova* prisustvovalo je 50 000 gledatelja. Vidi: *Kronologija festivala*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/61-film-festival-in-pula/povijest/> (posjećeno 30.11.2014.)

²⁸⁹ "[...] tek kada pokušamo sociološki i psihološki odrediti njihov lik i karakteristike, - tek tada možemo korisno raspravljati o njihovim ocjenama" (Škrabalo 1958:24).

²⁹⁰ Škrabalo tvrdi da se u Areni nalaze tri sloja publike, odnosno oni sa stalnim ulaznicama koji čine manjinu (novinari, filmski djelatnici...) i koje izostavlja iz analize te civilni i vojni dio koji prema njegovom mišljenju predstavljaju prosječne ljude i stoga "pravu publiku" (Škrabalo 1958:24).

je bila u tome što je to bilo zgodno jer je dolazila mornarica i cijeli prvi-drugi red su bili mornari, a oni su imali lijepu uniformu sa bijelim kapama, to je bilo tako zgodno vidjeti (gospođa Željka, 21.7.2014.). Građani Pule predstavljali su *civilnu publiku*, koja reprezentira grad²⁹¹ i sve slojeve društva. Njihov su ukus²⁹² i naobrazba bili prosječni, "bez stručnog filmskog znanja, ali s velikim interesom za film" (ibid.,24-25). Škrabalo napominje da se fenomen pulske publike ne bi smio promatrati isključivo tijekom projekcija, već i nekoliko sati ranije "kada hiljade ljudi dolazi i po žarkom suncu sjedaju na amfiteatralne tribine" ne bi li zauzeli najbolju poziciju (ibid.,27). Upravo je to višesatno čekanje u Areni²⁹³ zagrijavalo atmosferu, ali i utjecalo na kasniji odnos prema programu (ibid.). Istinitost ove tvrdnje potkrijepile su i tri kazivačice koje su i same dolazile nekoliko sati uoči projekcije čak iako su neke od njih živjele u blizini Arene. *Onda je još moj sin bio mali, tako da '54./'55./'56. smo počeli dok su bili malecki... tamo gore smo išli na stepenice, u 5.30h bi bili došli popodne... i da odnesemo nešto da mogu oni sjesti i da mogu se odmoriti. [...] Ali uvijek je bilo uvijek puno, kažem vam, u 5.30h smo već dolazili. Ja sam stanovala tu poviše Robne kuće, tamo smo imali stan... tako da smo bili blizu, ali u 5.30h smo već bili tu* (gospođa Neda, 25.7.2014.). *Onda smo išli, nosili dekice, sjedili gore punu boršu²⁹⁴ za jesti, za piti... i kada sve to pojedemo i popimo idemo kući. Onda su po 3 filma znala biti. Mislim da su filmovi tada ranije počinjali (prije 21.30h, op.a.)* (gospođa Stanka, 23.7.2014.). *Meni je tu uvijek izvanredno... Ranijih godina [...] bilo je lijepo sjediti u rimskoj Areni pol sata-sat vremena prije početka filma... to je uvijek ugodna* (gospođa Željka, 21.7.2014.). "Taj osjećaj da ste okruženi tolikim brojem ljudi, da je toplo i ugodno [...]. Svatko ima svoju zabavu dok film ne počne i onda se svi lijepo ujedine i koncentriraju oko tog ekrana, ta atmosfera je onda zapravo jedinstvena" (Igor Galo, glumac)²⁹⁵.

²⁹¹ Koju sačinjavaju službenici, radnička klasa, domaćice, djeca itd. (ibid.,25)

²⁹² Koji se razvijao višegodišnjim gledanjem stranih i domaćih filmova

²⁹³ Uz glazbu, druženja, upoznavanja, časkanja

²⁹⁴ Hrvatski: Torba

²⁹⁵ VIDEO: 1. Festivalna kronika, URL: https://www.youtube.com/watch?v=_OzJ8pIuy1E (posjećeno 23.2.2015.)

Slika 15: Publika u Areni tijekom Jugoslavenskog festivala igranog filma.

Ukratko, pulska je publika "zainteresirana, aktivna, bučna, temperamentna, masovna", ali nikada indiferentna prema prikazanim filmovima (Škrabalo 1958:23). "Od frenetičnog aplauza, koji se Arenom prelama gotovo neizmjernom silinom, do nemilosrdnih laguma zvižduka, od ekstaze oduševljenja, do masovne psihoze negiranja" (Munitić 1978:7). Posebnost publike nije prošla nezapaženo ni od strane festivalskih gostiju koji su svake večeri iznova ostajali iznenađeni velikim brojem gledatelja koji dolaze u Arenu zato što vole filmove za razliku od publike s drugih festivala "frivolne i nezainteresirane koju više interesira monderna strana festivala"²⁹⁶ (Munitić 1978:59). Međutim, bilo je i onih koji su smatrali da je takva vrsta publike opasna za kinematografiju upravo zbog njenih grubih i efemernih reakcija (ibid.). "Popularnost glumaca i redatelja često je ovisila o njezinim ovacijama i zvižducima u Areni"²⁹⁷, a umjesto klasičnih rajčica letjelo je i kamenje (!)²⁹⁸. Jer festival traži festivalsku

²⁹⁶ Neki su moji sugovornici potvrdili upravo suprotno: ono što se dešavalo u Areni ponekada je bilo puno važnije od samih filmova

²⁹⁷ Povodom jubilarnog 60. Festivala, srpski glumac Ljubiša Samardžić je u intervju za *Glas Istre* priznao da su mu ovacije od strane publike pomogle da ga uoče redatelji i da ponude zanimljivije uloge. "Ništa ne znači šest Zlatnih Arena u odnosu na ono kako me publika ispraćivala iz Arene. Već prvom pojavom s tri-četiri filma [...] ispratili su me onako kako sam zaista nisam očekivao. Ti aplauzi su mi dozvolili da postanem neka ličnost...". Vidi: ANGELESKI, Z. 2013. "Samardžić: U svaku sam ulogu uložio i dušu i srce". *Glas Istre*, 22.7.2013., URL: <http://www.glasistre.hr/vijesti/kultura/samardzic-u-svaku-sam-ulogu-ulozio-i-dusu-i-srce-416981> (posjećeno 22.2.2015.). O pulskoj publici sve riječi hvale ima i glumica Milena Dravić koja je prvi put došla u Arenu 1959. godine kao dio ekipe filma *Vrata ostaju otvorena* (u kojoj je imala glavnu ulogu). "Doživjeli smo kao ekipa ovacije publike. Nas su bukvalno nosili na rukama kroz Arenu. Kidali su nam za uspomenu djeliće odjeće, kao što to rade Rolling Stonesima!". Vidi: ANGELESKI, Z. 2013. "U Areni su nam kidali odjeću kao Stonesima!".

publiku, pa makar se u njoj znalo naći i 'nekoliko tisuća mornara' kako to navodi u svojim impresijama duhoviti Zvonimir Berković²⁹⁹, koji smatra da je pulska publika najgora na svijetu" (Rubeša 2003:70). Jedna je sugovornica napomenula da danas takvih reakcija nema, bar ne u onoj mjeri kao nekada i da je publika suzdržanija. *Dobro da si me podsjetila* (za karakterističnost nekadašnje pulske publike, op.a.), *danas nema toga k'o prije. Tokom filma bude tišina, napetost, prati se... rijetko kad je netko neugodan, al se znalo ranije, govorim ranije prije 1990-ih kada je bio Jugoslavenski filmski festival, puno se pljeskalo tokom filma, ako je bio neki akcijski, ako je nešto zanimljivo, ali isto tako ako je bilo nešto da nije štimalo ili ako je netko smatrao da nije neki glumac kako treba onda se zviždalo. To se zviždalo kao kritika, a kada su predstavljali glumce onda su bili veliki aplauzi, a i nije bilo tako siromašno... danas cvijeća nema. Uvijek je bio veliki pljesak tokom predstave kada je trebalo, [...] to zviždanje je bilo malo... tako ako su bile neke sexy scene, koje su bile daleko manje i manje uobičajene. Bila su dva reda vojske i onda kada bi netko zazviždio- zviždali su svi čisto to je bilo za gušt. Tako da ti osjećaji su se pokazivali više, ali možda i zato jer je uvijek bila Arena dupke puna...* (gospođa Željka, 21.7.2014.).

Sposobnost ocjenjivanja publike često se dovodila u pitanje³⁰⁰ upravo zbog njenog oskudnog poznavanja vizualne i filmske kulture, no bilo je slučajeva kada se njihovo mišljenje i ocjenjivanje poklapalo s onim filmske kritike i žirija (Kosanović 2013:15). Srpski filmski teoretičar i povjesničar Vladimir Petrić smatra da je najčešće do preklapanja ocjena dolazilo isključivo zato što je film posjedovao "i one spoljašnje atraktivne elemente, koji, opet, ne predstavljaju njegovu suštinsku umetničku vrednost" (Petrić 1958:10), a koje publika voli. No, bivša ravnateljica Festivala Zdenka Višković-Vukić suprotnog je mišljenja i tvrdi da su se Puljani u više navrata dokazali kao "publika visokog filmskog senzibiliteta i začudne intuicije"³⁰¹. Prema sjećanjima jedne gledateljice, u ono je doba³⁰² žiri publike bio veoma važan, a gledatelji su čekali u ogromnim redovima ne bi li učestvovali u ocjenjivanju filmova;

Glas Istre, 23.7.2013., URL: <http://www.glasistre.hr/vijesti/kultura/u-areni-su-nam-kidali-odjecu-kao-stonesima-417163> (posjećeno 22.2.2015.).

²⁹⁸ Redatelj Vatroslav Mimica bio je pogođen kamenom u Areni nakon prikazivanja filma *Kaja, ubit ću te!* (1967.). Vidi: HORTON, A. J. *A spirit in the air: modernist director Vatroslav Mimica talks to Kinoeye about his career*, URL: <http://www.kinoeye.org/01/05/horton05.php> (posjećeno 13.2.2015.).

²⁹⁹ Zvonimir Berković (1928.- 2009.) bio je hrvatski dramaturg, scenarist, filmski redatelj i publicist. Vidi: "Zvonimir Berković". *Wikipedia*, URL: http://hr.wikipedia.org/wiki/Zvonimir_Berković (posjećeno 12.2.2015.). Razloge brojnih mornara u Areni djelomično je objašnjeno u dokumentarnom filmu *Cinema Komunisto* (2010., Mila Turajlić). Naime, ako se ne bi prodalo dovoljno karata za Arenu, onda se dovodilo "dvije-tri hiljade mornara u bijelim uniformama s kapama" koji su aplaudirali i stvarali atmosferu (59:25min).

³⁰⁰ i podcjenjivala

³⁰¹ *Festivalske novine 55. Festivala igranog filma u Puli, 19.7. 2008., broj 1*

³⁰² Dakle, tijekom Jugoslavije

to je njima predstavljalo zadovoljstvo, ali i neku vrstu moralne dužnosti. *Žiri publike je bio uvijek jako važan - svi su glasali. Sada ja imam propusnicu pa ne možeš, je l' tako? Tako da je bilo puno, čekalo se u fili*³⁰³ - nije bilo da ću ja gledati film pa da neću dati svoju ocjenu (gospođa Željka, 21.7.2014.). Glumac Igor Galo tvrdi da je za mnoge glumce i redatelje Pula predstavljala mjerilo umjetničke vrijednosti te diktirala brzinu proizvodnje filmova. "Obično se govorilo ono šta publika u Puli... znači ono šta Pula kaže za nekakav domaći film onda je to apsolutna vrijednost. Mnoge moje kolege su strepili što će publika u Puli reći na tom prvom kontaktu filma koji obično nitko nije gledao dok Arena nije gledala i onda je naravno tu bilo ono presudno – hoće li dignuti palac gore ta Arena ili će nas oboriti dole"³⁰⁴. S tom se izjavom složio i filmski kritičar Mate Ćurić koji, uz to, napominje da se pulsku publiku ne smije podcjenjivati, budući da ona godinama njeguje "taj nekakav" odnos prema filmu i da je to dio "generacijske potrebe da se nešto nauči, da se nešto spozna"³⁰⁵.

Slika 16: Publika u Areni i na Kaštelu 2013. godine.

Svojim je (masovnim) dolascima u Arenu publika u više navrata pokazala potrebu za (domaćim) filmom i na taj način podržala Festival čak i u kriznim godinama. Time se složila i ministrica kulture Andrea Zlatar Violić koja je na otvorenju 61. Pule je naglasila da je Pulski filmski festival prije svega "festival filmske publike, umjetnosti i zanata"³⁰⁶. Publici je,

³⁰³ *reg., red*

³⁰⁴ VIDEO: 1. Festivalna kronika, URL: https://www.youtube.com/watch?v=_OzJ8pIuy1E (posjećeno 23.2.2015.)

³⁰⁵ Ibid.

³⁰⁶ Govor ministrice kulture na svečanom otvorenju Pulskog filmskog festivala u Areni 19.7.2014.

zahvaljujući potpori i doprinosu Festivalu, 2010. godine uručena - sedmu godinu za redom - nagrada Marijan Rotar, a preuzela ju je Rozana Obradović, koja tvrdi da nije dosad propustila ni jedan Festival. "No, nisam bila tek puki gledatelj nego sam prisustvovala i svim popratnim događanjima, pa sam nekako postala i zaštitnim znakom nekadašnjih koktel zabava. Dok je djelovao žiri publike, bila sam njegova stalna članica"³⁰⁷.

Kazivači su se tijekom razgovora sa mnom prisjetili nekadašnje festivalske atmosfere u gradu³⁰⁸ i Areni te je usporedili s današnjom. Svi su se složili da je nekada atmosfera u Areni bila puno svečanija, glamuroznija i da je Festival bio gradski "praznik" i da danas toga nema u takvoj mjeri. *Nekad kada se otvarao film - to je bila fešta grada. Ne samo grada - od Pazina doli; cijela Istra je živila od toga. Ali živjela je sa onim entuzijazmom, živila je: "Gremo u Arenu!" [...] Nekako je (danas, op.a.) sve šutke, i grad je miran, nekad se to reklamiralo, nekad se to znalo, a gle sad! Ovdje dole nema ljudi! Bilo je dobro, vjeruj mi... bilo je dobro! Kada je bila Arena to je bila fešta (gospodin Vladimir, 24.7.2014.). To je bila fešta! (gospođa Neda, 25.7.2014.). To je bio veliki praznik... ali sada ne može to biti jer je druga atmosfera, drugačiji život. Šta sad: imate mobitele, imate kompjutere, koga sad to više zanima?! [...] Nekada je to nešto značilo da ideš u Arenu... ne može svaki ići u Arenu*³⁰⁹ (gospođa Alvira, 25.7.2014.). Kazivači također naglašavaju da se nekada dolazilo u Arenu i s namjerom da se vidi Josipa Broza Tita, predsjednika i pokrovitelja Festivala. *Prije smo svi dolazili i čekali kada će doć drug Tito (gospodin Andrija, 23.7.2014.).* Jedna je kazivačica skrenula pozornost i na činjenicu da se danas Festivalu ne pridaje onolika velika važnost kao i nekada, a ona to djelomično vidi u "pasivnom" dočeku bivšeg predsjednika Ive Josipovića čiji je dolazak u Areni usporedila s onim Josipa Broza Tita. Ovog se puta ne bih u potpunosti složila s mojom sugovornicom, iz razloga što se ondašnja i današnja društveno-politička situacija uvelike razlikuju kao i prijem predsjednika. Festivalu se nakon mnogih preinaka i dalje pridaje velika važnost s kulturnog stajališta, naročito zadnjih godina, budući da ga podržavaju i podupiru vladajuća politika i Ministarstvo kulture. Smatram da dolasci (svjetski) poznatih glumaca i zvučnih imena nisu jedini koji pridonose mjerilu važnosti (i vrijednosti) Festivala, već i kvaliteta filmova te ispunjeno gledalište.

³⁰⁷ Rozana Obradović za *Festivalske novine* 57. Festivala igranog filma u Puli, 25.7.2010., broj 9

³⁰⁸ Tijekom Jugoslavije

³⁰⁹ Glumica Marija Kohn, dobitnica nagrade Fabijan Šovagović 2011.godine: "Za nas je tada Pula bila nedostižna – to je nama bio high society". Vidi: *Festivalske novine* 58. Filmskog festivala u Puli, 18.7.2011, br.3

Alvira: [...] *Recimo kad je sad Josipović došao, maltene se nije ni znalo da on dolazi. Kad je ovaj (Tito, op.a.) dolazio iznutra su napravili takvu atmosferu da se znalo "sad – On – dolazi", pa su svi skrenuli pozornost na njega, a sad...*

Neda: *A sad nismo ni vidjeli... Svejedno nam je. Evo tu je prošao (pokazuje, op.a.), malo smo čuli neki žamor...*

Alvira: *A tu su se svi skomešali pa sad evo ono znaš "atmosfera – sad – On - dolazi", a tu otraga su svi čekali kad će on doći*

Neda: *Svi smo se (nekada, op.a.) digli pa aplaudirali (Tito, op.a.) (gospođe Alvira i Nada, 25.7.2014.)*

Pripadnici starije generacije ispitanih gledatelja tvrde da su nekada³¹⁰ gledatelji bili ushićeniji, svečanije i elegantnije obučeni te se veselili upoznavanju glumačkih zvijezda koje su tada rado dijelile autograme i(li) popričale s gledateljima. Dvije su kazivačice spomenule da je njima to sređivanje i pokazivanje u Areni bilo ponekada važnije od samih filmova – njima je to predstavljalo jedinstveni doživljaj i zabavu, ali i priliku da se i same osjećaju "zvijezdama" i dio "high societyja". *Onda sam išla s prijateljicama i bilo je jako hladno, ali mi smo se dotjerivali, nismo tako hodali k'o sada. Ja sam išla, da ne rečen, u večernjoj haljini [...]. Ja se sjećam da sam se jedne godine lijepo sredila, lijepu dugu crnu haljinu, suknju zapravo... (gospođa Alvira, 25.7.2014.).* Rozana Obradović³¹¹ tvrdi da je veliku pažnju pridavala odjeći i bila pomno dotjerana svake festivalske večeri. "Kako se odjenuti za Arenu, bilo je pitanje života i smrti, stoga sam prije Festivala jurila u Trst u veliku kupovinu jer sam željela zablistati. [...] Visoke su potpetice i duboki dekoltei bili obavezni, a nosile su se i mini-suknje. Imperativ je bila elegancija s dozom glamura. No, nije bilo uzalud; fotoaparati su škljocali odasvud. Jednom sam se, iako nisam glumica, pojavila na naslovnici beogradske Duge, potpisana kao najveća zvijezda Festivala. Na ovogodišnjem mi je otvaranju Festivala³¹² zapelo za oko da su pripadnice ljepšeg spola uistinu dotjerane, uglavnom u finim ljetnim haljinama s pokojim komadom nakita"³¹³. Svoje su doživljaje i sjećanja o glamuru i filmskim zvijezdama progovorile i druge kazivačice, sljedećim riječima: *Ja dolazim ovdje već 42 godine. Nekad je bilo, znaš šta, više onako... da vidiš glumca, da ti da autogram ili intervju... meni čak ona šta je u sapunicama glumila mi je jednom na salvetu (se potpisala, op.a.)*

³¹⁰ 1970-ih, 1980-ih

³¹¹ dobitnica nagrade Marijan Rotar u ime publike

³¹² 2010. godine, op.a

³¹³ Rozana Obradović za *Festivalske novine* 57. Festivala igranog filma u Puli, 25.7.2010., broj 9

(gospođa Sonja, 24.7.2014.). *Kad smo bili mlađi, bilo je jako uobičajeno malo počekati ispred Arene ili tu iza pozornice glumce ili do Riviere za autogram ili za popričati. Netko se čak volio slikati, jer uglavnom su oni dijelili svoje slike, to je bilo zanimljivo jer si upoznao sve glumce koji, danas nekih niti nema više, koji su onda bili vrhunski glumci i šta ja znam... malo bolji nego šta su to možda danas, nekako bili su malo više zvijezde. Nekako su bili i prepoznatljiviji, ono... ja ne znam, ja mislim da čak današnje glumce ja poznam kojeg više, nego ovi mladi [...]. A onda smo one glumce svi znali po imenu po prezimenu, šta oblači, neko je bio simpatičan, neko antipatičan, mogao si pristupiti... danas ih ne poznam(o), možda ih ima previše...* (gospođa Željka, 21.7.2014.). U dinamičnom razgovoru s dvoje supružnika bilo je zanimljivo pratiti kako jedan drugog nadopunjavaju, ali i kako je suprug - na primjeru vlastite supruge - donosio neke "generalne istine": *ma se ne govori o tebi, nego općenito... [...]; ma to zbog nje* (autorice, op.a.) *govorim, ne govorim zbog tebe čovječe!; se ne govori o tebi, nego općenito govorim...* (gospodin Vladimir, 24.7.2014.). Kazivač je naglasio da su žene, poput njegove supruge, najčešće išle i na *after party(je)* u Circolu, budući da su se tamo besplatno dijelili hrana i piće. *Nekad u Circolu su besplatno dilili isti i piti, i normalno da su ovakve ženske hodile [...], ali ozbiljno rečeno, nemaju novaca one i normalno da su išle na to...* (ibid.). Kazivač je također ukazao da su suprug i njene prijateljice živjele s Arenom, s njenom atmosferom i osjećajem da su dio tog glamura; zbog zanimljivosti, prenosim dio razgovora:

Vladimir: *Ona dolazi bez obzira na, kako bi reka, film [...] mislim da si pogodila pravu jer ona, još jedna-dvije-tri žive s Arenom. Ne sa filmom, to naglasi kada budeš pisala... ne žive one sa filmom- film skoro je* (tu, op.a.) *jer gledaju. Ali one žive s Arenom: ča se događa, obavezno gledati glumce, ako je moguće razgovarati s njima.*

Sonja: *Meni je bilo super kada su mi prije 3 godine... tamo sam sjedila* (pokazuje, op.a.) *ovako došlo svijetlo, a ja sva u bijelom...*

Vladimir: *Evo to je bitnije od filma*

Sonja: *Pa da. Meni je to bio događaj [...] I onda intervjuiraju publiku kad izlaze, mene su već dvaput* (pitali, op.a.) *"šta misliš o tome..." [...] Kada su meni došli to da me intervjuiraju, baš je bio film Metastaze, si gledala? Ali ja sam joj tako dobro to rekla... i na Dnevniku sam baš bila!* (supružnici Sonja i Vladimir, 24.7.2014.).

Važno je također istaknuti da Pulski filmski festival, ali i druge manifestacije koje se održavaju u Areni, ima(ju) dvije vrste publike: onu unutar Arene i onu izvan nje. *Iza (Arene, op.a.) ih bude... od one strane ovamo do tu* (pokazuje, op.a.) - *to bude ko puna Arena mi se čini. Kad je nešto drugo, kada nije baš filmski festival onda se isto ljudi gore skupljaju, oko Arene* (gospođa Neda, 25.7.2014.). Novinar Robert Zuber izjavio je na otvorenju 54. Festivala 2007. godine da je u Areni moguće pronaći četiri generacije jedne pulske obitelji, "djed je prvo vodio nonu, pa svojeg sina, pa onda unuka, a sada i praunuka"³¹⁴. I dok su nona i nona sjedili u parteru, mlađi su potomci alternativnim načinima ulazili u Arenu te sjedili na kamenim stepenicama ili ležali na travi³¹⁵. *Te dane sam vodila unučicu, sada su velike te unučice pa dolaze same. [...] Inače uvijek sjedim taman ovako iza, drugi red u sredini* (u parteru, op.a.) *jer onda mi nitko ne smeta, a sve se vidi... nije hladno, gore zna biti hladno. [...] A kada smo bili mlađi - na dekici gore. [...] Nije mi bilo jasno ovih godina, sve se mijenja, pa mijenja se i klima. Uvijek smo nosili maje*³¹⁶ ... *ali ranije smo redovito nosili ili novine ili jastučiće za sjesti i maju (...) meni nije trebalo ovih godina ni maja ni niš, ali ranije uvijek- znači da su bile noći hladnije. Evo i to je jedan dio Arene* (gospođa Željka, 21.7.2014.). *Evo to ti je paralela* (pokazuje, op.a.), *ja sam sjedila kada sam imala jedno 25 lit po kamenju jer nismo ovdje* (parter, op.a.) *dobili mjesta... bilo je krcato tamo* (gospođa Sonja, 24.7.2014.). Budući da si nekada nisu svi mogli priuštiti kartu za u Arenu (naročito mladi), ulazili su preskačući ogradu zadobivši ponekad i lakše ozlijede³¹⁷. Zidine je prvih godina preskakivao i budući³¹⁸ festivalski direktor Martin Bizjak (1975.-1985.): "Hvala bogu, preskakivao sam i ja prvih godina preko zida Arene jer nije bilo love da platim ulaznicu"³¹⁹. O "neslužbenim" ulazima u Areni progovorile su i dvije kazivačice. *A kad smo išli u gimnaziju, kada smo bili malo veći, onda smo išli svi redovito, grupno, ali se nije ulazilo kroz vrata, nego preko zida i to je bilo super. I kada su stavili te šiljke poslije, onda mi je bilo nešto nevjerovatno, već sam imala i sina i obitelj, ali onaj osjećaj – ono skočit preko zida. [...]*

³¹⁴ *Festivalske novine 54. Festivala igranog filma u Puli*, 15.7. 2007., broj 0

³¹⁵ Ibid. Kazivači su napomenuli da su, ovisno o životnoj dobi, sjedili na različitim pozicijama u Areni: u mladim danima preferirali su biti "na vrhu", odnosno travi i stepenicama, a s godinama su se počeli postepeno spuštati sve niže do partera.

³¹⁶ Majice, op.a.

³¹⁷ "Čekao se red dva sata prije filma, preskakala se oграда - ne samo zato jer nije bilo karata, nego i zbog uzbuđenja i nekog nepisanog pravila - u Arenu valja ući bez karte! Stolice su pokrivane maramama, za stepenište se nosilo kušine, a za travu škanjice. Upoznavali su se novi ljudi, stvarala nova prijateljstva i rađale ljubavi. A onda se gledalo filmove, pljeskalo, zviždalo i počesto plakalo. Tako je odgojena pulska publika". Vidi: *Nagrada Marijan Rotar publici*, URL: <http://arhiv.pulafilmfestival.hr/57/hr/index.php?p=detail&article=878> (posjećeno 6.3.2015.)

³¹⁸ Sada već bivši

³¹⁹ VIDEO: *I. Festivalska kronika*, URL: https://www.youtube.com/watch?v=_OzJ8pIuy1E (posjećeno 23.2.2015.)

uvijek je bilo fora... jedan ide malo na jednu stranu, a drugi dolje, pa poslije drugi njega proguraju (gospođa Željka, 21.7.2014.). Kazivačica napominje da se prilikom takvih ulazaka trebalo paziti "opasnih čuvara". *Znate šta! Nikada nisu išli unutra jer nisu imali novaca za kartu pa su svi išli preko ograde i tako... i to im je bio gušt jer su ulazili unutra bez karte, bez plaćanja... Samo šta vi to ne možete pisati... ali to je tako bilo* (gospođa Neda, 25.7.2014.). Zahvaljujući propusnicama³²⁰ i jednom ulaznicom za dva filma, danas si ulazak u Arenu mogu gotovo svi priuštiti.

Starija i mlađa generacija gledatelja najčešće dolazi na Festival (skoro) svake večeri i to pretežito iz navike, budući da im predstavlja izlazak i zabavu u društvu prijatelja naročito od kada posjeduju propusnice. Festival smatraju tradicijom i važnim kulturnim događajem za Pulu, ali i prilikom za kulturno uzdignuće. Znatiželja je također važan faktor. *Pa ja bih rekla malo i tradicija, malo i kulturnoga imaš tu... [...] malo se kulturno uzdigneš* (gospođa Katica, 22.7.2014.). *Idem svake godine na PFF³²¹ ne samo iz navike koja seže još iz srednjoškolskih dana, već i zbog znatiželje kakve će filmove naša filmska industrija predstaviti. Također, volim atmosferu u Areni tijekom PFF-a* (studentica P. I., 2.3.2015.). *Idem na PFF zbog atmosfere, cool je gledati filmove na otvorenom, pogotovo u Areni. Najčešće idem s prijateljima, idemo tamo zbog atmosfere, zabave, društva. Sjedimo skroz gore na grotama... Dio društva dođe u Arenu s alkoholom i to im je neka vrsta zagrijavanja prije pravog izlaska...* (student E. V., 5.3.2015.). *PFF predstavlja tradiciju, trenutak kad Pula oživi i grad postaje kulturna pozornica. Svakog ljeta odlazim na Festival u društvu prijatelja i obitelji zbog trenutka u kojemu projektor osvijetli platno i Arena zasvijetli emocijama* (studentica S. S., 3.3.2015.). Nekoliko je sugovornika naglasilo da dolaze svake večeri bez obzira na film, dok drugi pomno biraju što će gledati. Dvije su kazivačice priznale da najčešće izbjegavaju ratne i tmurne filmove, no kasnije su priznale da im je to jedina prilika da pogledaju filmove takvog žanra jer ih inače ne bi nikada pogledale. *Sve gledam, ali ovi tmurni, mračni, ratni (filmovi, op.a.) me deprimiraju. I onda me to pogađa. Ne da sam ja protiv toga, nego to emotivno* (me pogađa, op.a.)... (gospođa Sonja, 24.7.2014.). *Jučer je bio taj po istinitom događaju ("Broj 55" Kristijana Milića, op.a.), meni je to bio prestrašni pojam da ću gledati ratni film koji su 1990-ih... ja uopće ratne filmove, manje-više* (ne gledam, op.a.) *[...] sve se u globalu svodi na istom. Ali rekli su mi da je po istinitom* (događaju, op.a.), *to je drugi dan festivala i idem gledati... bio je težak film... Meni su oni prestrašni, da nije bio*

³²⁰ Za djecu, studente, penzionere i osobe s invaliditetom

³²¹ Pulski filmski festival

Festival sigurno takav film ne bih išla nikada gledati, ali sam htjela da vidim (gospođa Željka, 21.7.2014.).

Kazivači su se većinom složili da Arenu pohode stariji gledatelji koje zanima domaći film i da pretežito odu nakon prve projekcije jer im je druga prekasno na repertoaru. *Tako da onda sam imala 7 godina prvi put kada sam išla na Festival, evo [...]. Svaku večer smo išle... i tako cijeli život. [...] Dolazim zbog naših filmova, ne možeš nešto ni hvaliti ni kritizirati ako nisi pogledao. Jako bi rado ostala na drugom djelu jer su filmovi bolji, drugačiji, da li jesu bolji ili ne to je isto druga stvar... to treba pogledat. Ali to je meni jako kasno... meni kada dođe 10-10.30h, već gledam na uru kad će doći kraj jer sam naučena navečer legnuti normalno oko 11-11.30h. Par puta sam ostala (gospođa Željka, 21.7.2014.). Svaku večer (dolazimo, op.a.), ovo nam je izlazak (smije se, op.a.). Nakon prvog filma idemo doma. Smo ti mi tipovi za Circolo? (smije se, op.a.) [...] Općenito (dolazi na filmove, op.a.). Ovo mi je kasnije dugo sjediti (druga projekcija, op.a.). Meni ne smeta ako je dobar i strani film – super! Prošle godine ih je bilo da... Kažem ti puno je za sjediti (gospođa Katica, 22.7.2014.). Pročitamo koji su filmovi, program i onda mislimo da je dobro i onda dođemo. [...] Uglavnom, prvi film, drugi je već kasno za nas starije. [...] Čak su mi hrvatski filmovi draži od stranih... pa je, mi strane ni ne gledamo... lani smo više dolazili, preklani još više. Lani su bili super filmovi (gospođa Stanka, 23.7.2014.). Svake godine dođem ovdje iz Karlovca jer sam filmofil, volim to, [...] volim domaći film (gospodin Andrija, 23.7.2014.). [...] Toliko da izađemo i onda usput pogledamo (film, op.a.) – prvi pogledamo obavezno, drugi pogledamo polovicu, možda $\frac{3}{4}$, dok dođemo doma je pola noći. [...] Prije smo plaćali kartu, znate?! Prije smo morali platiti kartu. [...] Od kad je Hrvatska (Festival, op.a.) nam je tradicija (smije se, op.a.). Zapravo ovako, najiskrenije, od kad je za penzionere džabe – idemo svake godine (smije se, op.a.) (gospođa Neda, 25.7.2014.). Mi dođemo zato da izgubimo vrijeme [...] Više su pažnje prije polagali na te filmove, sad više ne... [...] Oduševljenje je bilo veće i drugačiji filmovi su bili. Sada su uglavnom filmovi: nasilje, seks, droga... To je recimo za stariju generaciju... nije baš poželjno. [...] Ali uglavnom dolaze stariji – ste primijetili? Znate zašto? Jer je džabe! I da gubiš vrijeme jer nemaš di izać, eto to je prava istina. Pitajte i druge pa ćete vidit šta će vam reć (gospođa Alvira, 25.7.2014.). Jučer me nije bilo, zato jer sam trebala kupiti kartu... mi smo penzioneri malo racionalni (smije se, op.a.) (gospođa Željka, 21.7.2014.). Supružnici Sonja i Vladimir tvrde da su gledatelji ranijih godina dolazili u Arenu iz "gušta" dok danas više iz navike, poput i njih samih. Napomenuli su da mladi nisu toliko zainteresirani za domaći film i da najčešće dolaze iz/radi zabave, no s tom se tvrdnjom nisu*

složili i mlađi ispitanici. [...] više su gušta imali (gledatelji, op.a.) doći u Arenu, sad kao gredu... i to gredu ovakvi stariji. Ali da te nešto vodi - ne. I filmovi nisu ko zna ča. [...] ovdje sve ča vidiš je čelavo i suro³²² (gospodin Vladimir, 24.7.2014.). Dolazim iz tradicije, pa i tako malo iz nostalgije... sve skupa... svo troje šta si nabrojala (tradicija, navika, zabava, op.a.). Za mene je (Festival, op.a.) veliki ljetni događaj, vraća me malo u mladost [...] ja dolazim inače (svaku večer, op.a.), ali ove godine ne. Imala sam žensko društvo, pa smo dolazile, uživale u tome i tako da gledamo malo... prvi put da ove godine biram zbog filma. [...] Nije (više, op.a.) to to... Meni je zadnjih 3-4 godine ok. Nama je to bio više kao izlazak: 2008/2009 išle smo u Circolo skoro svaku večer [...]. Mladi dođu vjerojatno radi zabave, da se sjednu gore. [...] Rekla sam ti, sada je više ono... teži su filmovi i nekako... zasićenost je malo (gospođa Sonja, 24.7.2014.).

Mlađu publiku najviše privlači međunarodni program, stoga često ostane na drugoj projekciji, a neki od njih tek tada dođu. Dvije su studentice i student napomenuli da vole gledati domaći film i da je to jedan od razloga njihovog dolaska u Arenu, no smatraju da je došlo vrijeme da se hrvatski film napokon odmakne od ratnih tema. *Hrvatski film ima potencijala, imamo dobre autore i isto tako dobre ideje, iako uvijek prisutna tematika rata bi trebala biti postupno odmaknuta iz fokusa* (studentica S. S., 3.3.2015.). *Volim ga gledati, no smatram da se previše bavi ratnom tematikom* (studentica P. I., 2.3.2015.). *Hrvatski filmovi postaju sve bolji i bolji, budžet im je veći, ima više specijalnih efekata, ali nažalost uvijek obrađuje teme rata, morali bi stvarati filmove drugih žanrova. [...] Kada uzmem program pročitam sažetak svih filmova koje će prikazati taj dan i ovisno o sažetku odlučim dali ću pogledati film ili ne. Ovisi, najčešće mi zapadnu za oko stani filmovi zbog većeg oglašavanja na internetu...* (student E. V., 5.3.2015.).

Pulska publika³²³ (koju sačinjavaju i gosti) predstavlja suštinu Festivala, a broj zainteresiranih gledatelja³²⁴ i rasprodanih ulaznica svake godine nanovo iznenađuje organizatore i filmske djelatnike. Tijekom projekcija heterogeni gledatelji pretvaraju se u privremeno homogenu publiku koju ujedinjuje magija film(ov)a i "određena atmosfera" (Škrabalo 1958:26), bez obzira na to dolaze li iz znatiželje i zabave ili iz navike i ljubavi prema (domaćem) filmu. Gledanje filmova u Areni bez obzira na vremenske neprilike (kiša,

³²² reg., sijedo

³²³ "Pulska publika čini vrlo reprezentativan uzorak: svih je dobi, obrazovanja, socijalnih skupina. Začudno voli film, a posebice nacionalni!". Vidi: *Nagrada Marijan Rotar publici*, URL: <http://arhiv.pulafilmfestival.hr/57/hr/index.php?p=detail&article=878> (posjećeno 7.3.2015.)

³²⁴ ne samo u Areni, već i na drugim alternativnim filmskim lokacijama u gradu

bura, nepodnošljive vrućine) još je samo jedna potvrda fenomena pulske publike koja živi za i s Festivalom.

Slika 17: Pulska publika ne odustaje od filma ni tijekom kiše.

4. ZAKLJUČAK

Pula stane u tri riječi (kronološki): Arena (amfiteatar), Uljanik (Arsenal, Scoglio Olivi), Festival (film). Svaka izravno asocira na Pulu, gotovo zamjenjuje grad; uklonimo li bilo koju, Pula je okrnjena, invalidna, uklonimo li sve tri, Pula nestaje, ne postoji. Arena i brodogradilište tvore jedinstvenu vedutu mediteranskoga grada, film i brodogradnja pronose Pulu svijetom, Arena i film stvaraju festival (Kalčić 2012)

Stoljetna ljubav i fascinacija Puljana prema filmu bili su svojevrsni promotor koji su stvorili plodno tlo za razvoj *Festivala jugoslavenskog igranog filma*, odnosno *Pulskog filmskog festivala* koji tvori neraskidivu sponu (i simbiozu) između publike, grada i sedme umjetnosti.

Pulski filmski festival od samog je početka opravdao svoje postojanje bez obzira na početne poteškoće, nepovjerenja i (re)organizacije. Njegova je najveća zasluga u tome što je uspio zainteresirati publiku i državu za domaći film³²⁵ (Ostojić 1958:7 i Hanžeković 1958:6) te potaknuo dodatnu filmsku proizvodnju koja će dosegnuti svoj vrhunac 1960-ih, 1970-ih, ali i 2000-ih. Stoga je s jedne strane razumljivo da se povijest Pulskog festivala preklapa s poviješću i razvitkom jugoslavenske kinematografije (Munitić 1978:9) te se u njima odražavaju kulturna, politička, umjetnička i društvena kretanja dviju država i ideologija³²⁶.

Zahvaljujući između ostalog i Festivalu, Pula se iz ruševnog grada pretvorila u pravo turističko središte te ljetno odredište kako za domaće tako i za inozemne glumce što je obogatilo i vrtoglavo promijenilo društveni, kulturni, ali i ekonomski život Puljana. Utkao se u kulturni identitet grada i postao promotor zajednice, ali i mjerilo "umjetničke vrijednosti" koji zadaje brži tempo proizvodnje filmova³²⁷, a Pula je od samih početaka bila razapeta

³²⁵ Što je prije činilo nemogućim, budući da je "nacionalni igrani film bio avantura za koju niko nije imao razumevanja" (Belan 1966:251)

³²⁶ Tako su primjerice propagandni su filmovi bili tipični u poratnim godinama, dok se u "stabilnijim" razdobljima snimali filmovi laganijeg žanra ili čak subverzivni i ironični filmovi koji kritiziraju vladajuću ideologiju.

³²⁷ "obaveza da film bude gotov do – Pule". Vidi: *Filmska kultura*, br. 1, srpanj 1957.

između "filma, (lažnog) glamura i politike"³²⁸, koja se osjećala ne samo kao skrivena poruka u filmovima, već i tijekom dodjela nagrada.

Tijekom Jugoslavije nagrade su se dijelile prema "republičkom ključu" i svaki je film pojedine države "trebao" dobiti neku vrstu (sporedne) nagrade; "i kod najznačajnijih nagrada kriterij podobnosti je ponekad bio važniji od filmskih vrijednosti, a sretni su trenuci bili kada su oba mjerila poklopila" (Kurelec 2013). Stoga su skandal i nepravda također (bili) dio Festivala, a prema riječima Ranka Munitića (1973:7), mnoge je autore više proslavila pretrpljena nepravda, nego Zlatna Arena. "Jednom je netko zapisao da je sve prolazno, ali je skandal na Puli jedina stalna konstanta. [...] dakle, živio skandal koji će valjda sada Pulu opet gurnuti na naslovnice"³²⁹.

Devedesete su označile tranzicijsko razdoblje: prekid jedne tradicije i pripajanje drugoj prilagođavajući i zadržavajući festivalski kontinuitet u novoj društvenoj i političkoj situaciji. Nedostatan broj snimljenih filmova i etatizirana kinematografija nisu mogli održati živim Festival tim više što je publika izgubila interes i zazirala od domaćeg filma zbog njegove loše kvalitete, tmurnih tema i propagandnih poruka. Tadašnja autoritativna politika Franje Tuđmana nije bila naklonjena filmu, a naročito Festivalu zbog njegovog jugoslavenskog karaktera koji nije bio u skladu sa "nacionalnom" hrvatskom politikom. Situacija se mijenja nabolje 2000-ih kada na vlast preuzima liberalnija politička stranka, povećava se broj i kvaliteta snimljenih filmova, a utemeljenjem JU Pula Film Festival izbjegli su se (veći) organizacijski propusti u pripremi i izvedbi Festivala, pobudilo se interes gledatelja i povećao njihov broj, a "skandale je zamijenio miran i stabilan razvoj festivala"³³⁰.

Tijekom održavanja Festivala cijeli se grad nakratko "transformira u festivalski prostor" (Waterman 1998:62 u: Kelemen, Škrbić Alempijević 2012:344), a "pojedini gradski toposi u festivalskome vremenu postaju mjesta intenzivnog korištenja velikog broja ljudi"³³¹

³²⁸ Odnos Tita i Tuđmana prema filmu, političko uplitanje u scenarij i financiranje "(povijesnih) spektakla", utjecaj Antuna Vrdoljaka na poratnu hrvatsku kinematografiju i Pulski festival, natezanje o preseljenju i ukinuću Festivala i sl.

Vidi: *Pula između filma, glamura i politike*, URL:

<http://www.matica.hr/vijenac/227/Pula%20izme%C4%91u%20filma,%20glamura%20i%20politike/> (posjećeno 7.3.2015.)

³²⁹ ČURIĆ, M. 2014. "Post festum 61. Pule: Krenulo s propustom, tako i završilo". *Novi list*, 28.7.2014., URL:

<http://www.novolist.hr/Scena/Film/Post-festum-61.-Pule-Krenulo-s-propustom-tako-i-zavrсило?articlesrclink=related> (posjećeno 2.2.2015.)

³³⁰ VINCEK, B. 2013. "Sprema se preustroj Festivala igranog filma u Puli". *Glas Istre*, 4.12.2013., URL:

<http://www.glasistre.hr/vijesti/kultura/sprema-se-preustroj-festivala-igranog-filma-u-puli-432171> (posjećeno 30.1.2015.)

³³¹ Primjerice, tijekom Festivala cijelo područje oko Giardina postaje "informativni festivalski otok"

(ibid.). Tijekom petnaest festivalskih dana gradom vlada posebna atmosfera i svaki kutak strogog centra vrvi životom zahvaljujući velikom broju radionica, izložbi, koncerata i raznih kulturnih manifestacija, a sugovornici su se složili da bi grad trebao biti *takav* tijekom cijele godine³³², odnosno da bi "izvanfestivalsko vrijeme trebalo bi biti bliže onom festivalskom" (ibid.,337).

Kazivači su se, bez obzira na generacijski jaz, složili da njima odlazak na Festival predstavlja tradiciju, ali i naviku, budući da ga pohode od malih nogu, a nekima predstavlja jedinu priliku da pogledaju domaći film. Ono što ih također tjera da iz godine u godinu pohode Festival jest i znatiželja o tome kakvi će se (hrvatski) filmovi prikazivati i hoće li kvalitetom nadmašiti one prijašnjih festivala ili neće. Stariji su se sugovornici više okretali ka prošlosti i rado prisjećali "starih festivalskih dana" kada su ljudi s većim "guštom" dolazili u Arenu, a tu su prije svega mislili na uzbuđenje tijekom ulaska bez karte, sjedenje na užarenim kamenim stepenicama nekoliko sati prije projekcije filmova s torbama punim hrane i pića, upoznavanje i druženje s glumcima, čekanje Tita te na ponos da su dio glamura i nečeg "tako velikog i važnog". Kazivači su u razgovoru sa mnom ili uspoređivali nekadašnju atmosferu s današnjom³³³ ili prošlogodišnji 61. Festival s pretprošlim jubilarim šezdesetim koji se (prema njihovom mišljenju) po atmosferi i kvaliteti filmova mogao mjeriti sa *zlatnim godinama* Festivala.

Bez obzira na sve uspone i padove Pulski filmski festival dokazao se kao ozbiljna i trajna manifestacija zahvaljujući trudu organizatora, ali i velikom broju gledatelja kojima Arena predstavlja "filmsku meku". Što god mislili o njemu moramo biti svjesni da "smo ga takvim sami stvorili, ustoličili i priznali – na vlastitu sliku i priliku. [...] Jer baš takav festival vjerna i neposredna slika vlastite kinematografije, silno pretenciozne i pomalo provincijalne, zanesene i nemilosrdne, razložne i apsurdne u isti mah" (Munitić 1978:6,8).

³³² Nekoliko je kazivača naglasilo da je Pula inače "mrtav grad" koji oživi jedino tijekom Pulskog filmskog festivala (i općenito ljeti), u smislu da se napokon *nešto dešava* – grad je ispunjen ljudima svih generacija, zabavom, radionicama, filmom i glazbom.

³³³ S naglaskom da je *nekada* uvijek bilo bolje: atmosfera je bila svečanija, glamuroznija, gledatelji su bili dotjeraniji i sl.

5. POPIS PRILOGA

- **Slika 1: Anketni listić na Prvoj reviji domaćeg filma 1954. godine.** Izvor: OSTOJIĆ, S. 1983. "Dokumenti iz 1954. Uz XXX festival jugoslavenskog igranog filma u Puli". *Filmska kultura*. Br. 144-145, str: 16
- **Slika 2: Prepuna Arena 1970-ih godina.** Izvor: PRESELJ, V. 2013. *Filmološki skup uz 60 godina Festivala igranog filma u Puli, Matica hrvatska, Zagreb, 19. Siječnja: Festival svjetskih razmjera*, URL: <http://www.matica.hr/vijenac/493/Festival%20svjetskih%20razmjera/> (posjećeno 23.1.2015.), vidi i: *Dvadeseto stoljeće 1918.-2006.: Širi pregled*, str 33, URL: http://www.crsrv.org/it/istra_vrijeme/PDF/pregled6.pdf (posjećeno 23.1.2015.)
- **Slika 3: Josip Broz Tito i Jovanka u Areni 1958. i 1964. godine.** Izvor: Munitić 1978:56,130
- **Slika 4: Okupljanje omladine uoči početka projekcije u Areni i filmske zvijezde na Zlatnim stijenama.** Izvor: Pula 1979 (drugi deo, slike) *Kako je protekao 26. Festival jugoslavenskog igranog filma*, URL: <http://yugopapir.blogspot.com/2014/07/pula-1979-drugi-deo-slike-kako-je.html> (posjećeno 19.1.2015.)
- **Slika 5: Otkazan 38. Filmski festival.** Izvor: 38. Pulski filmski festival, URL: <http://arhiv.pulafilmfestival.hr/38-pulski-filmski-festival/> (posjećeno 19.1.2015.)
- **Slika 6: Josip Broz Tito,** Izvor: Hrvatski filmski ljetopis (2003), br. 35, godina 9, str. 68
- **Slika 7: Znak ustanove: "stilizirani kolut koji dijelom prikazuje Arenu, a dijelom filmsku traku".** Izvor: *Statut Pulskog filmskog festivala*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/61-film-festival-in-pula/statut/> (posjećeno 2.12.2014.) i 58. *Festival igranog filma u Puli*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/58/hr/index.php?p=list&group=123> (posjećeno 9.1.2015.)
- **Slika 8: Novi identitet i slogan Festivala.** Izvor: BEGIĆ, V. 2014. "Spasojević nezaboravni dobri duh festivala", *Glas Istre*, URL: <http://www.glasistre.hr/vijesti/kultura/spasojevic-nezaboravni-dobri-duh-festivala-460591> (posjećeno 10.1.2015.), fotograf: Manuel Angelini
- **Slika 9: Novi festivalski slogan.** Izvor: *Festivalske novine 55. Festivala igranog filma u Puli*, 23.7. 2008., broj 5

- **Slika 10: Predplakat 58. Festivala s novim sloganom.** Autor fotografije: Duško Marušić Čiči. Autor vizualnog identiteta: Dražen Tomić (studio KADAR, Pula). Izvor: *58. Festival igranog filma u Puli*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/58/hr/index.php?p=list&group=1> (posjećeno 9.1.2015.)
- **Slika 11: Fosforescentne zvijezde na festivalskom plakatu.** Izvor: *Dizajn je na selu!*, URL: <http://pogledaj.to/oblikovanje/dizajn-je-na-selu/> (posjećeno 15.1.2015.)
- **Slika 12: Višemjesečna promidžbena kampanja *Zaželi* porečkog studia Sonda povodom 60. Festivala. Redom: kutija želja, gašenje rođendanskih virtualnih svjećica i lica svih onih koji su učestvovali.** Izvor: *Zaželjeli smo...*, URL: https://www.youtube.com/watch?v=77O_jktp7Vs (posjećeno 29.1.2015.) i *Dobre želje za 60. izdanje Festivala igranog filma u Puli*, URL: <http://www.pula.hr/repositorio-novita/novita-detagli/article/dobre-zelje-za-60-izdanje-festivala-igranog-filma-u-puli/> (posjećeno 29.1.2015.)
- **Slika 13: Svečano otvorenje 60. Pule.** Izvor: VINCEK, B: 2013. "60 ti je godina tek". Glas Istre, 21.7.2013., URL: <http://pulafilmfestival.hr/ea/wp-content/uploads/2013/07/2013-21-7-glasistre-1.pdf> (posjećeno 25.1.2015.)
- **Slika 14: Josip Broz Tito s domaćim glumcima na Brijunima.** Izvor: *Cinema Komunisto* (Turajlić, 2010.), 1:02:38 min i 1:03:46 min
- **Slika 15: Publika u Areni tijekom Jugoslavenskog festivala igranog filma.** Izvor: *Cinema Komunisto* (Turajlić, 2010.), 56:43min
- **Slika 16: Publika u Areni i na Kaštelu 2013. godine.** Izvor: Facebook: Pula Film Festival, URL: <https://www.facebook.com/PulaFilmFestival/photos/a.662827583744678.1073741830.133217413372367/662828157077954/?type=3&theater> i https://www.facebook.com/PulaFilmFestival/photos/a.668714659822637.1073741840.133217413372367/668717373155699/?type=3&src=https%3A%2F%2Fscontent-vie1-1.xx.fbcdn.net%2Fphotos-frc3%2Ft31.0-8%2F1072634_668717373155699_644111179_o.jpg&smallsrc=https%3A%2F%2Fscontent-vie1-1.xx.fbcdn.net%2Fphotos-xpa1%2Fv%2Ft1.0-9%2F971556_668717373155699_644111179_n.jpg%3Foh%3Db93cec70add0ed48f085b186608a2649%26oe%3D56728EFF&size=1152%2C768&fbid=668717373155699 (posjećeno 4.9.2015.)
- **Slika 17: Pulska publika ne odustaje od filma ni tijekom kiše.** Izvor: *Festivalske novine 55. Festivala igranog filma u Puli*, 25.7. 2008., broj 7

6. PODACI O KAZIVAČIMA:

- **Gospođa Željka:** umirovljenica, posjećuje Festival svake godine; prvi je put bila u Areni kao dijete 1956. ili 1957. g. (intervju 21.7.2014., Pula)
- **Gospođe Katica i Sanja:** umirovljenice, rat ih je doveo u Pulu i od tada idu (redovito) na Festival (intervju 22.7.2014., Pula)
- **Gospođa Stanka:** umirovljenica, doselila se 1974. godine u Pulu i ujedno je te godine prvi put otišla na Festival (intervju 23.7.2014., Pula)
- **Gospodin Andrija:** umirovljenik, filmofil iz Karlovca (intervju, 23.7.2014., Pula)
- **Supružnici Sonja i Vladimir:** umirovljenici, gospođa Sonja dolazi na Festival već 42 godine (intervju 24.7.2014., Pula)
- **Gospođa Neda:** umirovljenica, prvi je put išla na Festival između 1954. i 1956. g. (intervju 25.7.2014., Pula)
- **Gospođa Alvira:** umirovljenica, Festival pohodi od 1976.-1978.g. (intervju 25.7.2014., Pula)
- **E. V.:** student (intervju 5.3.2015., Pula)
- **P. I.:** studentica (intervju 2.3.2015., Pula)
- **S. S.:** studentica (intervju 3.3.2015., Pula)

7. POPIS LITERATURE:

BELAN, B. 1966. *Sjaj i bijeda filma: sa pregledom povijesti jugoslavenskog filma*. Zagreb: Epoha

BERTOŠA, M. 2007. *Kruh, mašta & mast: prizori i memorabilije o staroj Puli (1947.-1957.)*. Zagreb: Durieux

Bilten 37. Jugoslavenskog igranog filma u Puli (30.6-7.7.1990.)

COMOLLI, J-L., NARBONI, J., P. 1977. "Film/kritika/ideologija". *Film: revija za film i umjetnost*. Broj: 8-9., str.: 96-101

ĆURIĆ, M. 1996. "Novija hrvatska kinematografija: je li filmska Pula slika hrvatskoga igranog filma?". *Nova Istra*. Br. 1-2, str: 198-203

ĆURIĆ, M. 2010. *Kino pistola*. Pula: Matica hrvatska Pula

DUDA, I. 2004. "Sve je najsuvremenije. Svakodnevica i potrošačka kultura u Puli ranih 1960-ih". U: *Pula 3000 Pola: prilozi za povijesnu sintezu: znanstveni skup održan u Puli 10. svibnja 2004. U povodu završnice obilježavanja tri tisuće godina grada Pule*, ur. Elmo Cvek, Attilio Krizmanić; prijevod Loretta Gropuzzo. Pula: C.A.S.H., str: 43-55

DUGAC, Ž. 2009. "Zdravstveno prosvjeđivanje filmom ranih 1920-tih u Hrvatskoj". *Časopis za suvremenu povijest*. Broj 41, str.: 751-762

DUKOVSKI, D. 2011. *Povijest Pule: deterministički kaos i jahači apokalipse*. Pula: Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika

DUKOVSKI, D. 2004. "Pula XX. Stoljeća: uzroci promjene identiteta (prikaz socijalnih i gospodarskih odnosa)". U: *Pula 3000 Pola: prilozi za povijesnu sintezu: znanstveni skup održan u Puli 10. svibnja 2004. U povodu završnice obilježavanja tri tisuće godina grada Pule*, ur. Elmo Cvek, Attilio Krizmanić; prijevod Loretta Gropuzzo. Pula: C.A.S.H., str: 57-80

FEARING, F. 1977. "Utjecaj filma na stavove i ponašanje". *Film: revija za film i umjetnost*. Broj: 8-9., str.: 60.

FRANIĆ, S. M. 1983. "Zar je samo žiri kriv?". *Filmska kultura*. Br. 142-143, str.: 6-36

GILIĆ, N. 2013. "Oficir s ružom i Najbolji Dejana Šorka: - dvije vojničke naracije". U: Znanstveni skup "Šezdeset godina Festivala igranoga filma u Puli i hrvatski film" (2013; Zagreb): *60 godina Festivala igranoga filma u Puli i hrvatski film: zbornik radova* [sa Znanstvenoga skupa "60 godina Festivala igranoga filma u Puli i hrvatski film" održanog 19. siječnja 2013. u Zagrebu u organizaciji Odjela za film i kazalište Matice hrvatske] / uredili Nikica Gilić, Zlatko Vidačković. Str: 118-132

GOULDING, D. J. 1999. "Raspad Jugoslavije: Filmski odrazi". *Hrvatski filmski ljetopis*, br. 19-20, str: 189-208

GOULDING, D. J. 2004. *Jugoslavenstvo filmsko iskustvo, 1945.-2001.: oslobođeni film*. Zagreb: V.B.Z.

HADŽIĆ, F. 1978. "Prve godine – kako se rađao Jugoslavenski filmski festival u Puli". *Filmska kultura*. Br: 114

HANŽEKović, F. 1958. "Pula: pet godina". *Filmska kultura*, br. 6, str: 5-7

"Internacionalni okrugli stol Filmske kulture i Festivala jugoslavenskog filma Pula 30.7.1968.: Kretanje u modernom svjetskom filmu i mi u njima". 1968. *Filmska kultura*. Br: 63-64, str: 14-37

KLAPČIĆ, Z. 1973. "Mario Rotar: čovjek koji je osnovao pulski festival". *Filmska kultura*, br. 87-88, str: 39-45

KOSANOVIĆ, D. 1988. *Kinematografske delatnosti u Puli: 1896-1918*. Beograd: Institut za film

KOSANOVIĆ, D. 2013. "Nacionalni festival međunarodnoga značaja". U: Znanstveni skup "Šezdeset godina Festivala igranoga filma u Puli i hrvatski film" (2013; Zagreb): *60 godina Festivala igranoga filma u Puli i hrvatski film: zbornik radova* [sa Znanstvenoga skupa "60 godina Festivala igranoga filma u Puli i hrvatski film" održanog 19. siječnja 2013. u Zagrebu u organizaciji Odjela za film i kazalište Matice hrvatske] / uredili Nikica Gilić, Zlatko Vidačković. Str: 9-17

KRELJA, P. 1995. "Bio sam član pulskog žirija". *Hrvatski filmski ljetopis*, br 3/4, str: 15-25

- KUKULJICA, M. 1997. "Kulturna politika i film u Republici Hrvatskoj". *Hrvatski filmski ljetopis*, br. 12, str.: 21-28
- LEVI, P. 2009. *Raspad Jugoslavije na filmu: estetika i ideologija u jugoslovenskom i postjugoslovenskom filmu*. Beograd: Biblioteka XX vek
- MARINČIĆ-MAJDAK, M. 1973. "Kronologija". *Filmska kultura*, br. 87-88, str: 56-73
- MARINČIĆ-MAJDAK, M. 1973. "Pod zvjezdanim svodom Arene – impresije s našeg prvog filmskog festivala". *Filmska kultura*, br. 87-88, str: 47-52
- MUNITIĆ, R. 1973. "XX festival: Dossier o Puli". *Filmska kultura*, br. 87-88, str.: 3-13
- MUNITIĆ, R. 1978. *207 festivalskih dana u Puli: 1954/1978*. Pula: Festival jugoslavenskog igranog filma
- MUNITIĆ, R. 1983. "Jubilej s rogovima". *Filmska kultura*, br. 146-147, str: 54-57
- NAJBAR-AGIČIĆ, M. 2013. *Kultura, znanost, ideologija: prilozi istraživanju politike komunističkih vlasti u Hrvatskoj od 1945. do 1960. na polju kulture i znanosti*. Zagreb: Matica hrvatska
- ORBANIĆ, J. 2006. *Gorki put od Pole do Pule*. Pula: Medit
- OSTOJIĆ, S. 1958. "Pula: 'naše prilike' i jedan rezime". *Filmska kultura*, br. 7, str: 5-15
- OSTOJIĆ, S. 1973. "Kronologija". *Filmska kultura*, br. 87-88, str: 56-73
- OSTOJIĆ, S. 1983. "Dokumenti iz 1954. Uz XXX festival jugoslavenskog igranog filma u Puli". *Filmska kultura*. Br. 144-145, str: 6-18
- OSTOJIĆ, S. 1983. "Festival jugoslavenskog igranog filma". *Filmska kultura*. Br. 144-145, str: 1
- PAVIČIĆ, J. 2011. *Postjugoslavenski film: stil i ideologija*. Zagreb: Hrvatski filmski savez
- PETRIĆ, V. 1958. "O podizanju filmske kulture: glavno je vaspitanje ukusa". *Filmska kultura*, br. 4, str.: 5-12
- "Pulski filmski festival i Filmska kultura". *Filmska kultura*, br. 87-88 (God. 1973), str: 16-39

- RUBEŠA, D. 2003. "Una storia polesana – međunarodni program Pule '03". *Hrvatski filmski ljetopis*, br. 35, str: 68-73
- ŠKRABALO, I. 1958. "Publika u Areni". *Filmska kultura*. Br. 8, str.: 23-28
- ŠKRABALO, I. 1984. *Između publike i države: povijest hrvatske kinematografije 1896-1980*. Zagreb: Znanje
- ŠKRABALO, I. 1996. "Hrvatski film o ratu". *Hrvatski filmski ljetopis*, br 8, str: 91-97
- ŠKRABALO, I. 1998. "101 godina filma u Hrvatskoj 1896.-1997.: pregled povijesti hrvatske kinematografije". *Hrvatski filmski ljetopis*, br. 14, str: 3-20
- ŠKRABALO, I. 1998. *101 godina filma u Hrvatskoj: 1896.-1997.: pregled povijesti hrvatske kinematografije*. Zagreb: Nakladni zavod Globus
- ŠKRABALO, I. 1999. "Iz povijesti zamisli: ABC festival. Dokumenti o tranziciji pulskoga festivala". *Hrvatski filmski ljetopis*, br. 19-20, str: 70-76
- ŠKRABALO, I. 1999. "Mladi hrvatski film". *Hrvatski filmski ljetopis*, br. 17, str: 21-27
- ŠKRABALO, I. 2008. *Hrvatska filmska povijest ukratko: (1896-2006)*. Zagreb: V.B.Z.
- TURKOVIĆ, H. 1966. *Umijeće filma: esejistički uvod u film i filmologiju*. Zagreb: Hrvatski filmski savez
- VAN DIJK, T.A. 2006. *Ideologija: multidisciplinarni pristup*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga
- VISKOVIĆ, J. 1995. "Hrvatski igrani film- prva petoljetka". *Hrvatski filmski ljetopis*, br. 1/2, str: 19-23
- ZEČEVIĆ, S. 2013. "Prva revija domaćeg filma – dokumentarni trag s početka pulskoga festivala". U: Znanstveni skup "Šezdeset godina Festivala igranoga filma u Puli i hrvatski film" (2013; Zagreb): *60 godina Festivala igranoga filma u Puli i hrvatski film: zbornik radova* [sa Znanstvenoga skupa "60 godina Festivala igranoga filma u Puli i hrvatski film" održanog 19. siječnja 2013. u Zagrebu u organizaciji Odjela za film i kazalište Matice hrvatske] / uredili Nikica Gilić, Zlatko Vidačковиć. Str: 19-27

ZVIJER, N. 2009. "Ideologija i vrednosti u jugoslavenskom ratnom spektaklu: prilog sociološkoj analizi filma na primeru *Bitke na Neretvi* Veljka Bulajića". *Hrvatski filmski ljetopis*, br. 57-59, str: 27-40.

Festivalske novine 55. Festivala igranog filma u Puli, 23.7. 2008., broj 5

Festivalske novine 55. Festivala igranog filma u Puli, 19.7. 2008., broj 1

Festivalske novine 55. Festivala igranog filma u Puli, 25.7. 2008., broj 7

Festivalske novine 56. Festivala igranog filma u Puli, 18.7. 2009., broj 1

Festivalske novine 56. Festivala igranog filma u Puli, 25.7. 2009., broj 8

Festivalske novine 56. Festivala igranog filma u Puli, 26.7. 2009., broj 9

Festivalske novine 57. Festivala igranog filma u Puli, 23.7. 2010., broj 7

Festivalske novine 57. Festivala igranog filma u Puli, 20.7. 2010., broj 4

Festivalske novine 58. Festivala igranog filma u Puli, 16.7. 2011., broj 1

Festivalske novine 59. Festivala igranog filma u Puli, 26.7. 2012., broj 6

Festivalske novine 59. Festivala igranog filma u Puli, 21.7. 2012., broj 1

Festivalske novine 54. Festivala igranog filma u Puli, 15.7. 2007., broj 0

Festivalske novine 57. Festivala igranog filma u Puli, 25.7.2010., broj 9

7.1. Internetski izvori:

"Što nam donosi nova struktura nacionalnog festivala?".2014. *Večernji list*, URL: <http://www.vecernji.hr/film/sto-nam-donosi-nova-struktura-nacionalnog-festivala-950369> (posjećeno 5.1.2015.)

10. *Pulski filmski festival*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/10-pulski-filmski-festival/> (posjećeno 11.12.2014.)

22. *Pulski filmski festival*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/22-pulski-filmski-festival/> (posjećeno 16.12.2014.)

24 *filma za 60. rođendan*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/60/24-filma-za-60-rodendan/> (posjećeno 24.1.2015.)

27. *Pulski filmski festival*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/27-pulski-filmski-festival/> (posjećeno 20.12.2014.)

28. *Pulski filmski festival*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/28-pulski-filmski-festival/> (posjećeno 20.12.2014.)

30. *Pulski filmski festival*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/30-pulski-filmski-festival/> (posjećeno 22.12.2014.)

39. *Pulski filmski festival*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/39-pulski-filmski-festival/> (posjećeno 28.12.2014.)

42. *Pulski filmski festival*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/42-pulski-filmski-festival/> (posjećeno 29.12.2014.)

43. *Pulski filmski festival*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/43-pulski-filmski-festival/> (posjećeno 4.1.2015.)

47. *Pulski filmski festival*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/47-pulski-filmski-festival/> (posjećeno 4.1.2015.)

48. *Pulski filmski festival*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/47-pulski-filmski-festival/> (posjećeno 5.1.2015.)

54. *Festival igranog filma u Puli*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/54/hr/index.php> (posjećeno 6.1.2015.)

55. *Festival igranog filma u Puli*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/55/hr/index.php> (posjećeno 6.1.2015.)

56. *Festival igranog filma u Puli*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/56/hr/index.php?p=list&group=1> (posjećeno 6.1.2015.)

56. *Festival igranog filma u Puli*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/56/hr/index.php?p=list&group=1> (posjećeno 7.1.2015.)

57. *Festival igranog filma u Puli*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/57/hr/index.php?p=list&group=1> (posjećeno 7.1.2015.)

58. *Festival igranog filma u Puli*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/58/hr/index.php?p=list&group=1> (posjećeno 9.1.2015.)

59. *Filmski festival u Puli*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/59/hr/index.php?p=list&group=1> (posjećeno 10.1.2014.)

60. *Festival igranog filma u Puli- plakati igranih filmova/ o Rotaru, Valli, festivalu i Puli/ dio I.*, URL: <http://tibor-pula.blogger.index.hr/post/60festival-igranog-filma-u-puli---plakati-igranih-filmovao-rotaru-valli-festivalu-i-puli-dio-1/22474485.aspx> (posjećeno 1.12.2014.)

ANCELJ, F. 2008. *KINO- Što je to?*, URL: <http://www.kinovalli.net/index.php/o-kinu/o-kinu-2/2-uncategorised/773-kino-to-je-to> (posjećeno 28.10.2014.)

ANGELESKI, Z. 2013. "Samardžić: U svaku sam ulogu uložio i dušu i srce". *Glas Istre*, 22.7.2013., URL: <http://www.glasistre.hr/vijesti/kultura/samardzic-u-svaku-sam-ulogu-ulozio-i-dusu-i-srce-416981> (posjećeno 22.2.2015.)

ANGELESKI, Z. 2013. "U Areni su nam kidali odjeću kao Stonesima!". *Glas Istre*, 23.7.2013., URL: <http://www.glasistre.hr/vijesti/kultura/u-areni-su-nam-kidali-odjecu-kao-stonesima--417163> (posjećeno 22.2.2015.)

ANGELESKI, Z. 2013. "Zvijezde Yu kinematografije zaslužile više pažnje". *Glas Istre*, 3.8.2013., URL: <http://www.glasistre.hr/vijesti/kultura/zvijezde-yu-kinematografije-zasluzile-vise-paznje-418597> (posjećeno 26.1.2015.)

BAGAR, L. 2013. "Filmski festival i visoka modna opuštenost". *Glas Istre*, 28.7.2013., URL: <http://www.glasistre.hr/vijesti/mozaik/filmski-festival-i-visoka-modna-opustenost-417686> (posjećeno 27.1.2015.)

Baza HR kinematografije - igrani film: Bitka na Neretvi, URL: http://www.filmski-programi.hr/baza_film.php?id=79 (posjećeno 13.12.2014.)

Baza HR kinematografije - igrani film: Gospa, URL: http://www.filmski-programi.hr/baza_film.php?id=32 (posjećeno 30.12.2014.)

Baza HR kinematografije - igrani film: Licem u lice, URL: http://www.filmski-programi.hr/baza_film.php?id=274 (posjećeno 11.12.2014.)

Baza HR kinematografije - igrani film: Sutjeska, URL: http://www.filmski-programi.hr/baza_film.php?id=14 (posjećeno 13.12.2014.)

"Bitka na Neretvi od sada i službeno hrvatski film". 2013. *Jutarnji list*, 8.3.2013., URL: <http://www.jutarnji.hr/-bitka-na-neretvi--od-sada-i-sluzbeno-hrvatski-film/1089646/> (posjećeno 13.12.2014.)

ĆURIĆ, M. 2013. "Intervju: Višković-Vukić: Zaraženi smo filmom i festivalom". *Novi list*, 23.6.2013., URL: <http://www.novilist.hr/Scena/Film/Viskovic-Vukic-Zarazeni-smo-filmom-i-festivalom> (posjećeno 29.1.2015.)

ĆURIĆ, M. 2014. "Post festum 61. Pule: Krenulo s propustom, tako i završilo". *Novi list*, 28.7.2014., URL: [http://www.novilist.hr/Scena/Film/Post-festum-61.-Pule-Krenulo-s-propustom-tako-i-završlo?articlesrclink=related](http://www.novilist.hr/Scena/Film/Post-festum-61.-Pule-Krenulo-s-propustom-tako-i-zavrсило?articlesrclink=related) (posjećeno 2.2.2015.)

ĆURIĆ, M. 2014. "Uhodanoj manifestaciji ne treba nikakav prorok". *Glas Istre*, 10.7.2014., str.: 39

Diskusija o ovogodišnjoj hrvatskoj filmskoj produkciji sa stranim kritičarima i selektorima, URL: <http://pulafilmfestival.hr/58/hr/index.php?p=detail&article=1533> (posjećeno 10.1.2015.)

Dizajn je na selu!, URL: <http://pogledaj.to/oblikovanje/dizajn-je-na-selu/> (posjećeno 15.1.2015.)

Dobre želje za 60. izdanje Festivala igranog filma u Puli, URL: <http://www.pula.hr/repositorio-novita/novita-detagli/article/dobre-zelje-za-60-izdanje-festivala-igranog-filma-u-puli/> (posjećeno 29.1.2015.)

"Dragičeve filmske karikature na festivalu u Puli". *Jutarnji list*, 11.7.2014., URL: <http://www.slobodnadalmacija.hr/Mozaik/tabid/80/articleType/ArticleView/articleId/250798/Default.aspx> (posjećeno 13.2.2015.)

"Europolis ove godine održava se jubilarni 60. Pula Film Festival". *Aktual*, 10.7.2013., URL: <http://www.pulafilmfestival.hr/downloads/2013-10-7-aktual.pdf> (posjećeno 24.1.2015.)

HEIDL, J. 2013. *Pula i ja slavimo zajedno*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/60/pula-i-ja-slavimo-zajedno/> (posjećeno 26.1.2015.)

HROMADŽIĆ, H; POPOVIĆ, H. 2010. "Aktivne medijske publike: razvoj koncepta i suvremeni trendovi njegovih manifestacija". *Medijska istraživanja*, god. 16, br. 1, URL: <http://www.mediaresearch.cro.net/clanak.aspx?l=hr&id=381> (posjećeno 13.12.2014.)

Intervju: Zdenka Višković-Vukić, ravnateljica Festivala i Zlatko Vidačković, umjetnički ravnatelj: hrvatski film je zaslužio Arenu, URL: <http://pulafilmfestival.hr/57/hr/index.php?p=detail&article=1000> (posjećeno 8.1.2015.)

JAKOVČIĆ, I. 2011. "Uvodna riječ župana Istarske županije". *Katalog 58. Festivala igranog filma u Puli*, str. 8, URL: http://arhiv.pulafilmfestival.hr/katalog2011/katalog_A.pdf (posjećeno 8.2.2015.)

Jugoslavenski model socijalizma, URL: <http://pollitika.com/jugoslavenski-model-socijalizma> (posjećeno 25.11.2014.)

- KALČIĆ, M. 2014. *Tematski promašen i filmskoj Puli nepotreban zbornik*, URL: <http://www.jergovic.com/ajfelov-most/tematski-promasen-i-filmskoj-puli-nepotreban-zbornik/> (posjećeno 23.1.2015.)
- KALČIĆ, M. 2012. *Kronika pulskih festivala/1*, URL: <http://www.jergovic.com/ajfelov-most/kronika-pulskih-festivala1/>, objavljeno: 25.4.2012 (posjećeno 28.10.2014.)
- KALČIĆ, M. 2012. *Kronika pulskih festivala/4*, URL: <http://www.jergovic.com/ajfelov-most/kronika-pulskih-festivala4/>, objavljeno: 11.6.2012. (posjećeno 28.10.2014.)
- KALČIĆ, M. 2013. *Amplituda zaboravljenoga grada – Pula 1914.*, URL: <http://www.jergovic.com/ajfelov-most/amplituda-zaboravljenoga-grada-%E2%80%93-pula-1914/>, objavljeno: 24.6.2013. (posjećeno 29.10.2014.)
- Kinematografija*, URL: <http://croatia.eu/article.php?id=43&lang=1> (posjećeno 16.1.2015.)
- KLIMAN, A. 2012. *Pulski kinematografi, Cinematografi polesi – demo*, URL: <http://cinehistrja.ipd-ssi.hr/?video=pulski-kinematografi-cinematografi-polesi-2> (posjećeno 5.11.2014.)
- KOLANOVIĆ, G. 2014. "Loša je ideja o gašenju filmskog festivala u Puli", URL: http://www.tportal.hr/showtime/film/323067/Losa-je-ideja-o-gasenju-filmskog-festivala-u-Puli.html?utm_source=clanci&utm_medium=manual4&utm_campaign=clanci_manual (posjećeno 30.1.2015.)
- KOSANOVIĆ, D. 2003. *Filmovi i Arena*, URL: <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=347002> (posjećeno 18.1.2015.)
- KOSANOVIĆ, D. 2012. *Trag u vremenu: 60 godina UFUS-a*, URL: <http://www.novifilmograf.com/trag-u-vremenu-60-godina-ufus-a/> (posjećeno 25.11.2014.)
- Krenula međunarodna konkurencija 61. Pule*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/krenula-medunarodna-konkurencija-61-pule/> (posjećeno 31.1.2015.)
- Kronologija festivala*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/61-film-festival-in-pula/povijest/> (posjećeno 30.11.2014.)
- KURELEC, T. 2013. *Kratka povijest*. URL: <http://pulafilmfestival.hr/61-film-festival-in-pula/o-festivalu/> (posjećeno 4.12.2014.).

LAKIĆ, D. 2013. "Od republičkog ključa do Evrope". *Politika online*, 21.7.2013., URL: <http://pulafilmfestival.hr/ea/wp-content/uploads/2013/07/2013-21-7-politikaonline.pdf> (posjećeno 24.1.2015.)

Licem u lice, URL: <http://mojtv.hr/film/16628/licem-u-lice.aspx> (posjećeno 11.12.2014.)

Lokacije 61. Festivala, URL: <http://pulafilmfestival.hr/61-film-festival-in-pula/lokacije-2/> (posjećeno 2.12.2014.)

Marijan Rotar (1927.-2003.), URL: <http://www.regionalexpress.hr/site/more/marijan-rotar-1927.-2003> (posjećeno 30.11.2014.)

MARJANOVIĆ, H. 2010. *Je li hrvatski film napokon zaslužio poštovanje domaće publike?*, URL: <http://www.index.hr/black/clanak/je-li-hrvatski-film-napokon-zasluzio-postovanje-domace-publike/505089.aspx> (posjećeno 18.1.2015.)

Međunarodni program, URL: <http://pulafilmfestival.hr/60/program/međunarodni-program/> (posjećeno 5.1.2014.)

MULALIĆ, L. 2013. *Listanje albuma lijepih uspomena*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/60/listanje-albuma-lijepih-uspomena/> (posjećeno 26.1.2015.)

MULALIĆ, L. 2013. *Pula je najprestižniji nacionalni filmski festival*, URL: <http://pulafilmfestival.hr/pula-je-najprestizniji-nacionalni-filmski-festival/> (posjećeno 29.1.2015.)

Nagrada Marijan Rotar publici, URL: <http://arhiv.pulafilmfestival.hr/57/hr/index.php?p=detail&article=878> (posjećeno 6.3.2015.)

NJEGIĆ, M. 2013. "Rekordnih 14 hrvatskih filmova u Areni". *Slobodna Dalmacija*, 19.6.2013., URL: <http://www.pulafilmfestival.hr/downloads/2013-19-6-slobodnadalmacija.pdf> (posjećeno 24.1.2015.)

NJEGIĆ, M. 2014. "Festival neće biti Pula od karata". *Slobodna Dalmacija*, 5.7.2014., URL: <http://pulafilmfestival.hr/ea/wp-content/uploads/2013/07/Slobodna-Dalmacija-05.07.-HRVOJE-PUKSEC-INTERVJU.pdf> (posjećeno 4.2.2015.)

"O kinu", *Kino Valli*, URL: <http://www.kinovalli.net/index.php/o-kinu/o-kinu-2> (posjećeno 29.10.2014.)

ORBANICH, G., ĆURIĆ, M. "Kinematografija", *Istarska enciklopedija*, URL: <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1351> (posjećeno 28.10.2014.)

Otvoreni jubilarni 50. Pula film festival, URL: <http://www.index.hr/vijesti/clanak/otvoren--jubilarni-50-pula-film-festival/149547.aspx?mobile=false> (posjećeno 5.1.2014.)

Pamti li tko Pulu bez filmskog festivala?, URL: <http://pulafilmfestival.hr/60/60th-film-festival-in-pula/> (posjećeno 24.1.2015.)

PAVIČIĆ, J. 2000. *Moving into the Frame: Croatian film in the 1990s*, URL: http://www.ce-review.org/00/19/kinoeye19_pavicic.html (posjećeno 22.1.2015.)

PAVIČIĆ, J. 2011. *Pula film festival: Hoćemo li napokon dobiti rasni domaći hit?*, URL: <http://www.jutarnji.hr/pula-film-festival--hocemo-li-napokon-dobiti-rasni-domaci-hit-/956081/> (posjećeno 18.1.2015.)

PAVIČIĆ, J. 2013. "Pulu je otvorio je zabavan film o tužnim ljudima". *Jutarnji list*, 21.7.2013., URL: <http://www.jutarnji.hr/jubilarnu-60--pulu-otvorio-je-neobicno-zabavan-film-o-nevjerojatno-tuznim-ljudima/1115604/> (posjećeno 26.1.2015.)

PAVIČIĆ, J. *Pregled razvoja postjugoslavenskih kinematografija*, URL: <http://www.sveske.ba/bs/content/pregled-razvoja-postjugoslavenskih-kinematografija> (posjećeno 23.11.2014.)

PETRINJAK, N. 2007. "Razgovor sa Zdenkom Višković-Vukić i Zlatkom Vidačkovićem". *Zarez*, br: 206, str: 8-9, URL: <http://www.zarez.hr/repository/issue/pdf/206/206.pdf> (posjećeno 20.1.2015.)

POLIMAC, N. 2014. "Zašto je Hribar na čelo Pule postavio irskog producenta Mikea Downeyja?". *Jutarnji list*, 8.4.2014., URL: <http://www.jutarnji.hr/zasto-je-hribar-na-celo-pule-postavio-irskog-producenta-mikea-downeyja-/1180867/> (posjećeno 5.2.2015.)

POLIMAC, N; TATIĆ, M. 2013. "Velika polemika: smije li se u Puli slušati hrvatska himna?". *Jutarnji list*, 17.7.2013., URL: <http://pulafilmfestival.hr/ea/wp-content/uploads/2013/07/2013-17-7-jutarnji.pdf> (posjećeno 25.1.2015.)

Pre 45 godina – 15. Festival jugoslavenskog igranog filma u Puli (1968), URL: <http://yugopapir.blogspot.com/2013/07/pre-45-godina-15-ti-festival.html> (posjećeno 19.1.2015.)

Predsjednik Mesić primio izaslanstvo Pula film festivala, URL: <http://www.index.hr/vijesti/clanak/predsjednik-mesic-primio-izaslanstvo-pula-film-festivala-/147348.aspx> (posjećeno 17.1.2015.)

PRESELJ, V. 2013. *Filmološki skup uz 60 godina Festivala igranog filma u Puli, Matica hrvatska, Zagreb, 19. siječnja: Festival svjetskih razmjera*, URL: <http://www.matica.hr/vijenac/493/Festival%20svjetskih%20razmjera/> (posjećeno 23.1.2015.)

Pripreme za Pulu pri kraju: Filmska poslastica i ove godine "po špagi", URL: <http://www.index.hr/black/clanak/pripreme-za-pulu-pri-kraju-filmska-poslastica-i-ove-godine-po-spagi/436670.aspx> (posjećeno 18.1.2015.)

"Promjene u Puli: Umjesto Zlatka Vidačkovića festival će voditi Ivana Ivšić, Hrvoje Pukšec i Tanja Miličić". *Jutarnji list*, 13.2.2014., URL: <http://www.jutarnji.hr/imenovani-clanovi-umjetnickog-savjeta-pulskog-filmskog-festivala/1164758/> (posjećeno 30.1.2015.)

Prva revija domaćeg filma 1954 Branko Bauer, URL: https://www.youtube.com/watch?v=FxalfQ_5pqE (posjećeno 3.12.2014.)

Pula 1979 (prvi deo, tekstovi): Kako je protekao 26. Festival jugoslavenskog igranog filma, URL: <http://yugopapir.blogspot.com/2014/07/pula-1979-prvi-deo-tekstovi-kako-je.html> (posjećeno 19.1.2015.)

Pula između filma, glamura i politike, URL: <http://www.matica.hr/vijenac/227/Pula%20izme%C4%91u%20filma,%20glamura%20i%20politike/> (posjećeno 7.3.2015.)

Pula 59. Festival igranog filma - plakati igranih filmova i svečano otvaranje, URL: <http://tibor-pula.blogger.index.hr/post/pula-59-festival-igranog-filma--plakati-igranih-filmova-i-svecano-otvaranje/17791823.aspx#.UPrMMB19JOg> (posjećeno 21.1.2015.)

"Pula kao nekad, puna Arena i velike filmske zvijezde". Jutarnji list, 22.7.2013., URL: <http://pulafilmfestival.hr/ea/wp-content/uploads/2013/07/2013-22-7-jutarnji.pdf> (posjećeno 24.1.2015.)

Pula se ponovno diže, URL: <http://www.matica.hr/vijenac/355/Pula%20se%20ponovo%20di%C5%BEE/> (posjećeno 6.1.2015.)

Pula: predstavljen vizualni identitet filmskog festivala, URL: <http://www.index.hr/vijesti/clanak/pula-predstavljen-vizualni-identitet-filmskog-festivala/146801.aspx> (posjećeno 18.1.2015.)

Pulski filmski festival uvršten u program Media EU, URL: <http://www.glasistre.hr/vijesti/kultura/pulski-filmski-festival-uvrsten-u-program-media-eu-401533> (posjećeno 26.1.2015.)

"Pulski filmski festival". *Istarska enciklopedija*. URL: <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2272> (posjećeno 7.12.2014.)

"Pulski filmski festival". *Wikipedia*, URL: http://hr.wikipedia.org/wiki/Pulski_filmski_festival (posjećeno 10.12.2014.)

Pulski razgovori: Hrvoje Pukšec, URL: <http://pulafilmfestival.hr/pulski-razgovori-hrvoje-puksec/> (posjećeno 2.2.2015.)

RADIĆ, D. *Film*, URL: <http://www.culturenet.hr/default.aspx?id=50> (posjećeno 10.11.2014.)

RADIĆ, M. 2012. "Prvi pulski igrani film opravdao očekivanja". *Glas Istre*, 29.7.2012., URL: <http://www.glasistre.hr/vijesti/mozaik/prvi-pulski-igrani-film-opravdao-ocekivanja-356250> (posjećeno 4.11.2014.)

RADIĆ, M. 2013. "Filmska povijest u 150 plakata". *Glas Istre*, 24.7.2013., URL: <http://pulafilmfestival.hr/ea/wp-content/uploads/2013/07/2013-24-7-glasistre-3.pdf> (posjećeno 25.1.2015.)

Rekordno izdanje, URL: <http://pulafilmfestival.hr/60/rekordno-izdanje/> (posjećeno 25.1.2015.)

Rekordno izdanje, URL: <http://pulafilmfestival.hr/60/rekordno-izdanje/> (posjećeno 27.1.2015.)

Sanjin Pejković, URL: <http://www.media.ba/bs/person/sanjin-pejkovic> (posjećeno 23.11.2014.)

SOFTIĆ, N. 2014. "Puljani o PFF-u: Malo skromniji, no svejedno dobar". *Glas Istre*, URL: http://www.glasistre.hr/multimedija/pula_istra/puljani-o-pff-u-malo-skromniji-no-svejedno-dobar-461231 (posjećeno 1.2.2015.)

Statut Pula Film Festivala, URL: http://www.kinovalli.net/images/PROSINAC_2014/Statut_Ustanove_2009.pdf (posjećeno 5.1.2015.)

Statut Pulskog filmskog festivala, URL: <http://pulafilmfestival.hr/61-film-festival-in-pula/statut/> (posjećeno 2.12.2014.)

STRAHINJA, Z. 2013. "Prvi pulski filmaš zapravo je – Fažanac". *Glas Istre*, 6.12.2013., URL: <http://www.glasistre.hr/vijesti/kultura/prvi-pulski-filmas-zapravo-je---fazanac-432451> (posjećeno 4.11.2014.)

Sutjeska, URL: <http://mojtv.hr/film/10236/sutjeska.aspx> (posjećeno 13.14.2014.)

Svi skandali koji su zasjenili jubilarni Pulski festival, URL: <http://arhiva.nacional.hr/clanak/13512/svi-skandali-koji-su-zasjenili-jubilarni-pulski-festival> (posjećeno 17.1.2015.)

TRETINJAK, I. 2013. *Neodoljiva filmska prošlost s pogledom na budućnost*, URL: <http://www.tportal.hr/showtime/filmofeel/275721/Neodoljiva-filmska-proslost-s-pogledom->

na-

buducnost.html?utm_source=clanci&utm_medium=manual1&utm_campaign=clanci_manual
(posjećeno 26.1.2015.)

VIDEO: 1. *Festivalska kronika*, URL: <https://www.youtube.com/watch?v=OzJ8pIuy1E>
(posjećeno 23.2.2015.)

VINCEK, B. 2012. "U Areni film pod zvijezdama". *Glas Istre*, URL:
<http://www.glasistre.hr/vijesti/arhiva/u-areni-film-pod-zvijezdama-353002> (posjećeno
10.1.2015.)

VINCEK, B. 2013. "Filmsko slavlje u Zero Strasseu i na Kaštelu". *Glas Istre*, 14.7.2013.,
URL: <http://www.pulafilmfestival.hr/downloads/2013-14-7-glasistre.pdf> (posjećeno
25.1.2015.)

VINCEK, B. 2013. "Memento vitae filmskog festivala". *Glas Istre*, 12.7.2013., URL:
<http://www.pulafilmfestival.hr/downloads/2013-12-7-glasistre.pdf> (posjećeno 25.1.2015.)

VINCEK, B. 2013. "Sprema se preustroj Festivala igranog filma u Puli". *Glas Istre*,
4.12.2013., URL: <http://www.glasistre.hr/vijesti/kultura/sprema-se-preustroj-festivala-igranog-filma-u-puli-432171> (posjećeno 30.1.2015.)

VINCEK, B. 2013. "Svjetla su se ugasila- krenula je magija". *Glas Istre*, 21.7.2013., URL:
<http://pulafilmfestival.hr/ea/wp-content/uploads/2013/07/2013-21-7-glasistre.pdf> (posjećeno
24.1.2015.)

VINCEK, B. 2013. "Veličanstvenih šezdeset". *Novi list*, 20.7.2013., URL:
<http://pulafilmfestival.hr/ea/wp-content/uploads/2013/07/2013-20-7-novolist.pdf> (posjećeno
24.1.2015.)

VINCEK, B. 2014. "Arena bez filmskog festivala, novac ide za filmove?". *Glas Istre*,
25.3.2015., URL: http://www.glasistre.hr/vijesti/pula_istra/arena-bez-filmskog-festivala-novac-ide-za-filmove-445237 (posjećeno 30.1.2015.)

VINCEK, B. 2014. "Pula predlaže člana Umjetničkog savjeta PFF-a". *Glas Istre*, 16.1.2014.,
URL: <http://www.glasistre.hr/vijesti/kultura/pula-predlaze-clana-umjetnickog-savjeta-pff-a-437353> (posjećeno 30.1.2015.)

VINCEK, B. 2014. "Treba li hrvatskoj kinematografiji nacionalni festival?". *Novi list*, 25.3.2014., URL: <http://www.novolist.hr/Scena/Film/Treba-li-hrvatskoj-kinematografiji-nacionalni-festival> (posjećeno 31.1.2015.)

VINCEK, B: 2013. "60 ti je godina tek". *Glas Istre*, 21.7.2013., URL: <http://pulafilmfestival.hr/ea/wp-content/uploads/2013/07/2013-21-7-glasistre-1.pdf> (posjećeno 25.1.2015.)

VINCEK, H/B. 2012. "Najveće bogatstvo su ljudi koji stvaraju". *Glas Istre*, 23.7.2012., str. 42, URL: http://pulafilmfestival.hr/odjeci/glasistre23.7_3.pdf (posjećeno 14.1.2014.)

Višković-Vukić, Z. 2007. "Martin Bizjak – začinjavac i vizionar". *Bilten 54. Festivala igranog filma u Puli (12.-21.7.2007)*, br. 6, str. 11., URL: <http://www.pulafilmfestival.hr/downloads/zadnjewebi.pdf> (posjećeno 2.12.2014.)

ZAJOVIĆ, M. 2014. "Što nam donosi nova struktura nacionalnog festivala?". *Večernji list*, 14.7.2014., URL: <http://www.vecernji.hr/film/sto-nam-donosi-nova-struktura-nacionalnog-festivala-950369> (posjećeno 4.2.2015.)

Zašto Pula ne treba biti regionalni festival, URL: <http://pulafilmfestival.hr/57/hr/index.php?p=detail&article=1021> (posjećeno 8.1.2015.)

Završen program "Socijalizma na klupi", URL: <http://kulturistra.hr/lang/hr/2013/12/završen-program-socijalizma-na-klupi/> (posjećeno 18.1.2015.)

ZEKIĆ, J. 2003. "Pula tridesetih i četrdesetih godina dvadesetog stoljeća- iz sjećanja njezinih žitelja". *Epulon*. Br. 1, travanj 2003., URL: <http://regskordinator.files.wordpress.com/2013/06/epulon-1.pdf> , str: 39-45

"Znanstveni skup o filmskom festivalu". *Glas Istre*, 17.1.2013., URL: <http://www.glasistre.hr/vijesti/kultura/znanstveni-skup-o-pulskom-festivalu-376104> (posjećeno 23.1.2015.)

ŽEGARAC, D. "Filmski festival u Puli (1953 – 2013)". *Mediantrop*, URL: <http://www.mediantrop.rankomunitic.org/filmski-festival-u-puli-1953-2013> (posjećeno 27.1.2015.)